

de Helling

zomer 2018 nr. 2 €9,90

Gentrificatie: zegen of vloek? Cody Hochstenbach en Maarten van Poelgeest over de dilemma's van een betere buurt

Weg met het evenwicht

Robbert Bodegraven
over de nieuwe
opdracht voor links

Decentralisatie vraagt om rust

Albert Jan Kruijer:
terugdraaien is
geen optie

Neonicotinoïden

Gemakslandbouwgif
profiteert van lobby
en framing

de Helling

- 8 **Gentrificatie: omarmen of vermijden?** Gesprek tussen stadsgeograaf Cody Hochstenbach en voormalig wethouder Maarten van Poelgeest – *Suzanne van den Eynden*

- 16 **Weg met het evenwicht.** De nieuwe opdracht voor links – *Robbert Bodegraven*

- 22 **Circulair ontwerpen:** van Oogstkaart tot Pulsapp – *Jos de Krieger*

- 32 **Elphi Nelissen:** ‘Als het aan de bouw lag, was deze agenda er niet gekomen’ – *Suzanne van den Eynden en Richard Wouters*

- 37 **Milieudividend:** vergroenen in tijden van populisme – *Richard Wouters*

- 40 **Decentralisatie** vraagt om rust in de tent – *Albert Jan Kruijer*

- 44 **Slimme algoritmen in het sociale domein:** zeven politieke lessen – *Liesbeth Beneder*

- 49 **Neonicotinoïden.** Hoe lobby en framing gemakslanbouw gif buiten beeld hielden – *Jeroen van der Sluijs*

- 57 **Op hol** – *column van Thomas Mertens*

- 58 **Sociaal ondernemerschap:** eerste hulp bij geldgebrek – *Niels Bosma e.a.*

- 62 **Dorpsraden:** recept voor het democratisch tekort? – *Socrates Schouten*

- 66 **Recensie:** ‘Het waagstuk van de politiek’ – *David Bogaers*

- 68 **Recensie:** ‘De kwetsbare welvaart van Nederland 1850-2050’. Naar een circulaire economie’ – *Richard Wouters*

- 70 Aanbevolen door de redactie

- 71 Bureau de Helling

- 72 Over de auteurs

- 73 **Nieuwe mobiliteit** – beeldverhaal door Arie Bleijenbergh

de Helling

Kwartaaluitgave van Bureau de Helling,
wetenschappelijk bureau GroenLinks
Jaargang 31 · nr 2 · zomer 2018

Los € 9,90, jaarabonnement € 36,50,

Jongeren t/m 27: € 19,50

Banknummer: NL60 TRIO 0390109096 t.n.v.

Stichting Wetenschappelijk Bureau GroenLinks,
met vermelding van de Helling.

ISSN 0922-0119

HOOFDREDACTIE

Suzanne van den Eynden

REDACTIE

Natasja van den Berg, Lara de Brito, Lot van
Hooijdonk, Suzanne Kröger, Herman Meijer,
Socrates Schouten, Farid Tabarki, Rens van
Tilburg, Alderik Visser.

ONTWERP

de Ruimte ontwerpers/Mark Schalken

DRUK

Drukkerij Raddraaier (papier 100 % recycled)

UITGEVER

Stichting Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

REDACTIEADRES

Postbus 8008, 3503 RA Utrecht
redactiedehelling@bureaudehelling.nl
tel 030 239 99 07,
abonneezaken: 030 239 99 59

www.bureaudehelling.nl
(> 'tijdschrift')

Smart power

(illustratie: Klaas Verplancke)

Steden produceren de meeste CO₂
uitstoot, en hebben tegelijkertijd ze
de meeste mogelijkheden tot hun
beschikking om die uitstoot te ver-
minderen – zonder af te doen aan
de kwaliteit van leven. Hoogwaardig
openbaar vervoer is daar een voor-
beeld van. Werk aan de winkel voor
steden dus, want goed voorbeeld
doet volgen. Meer over de relatie
tussen verstedelijking, mobiliteit en
duurzaamheid vanaf pagina 73.

Vooruitgang

Het maken van dit mooie tijdschrift combineer ik zo nu en dan met wat freelance schrijfwerk, bij voorkeur op het gebied van de publieksfilosofie. Dit voorjaar mocht ik meewerken aan de zogeheten Levenskunstkalender van *Filosofie Magazine*: een scheurkalender met elke dag een inspirerend citaat van een denker plus toelichting.

Een van de parels waar ik op stuitte in mijn speurtocht door de filosofische literatuur wil ik u niet onthouden. De Engelse filosoof John Stuart Mill schreef in zijn werk *On Liberty*: 'De tirannie der gewoonte is overal de vaste hindernis voor de vooruitgang van de mensheid.' De macht der gewoonte staat volgens Mill namelijk in scherp contrast met datgene wat ons vooruit stuwt, ons naar de sterren doet reiken: vrijheid. Vrijheid is volgens Mill immers de enige onfeilbare voorwaarde voor vooruitgang: het is dankzij onze individuele vrijheid dat een samenleving het maximale uit zichzelf kan halen. Wie iets wil bereiken, moet dus zo snel mogelijk onder het juk van de vaste gewoontes zien uit te komen.

Dit citaat van Mill schoot mij te binnen tijdens het gesprek met Elphi Nelissen, hoogleraar Duurzaam Bouwen en voorzitter van het team dat de Transitieagenda voor een circulaire bouwconomie opstelde. Waar zij bruist van ambitie om haast te maken met circulair bouwen, trappen de bouwbedrijven op de rem, waardoor de agenda wat haar betreft niet ver genoeg gaat. De tirannie der gewoonte van de bouw beperkt de vrijheid van de sector, en van Nelissen zelf, om naar de sterren te reiken als het om circulair bouwen gaat. Terwijl er geen tijd te verliezen is, zoals Nelissen en ook architect Jos de Krieger in deze Helling betogen.

Ook bij het lezen van het essay van Robbert Bodegraven, directeur van het wetenschappelijk bureau van Groen-Links, dacht ik aan Mill. Bodegraven pleit voor een nieuwe linkse revolte die afrekenet met de consensus die momenteel heerst: de neoconservatieve, nieuw-rechtse agenda van *law and order*. Een nieuwe revolte met een nieuw verhaal, dat het establishment uitdaagt en waarin politiek én maatschappelijke initiatieven zich verenigen. Dit gaat ver voorbij het 'achterhaalde idee van verengde samenwerking tussen linkse politieke partijen', stelt Bodegraven. Weg met de tirannie der gewoonte dus, op naar een nieuw links-progressief verhaal.

Arie Bleijenbergh, auteur van het boek *Nieuwe Mobiliteit*, stelt dat de traditionele manier van denken over mobiliteit ons weerhoudt van vooruitgang in de richting van het doel waaraan mobiliteit dienstbaar zou moeten zijn: betere bereikbaarheid. In tekst en beeld schetst hij een nieuw verhaal over mobiliteit, met als doel de politiek te inspireren ook daadwekelijk anders te gaan doen.

Met heel veel plezier hebben we hard gewerkt aan een Helling waarmee we u hopen te inspireren, op concrete ideeën te brengen, iets te leren en enkele zowel nuttige als aangename leesuren te bezorgen. Maar met evenveel genoegen sluit ik af met een citaat van filosoof Hannah Arendt, dat in mijn ogen alle standaardwensen voor een goede zomer overtreft: 'Nooit is de mens actiever dan wanneer hij niets doet.'

/ Suzanne van den Eynden

50.0

50.000. Dat is het aantal bijen dat nodig is voor een gezonde korf. En het aantal bijen dat de Amerikaanse kunstenaar Matthew Willey zich ten doel heeft gesteld om op muren over de hele wereld te schilderen. Zo wil hij aandacht vragen voor het belang van bijen en de vele gevaren waaraan bijen bloot staan. Zie ook www.thegoodofthehive.com. Meer over bijensterfte als gevolg van pesticidegebruik vanaf pagina 49.

*Stadsgeograaf
Cody Hochstenbach
en oud-wethouder
Maarten van Poelgeest*

Gentrificatie⁹

omarmen of vermijden?

De term 'gentrificatie' is niet meer weg te denken uit het Nederlandse stedenbouwkundig vocabulaire. De definitie, de opwaardering van oudere wijken door de komst van mensen uit de middenklasse met prijsopdrijving als gevolg, maakt direct het dilemma zichtbaar: moeten we gentrificatie nu omarmen of vermijden? Stadsgeograaf Cody Hochstenbach en voormalig wethouder Maarten van Poelgeest bogen zich op verzoek van de Helling over deze vraag. Grootste discussiepunt: hoe autonoom en daarmee onvermijdelijk is het proces van gentrificatie? Roerend over eens: gemeenten moeten meer kunnen doen tegen exorbitante huurprijzen.

Door Suzanne van den Eynden

De Pijp en de Jordaan in Amsterdam, het Zeeheldenkwartier in Den Haag, Klarendal in Arnhem, Belcrum in Breda. Stuk voor stuk oudere, centraal gelegen arbeiderswijken waar de afgelopen dertig jaar mensen met meer toekomstperspectief zich vestigden, de openbare ruimte werd opgeknapt, hippe horeca neerstreek en waar de prijzen als gevolg daarvan zo hard stegen dat nu alleen de *lucky few* er een woning kunnen bemachtigen.

Dit proces werd al in 1964 beschreven door de Britse socioloog Ruth Glass. Zij muntte *gentrification* als een uiterst kritische term. De neomarxistische Glass duidde er de klassenstrijd mee aan die ontstond in opgeknapte binnenstedelijke buurten. In Nederland bleef het fenomeen lange tijd onbekend, ook de vertaling liet op zich wachten. Rond de eeuwwisseling begon de term gentrificatie aan een opmars, opvallend genoeg eerst als iets positiefs. "Pas sinds 2014, toen ook duidelijk werd dat door gentrificatie mensen worden uitgesloten, wordt er heel veel over geschreven. Inmiddels heeft het ook hier een negatieve connotatie gekregen", vertelt Cody Hochstenbach, stadsgeograaf aan de Universiteit van Amsterdam en in 2017 gepromoveerd op gentrificatie. In de lobby van hotel Victoria aan het Damrak discussiëren Hochstenbach en Maarten van Poelgeest, van 2006 tot 2013 wethouder Ruimtelijke Ordening in Amsterdam, over de vraag of gentrificatie nu een vloek of een zegen is.

Hoe is gentrificatie in Amsterdam ontstaan?

Hochstenbach: "We zijn geneigd om te denken dat het een autonoom, spontaan fenomeen is dat gedreven wordt door de woonwensen van beter verdienenden. Dat is veel te kort door de bocht. Oorspronkelijk had het ook in Amsterdam overigens wel een spontaan karakter: gentrificatie ontstond door de komst van studenten en links-progressieve groepen naar de stad. Pas de afgelopen jaren heeft het zich als een olievlek

over Amsterdam verspreid, vooral doordat de overheid er een sturende rol in ging spelen: door op grote schaal sociale huurwoningen te verkopen, de komst van bepaalde typen winkels en horeca te stimuleren en de publieke ruimte op te knappen. Dit heeft een aantal wijken onbetaalbaar gemaakt.”

Van Poelgeest: “Deels is gentrificatie wel degelijk een autonoom proces. Amsterdam is sinds de jaren tachtig herontdekt, wat een enorme druk op de stad gezet. Steeds meer mensen willen hier wonen, liefst binnen de ring en als het even kan ook nog in de binnenstad. Dat leidt tot schaarste. We kunnen hoog of laag springen maar aan het fenomeen schaarste ontkomen we niet. Dat leidt tot prijsopdrijving. Daar waar schaarste ontstaat, en dat is mijn centrale stelling, is meer regulering nodig. En die instrumenten geeft het Rijk de gemeenten niet.”

Hochstenbach: “Rond de eeuwwisseling is wel bewust voorgesorteerd op gentrificatie.”

Van Poelgeest: “Er is niet op voorgesorteerd. Het klopt wel dat we het woningaanbod bijgestuurd hebben door corporatiewoningen te verkopen. Begin jaren tachtig hadden we 80 procent sociale huurwoningen en maar 7 procent koopwoningen. Dat vond iedereen veel te eenzijdig. De gedachte was: het zou goed zijn als sommige wijken wat diverser werden, volgens sommigen vanuit het idee dat de oorspronkelijke bewoners zich dan aan de wat meer welvarende nieuwkomers kunnen optrekken.”

Hochstenbach: “In de Amsterdamse Woonvisie opgesteld in 2007 staat dat gentrificatie een kans is die we moeten aangrijpen. Mijn analyse is dat we nu last hebben van de enthousiaste verkoop van corporatiewoningen. Inmiddels is die verkoop gelukkig aan banden gelegd. Maar ik denk dat we dat eerder hadden moeten doen.”

Van Poelgeest: “Dat denk ik ook.”

Hochstenbach: “Als de woonvisie van destijds nu zou

moeten worden opgesteld, zou gentrificatie er niet als streven in zijn gekomen.”

Van Poelgeest: “Klopt, er zou nu ‘menging van buurten’ hebben gestaan. Want dat was het motief: eenzijdige wijken gemengder maken. Misschien was dat naïef, maar zo was het wel. Gentrificatie was geen doel op zich.”

Hochstenbach: “Gentrificatie zorgt inderdaad in de eerste plaats voor meer menging. Op een gegeven moment komt er een kantelpunt. Dan leidt het juist tot ‘ontmenging’, waar lagere-inkomensgroepen de prijs voor betalen in de vorm van minder toegang tot woningen. In Amsterdam is dat kantelpunt inmiddels bereikt, in Rotterdam zorgt gentrificatie nu nog voor meer menging.”

Voor GroenLinks is dit een bijzonder ongemakkelijke waarheid: het verbeteren en mengen van wijken zorgt er blijkbaar voor dat deze te duur worden voor oorspronkelijke, minder draagkrachtige bewoners. Is gentrificatie onvermijdelijk?

Hochstenbach: “Gentrificatie is niet hetzelfde als verbetering. Het is tekenend voor de huidige, door marktdenken gedomineerde tijd dat we het mooier, leefbaarder maken van een wijk niet los kunnen zien van prijsopdrijving, met als gevolg dat jouw vermogenspositie uitmaakt wat je kansen zijn in de samenleving. Bij de grootschalige stadvernieuwing eind jaren zeventig is het wél gelukt om wijken op te knappen zonder ze duurder te maken. Verouderde panden werden vervangen door nieuwbouw, maar deze werd afgeschermd van marktwerking. Ik geef toe: de context was anders – de stadsbevolking kromp.”

Van Poelgeest: “Dat is nu juist het punt. De stad is populairder dan ooit. Die schaarste is in Amsterdam wel degelijk een autonoom gegeven, waar overigens ook mensen met een middeninkomen last van hebben. En het klopt dat die schaarste deels is ontstaan doordat

/

Maarten van Poelgeest: “Als je gentrificatie definieert als het mooier maken van de stad, en je bent in staat om de autonome schaarste beter te reguleren, hoeft het niet iets slechts te zijn.”

Cody Hochstenbach: "We moeten niet toestaan dat wijken steeds maar duurder worden en slechts een kleine groep de vruchten daarvan plukt."

/

we wijken hebben opgeknapt en sociale huurwoningen verkocht. Maar er zullen altijd extra geliefde plekken zijn. We moeten af van de wens om overal een 'gemiddelde buurt' te creëren: een uitgebalanceerde buurt met alle inkomenscategorieën, leeftijden en levensstijlen keurig vertegenwoordigd, die we als mal over alle delen van de stad kunnen trekken. Dat idee ontkent de manier waarop een stad historisch gegroeid is. Er zijn wijken met veel kleine woningen, wijken waarin grondgebonden gezinswoningen domineren, of juist flats. Er bestaan ook stukjes goudkust. En daar tussen wordt verhuisd. Dat maakt de stad nu juist zo interessant. We moeten in ieder geval af van dat ideaalbeeld van een stad. Daar hebben we bij links nog wel eens last van gehad."

Hochstenbach: "Klopt, en daar ben ik ook zeker niet voor. Mijn huidige onderzoek richt zich op het idee van verschillende buurten die mensen bedienen in hun verschillende levensfasen. Je hebt eigenlijk een mozaïek van verschillende buurttypen nodig binnen een stad. Als je kinderen krijgt, heb je meestal een grotere woning nodig en andere voorzieningen. Daar zou een andere buurt in moeten kunnen voorzien. Maar van de wens tot het creëren van één gemiddelde wijk moeten we inderdaad af."

Van Poelgeest: "Bij dat idee van een mozaïek van buurten is het trouwens goed om Amsterdam als een veel groter gebied te beschouwen. De stad is veel groter dan de gemeente Amsterdam. Diemen en Zaanstad en Amstelveen vind ik ook Amsterdam. Er wordt vaak gezegd: middeninkomens zijn ondervertegenwoordigd in de stad. Maar Diemen staat vol met doorzonwoningen en is dichterbij de Dam dan Zuidoost."

Hochstenbach: "Ik wil nog wel een risico aanstippen: als we het idee van 'de gemiddelde buurt' loslaten, leggen we ons erbij neer dat we centrale delen van de stad vrijgeven aan de markt en de mensen met hogere inkomens."

Van Poelgeest: "We moeten de functie van steden als emancipatiemachine niet vergeten. Mensen komen van heinde en verre naar Amsterdam, in een fase waarin ze nog een hoop te ontdekken hebben in het leven en ze zich kunnen opwerken. Voor die mensen moeten we het wel mogelijk maken zich in de stad te vestigen. Anders wordt het een verzameling gearriveerde burgers, wat de dood in de pot is voor een stad. Daar moet je dus wel op sturen. En de voor de hand liggende plekken waar nieuwkomers naartoe trekken, zijn binnenstedelijke wijken met kleine woningen."

Hochstenbach: "Dat ik kritisch ben op gentrificatie, betekent niet dat ik kritisch ben op een veranderende bevolkingssamenstelling. Dat laatste hoort inderdaad bij een stad, en het is onterecht om nieuwkomers die de binnenstedelijke wijken in trekken, als schuldigen van gentrificatie aan te wijzen."

Van Poelgeest: "Daar ben ik het zeer mee eens. Het gebeurt ook maar al te vaak dat scheefwoners de schuld krijgen, of dat scheefwoners hét argument zijn om meer sociale huurwoningen te verkopen. De scheefwoner is geen aso. Ik zou zeggen: wat fijn voor mensen als ze scheefwoner zijn geworden! Het betekent dat het beter met ze is gegaan. Het is een indicatie dat die emancipatiemachine werkt."

Hochstenbach: "We moeten alleen niet toestaan dat wijken steeds maar duurder worden en slechts een kleine groep de vruchten daarvan plukt. De emancipatiemachine wordt nu al selectiever. Daar gaat ook de groep die zich in de binnenstedelijke wijken vestigt, nadelen van ondervinden. Mensen die gedwongen moeten verhuizen, bijvoorbeeld vanwege een scheiding of gezinsuitbreiding, kunnen in hun eigen wijk geen betaalbare woning meer vinden. Dan is er dus sprake van uitsluiting."

Van Poelgeest: "Maar het is toch niet realistisch om te verwachten dat je altijd in je eigen wijk kunt blijven wonen? Stel, ik woon op een halve etage in de Pijp en

ik ga samenwonen. Heb ik er dan ook recht op om in diezelfde Pijp een woning van 70 m² te krijgen met mijn partner? Word ik dan uitgesloten als het niet lukt? Het eerlijke verhaal in dat geval is: als je groter wilt wonen, zul je moeten verhuizen. De vanzelfsprekendheid dat je snel 70 m² in de negentiende-eeuwse gordel moet kunnen krijgen, bestaat niet. Als we dat wel zouden willen, moeten op grote schaal woningen worden samengevoegd en dat willen we ook niet. Dan komen we in die mal van de maakbare wijk terecht."

Hochstenbach: "Op de Amsterdamse woningmarkt gaan er mensen uitgesloten worden, daar kunnen we inderdaad niet tegenop bouwen..."

Van Poelgeest: "Maar het is toch geen uitsluiting als ik niet op dezelfde plek kan blijven wonen?"

Hochstenbach: "Sommige mensen kunnen dat wel."

Van Poelgeest: "Dat is waar. Miljonairskinderen hebben het beter dan anderen, daar doen we ook niets aan. Er zijn nu eenmaal bofkonten die zich altijd een weg kunnen banen."

Is er een mate van uitsluiting te noemen die we acceptabel vinden? Een soort ondergrens?

Van Poelgeest: Dat is moeilijk... we moeten kijken naar wat we vinden dat een stad als Amsterdam rede-lijkerwijs moet bieden aan betaalbare woningvoorraad. 80 procent, zoals in de jaren zeventig, was overdreven, maar nu naderen we de ondergrens. Amsterdam heeft nog 52 procent woningen beneden de liberalisatiegrens die op papier toegankelijk zijn voor mensen met een laag inkomen. Dat is een heel ander verhaal dan in Londen, Parijs of andere Europese steden. Maar vanwege de aantrekkende functie van een stad heeft ze een grotere voorraad sociale huurwoningen nodig. Enerzijds vanuit het oogpunt van verdelende rechtvaardigheid, anderzijds om haar functie als emancipatiemachine te kunnen vervullen. Ook studenten en starters op de arbeidsmarkt moeten een betaalbare woning kunnen vinden."

Hochstenbach: "Het is een funeste beslissing geweest om de toegang tot sociale huurwoningen af te bakenen door de inkomensgrens omlaag te halen. Nederland werd altijd geroemd om zijn breed toegankelijke sociale huursector. Tussen 2002 en 2017 zijn er netto dertigduizend corporatiewoningen in Amsterdam verdwenen, door sloop en verkoop. Daarnaast verdwijnt de particuliere sociale voorraad als sneeuw voor de zon. Tegelijkertijd zijn er zestigduizend koopwoningen bijgekomen. Die combinatie heeft de stad minder toegankelijk gemaakt."

Van Poelgeest: "In 2008 of 2009 heb ik als wethouder ruimtelijke ordening onderhandeld om de corporaties toe te staan nog één keer twintigduizend woningen te verkopen, verspreid over 10 tot 15 jaar. Ons motief: we hadden geld nodig, want het zogeheten vereveningsfonds voor de ontwikkeling van nieuwe gebieden raakte leeg. En ook in die nieuwe gebieden moesten sociale huurwoningen worden gebouwd. De corporaties kregen daarvoor geen subsidie meer

Maarten van Poelgeest: "We moeten af van de wens om overal een 'gemiddelde buurt' te creëren die we als mal over alle delen van de stad kunnen trekken."

Cody Hochtstenbach: "Het is tekenend voor de huidige, door marktdenken gedomineerde tijd dat we het mooier, leefbaarder maken van een wijk niet los kunnen zien van prijsopdrijving."

\

uit Den Haag. We moesten woningen bijbouwen om aan de toenemende vraag tegemoet te komen. Of we die twintigduizend niet hadden moeten laten verkopen? Lastig...misschien niet, of misschien de helft. Hoe bepaal je het juiste getal?"

Hochtstenbach: "Het is nationaal beleid om een deel van de sociale huurvoorraad naar het vrije segment te tillen."

Van Poelgeest: "Een deel van de betaalbare woningen zijn in particulier bezit. Eigenaren doen er van alles aan de woningen boven de puntengrens uit te tillen om ze tegen de hoofdprijs te kunnen verhuren. Dus huisbazen stoppen een tweede keuken in een woning van veertig vierkante meter. Daar krijg je extra punten voor. Het stadsbestuur heeft weinig grip op de particuliere huurvoorraad, zeker binnen de ring. In die wetenschap moeten we dus heel voorzichtig zijn met corporatiebezit. Als je het verkocht hebt, ben je het kwijt aan de markt. De druk op corporaties om te verkopen is heel groot geweest. Stef Blok, voormalig minister voor Wonen, zei: die corporaties stikken van het geld, laat ze maar verkopen. Van ons krijgen ze geen cent meer. En inderdaad, als de Amsterdamse woningcorporatie Ymere morgen de helft van haar bezit verkoopt, is ze vijf miljard euro rijker."

Een andere ongemakkelijke waarheid is de zogeheten ecogentrificatie. Een wijk wordt groener gemaakt en meteen gaan de prijzen omhoog. In de Utrechtse wijk Lombok, die GroenLinks graag autoluw wil maken, willen veel bewoners bovendien liever hun auto voor de deur kunnen parkeren dan extra groen in de wijk.

Van Poelgeest: "Een nog grotere ongemakkelijke waarheid is dat de wijken waar GroenLinks goed scoort, de afgelopen twintig jaar het meest gegentrificeerd zijn. Onze kiezers genieten van die mooi opgeknapte wijken, en zijn bereid daar extra voor te betalen."

Maar GroenLinks wil ook dat iedereen van die mooie wijken kan genieten.

Van Poelgeest: "Dat is inderdaad ingewikkeld. Wellicht zouden we net zoals ten tijde van de grote stadsvernieuwing in de jaren zeventig moeten doen. In eerste instantie werd deze centraal geleid, later ging dit over in 'bouwen voor de buurt', waarbij bewoners nauw betrokken werden bij de verbetering van hun wijk. Misschien hebben we een 'bouwen voor de buurt 2.0' nodig, waarbij we uitgaan van de voorkeuren van de mensen die op dit moment in een wijk wonen. Als zij allemaal een auto voor de deur willen, moeten we daar ook naar luisteren."

Hochtstenbach: "Het is een gerechtvaardigd streven om het autogebruik in een wijk terug te dringen. Maar het vervangen van parkeerplaatsen door groen zal de prijzen hoe dan ook opdrijven. Vooral nieuwkomers hebben daar last van. Dit zouden we kunnen voorkomen door een deel van de huurwoningen vrij te stellen van marktwerking."

Van Poelgeest: "Je zou de huurprijzen inderdaad

kunnen reguleren, of het corporatiebezit in stand houden. Het punt dat mensen in een wijk als Lombok hun parkeerplek niet kwijt willen, is weer een ander probleem. Als wethouder die wil luisteren naar de bewoners van zijn of haar gemeente, moet je dat dan deels ook doen.

Hochstenbach: "Of een alternatief bieden, in de vorm van een centrale parkeergarage dicht in de buurt."

Van Poelgeest: "We moeten ons wel blijven realiseren dat als we een buurt opknappen, dit nu eenmaal tot gevolg heeft dat de prijzen omhooggaan. Het lijkt me niet goed om te concluderen dat we die wijken beter niet hadden kunnen aanpakken."

Hochstenbach: "Angst voor gentrificatie is inderdaad geen reden om een buurt niet op te knappen."

Van Poelgeest: "Het verhaal over gentrificatie is dus tweeledig: er is schaarste, dat is een autonoom gegeven. Het tweede aspect is dat we ons onvoldoende hebben gerealiseerd dat als iets schaarser wordt, we het beter moeten reguleren."

Is 'degentrificeren' een optie, bijvoorbeeld door sociale huurwoningen in rijke buurten neer te zetten?

Van Poelgeest: "Dat zou verspilling van geld zijn. We hebben te maken met een stad die historisch gegroeid is...als we dat doen, gaan we weer de kant op van de ideale stad. We gaan geen corporatiegeld verspillen om een villa in de Apollobuurt op te kopen en deze te verhuren aan één bofkont die toevallig op dat moment bovenaan de wachtlijst staat. Het moet gaan over kansen, beschikbaarheid. Er zijn nu eenmaal buurten waar je met een laag inkomen niet kunt wonen."

Maar gentrificatie gaat nu juist over afnemende kansen.

Hochstenbach: "Over kansenongelijkheid gesproken: een groot probleem is dat jongeren die het ouder-

lijk huis willen verlaten, nu nauwelijks een betaalbare woning kunnen vinden.

Gentrificatie wordt vaak gerechtvaardigd door terug te verwijzen naar de tijd waarin het slechter ging. De jaren tachtig bijvoorbeeld, waarin Amsterdam te kampen had met leegloop. De stad ligt er ontegenzeggelijk beter bij, maar Amsterdam is tegelijkertijd nog nooit zo saai en burgerlijk geweest."

Van Poelgeest: "We zouden meer rafelranden moeten hebben?"

Hochstenbach: "Ja, rafelranden zijn belangrijk. Gentrificatie kan op termijn de aantrekkelijkheid van de stad ondermijnen. Er moet ruimte blijven voor zaken die niet commercieel rendabel zijn, bijvoorbeeld om je als kunstenaar met een bijbaantje op nog niet-rendabele projecten te storten."

Van Poelgeest: "Ik ben erg voor meer rafelranden, maar laten vooral niet gaan denken dat we dat kunnen organiseren. Dat is een beetje hetzelfde als het oprichten van de Bond voor Anarchisten. We moeten niet alles willen regelen."

Hoe moet GroenLinks zich nu verhouden tot gentrificatie? Omarmen of vermijden?

Van Poelgeest: "Als je gentrificatie definieert als het mooier maken van de stad, en je bent in staat om de autonome schaarste beter te reguleren, hoeft het niet iets slechts te zijn. Het opknappen van de stad is een plicht voor ieder bestuur."

Hochstenbach: "Gentrificatie heeft verschillende aspecten. Een veranderende bevolkingssamenstelling is iets wat een stad niet teveel moet willen bijsturen. Het mooier maken van een stad is zeker positief. Voor mij hangt gentrificatie vooral samen met het onbetaalbaar worden van de stad. Daar moet je actie tegen ondernemen."

Van Poelgeest: "Het zou helpen als het gemeentebestuur meer middelen had om de perverse uitwassen

Maarten van Poelgeest: "Het zou helpen als het gemeentebestuur meer middelen had om de perverse uitwassen van schaarste tegen te gaan."

van schaarste tegen te gaan. Ik kan me voorstellen dat bestuurders dit ervaren als een gevecht zonder wapens. Je kunt afspraken met corporaties maken en nieuwbouw organiseren, maar we bouwen in Amsterdam nu vijf- tot zesduizend woningen per jaar. Dat is op zich veel, maar in relatie tot een woningvoorraad van meer dan 400.000 woningen een druppel op de gloeiende plaat. En de particuliere huursector is op basis van de huidige wet nauwelijks te reguleren.”

Hochstenbach: “De verkoop van corporatiebezit is overigens niet de enige manier waarop stadsbestuur gentrificatie stimuleert, en regulering van de woningmarkt dus niet de enige oplossing. Het horeca- en winkelaanbod wordt ook gestuurd. We denken dat achter die hippe kroegjes en koffietentjes slimme ondernemers schuilgaan, maar die ondernemers worden gesubsidieerd met onder meer Europees geld. Van corporaties krijgen ze huurruimte vaak met korting aangeboden. Het is dus niet alleen een kwestie van marktwerking.

Bij mij in de Transvaalbuurt in Amsterdam stond een pand leeg waar een belwinkel in zou komen. Het stadsdeelbestuur stapte vervolgens naar de verhuurder: wij kennen nog een ondernemer van een hippe zaak, willen jullie die niet overwegen? Uiteindelijk is die winkel er gekomen. Ik vel hier geen waardeoordeel over deze ondernemer of over de belwinkel. Maar het dient als voorbeeld voor de manier waarop de samenstelling van de wijk wordt aangestuurd. Zodra gentrificatie wordt beschouwd als natuurfenomeen, hoeft een stadsbestuur zich niet meer verantwoordelijk te voelen voor de negatieve consequenties.”

/

Hoe beperk je de negatieve gevolgen van gentrificatie?

- Maak sociale huurwoningen toegankelijk voor middeninkomens door de inkomensgrens voor deze woningen te verhogen.
- Denk als gemeente goed na voordat je corporatiewoningen verkoopt. Eenmaal verkocht, ben je ze kwijt aan de markt.
- Geef gemeenten meer mogelijkheden om de particuliere huurmarkt te reguleren, bijvoorbeeld door ze toe te staan de liberalisatiegrens te verhogen.
- Streef niet naar ‘gemiddelde buurten’, maar onderzoek de mogelijkheden voor een mozaïek van buurten die voorzien in verschillende levensfasen van mensen.
- Betrek bewoners bij de verbetering van hun wijk en luister serieus naar hun wensen

Weg met het

de nieuwe opdracht voor links

Een halve eeuw na de opstand van 1968 is er een nieuwe consensus ontstaan. De neoconservatieve, nieuw-rechtse agenda van *law and order* vindt tot in de middenpartijen weerklank. De tijd is rijp voor een revolte. Links-progressieve krachten zijn daarbij aan zet.

Door Robbert Bodegraven

1789, 1917, 1968. Iconische jaartallen. Revolutiejaren, waarvan de invloed generaties oversteeg. De Franse Revolutie, voortkomend uit Verlichtingsdenken dat het *ancien régime* omver wierp. De Russische revolutie, waarbij de oude tsaren hun macht aan het volk overdroegen. En de culturele revolutie van de jaren zestig, de geweldloze opstand van een naoorlogse generatie die zich bevrijdde van de dogma's en benauwenis van het establishment. Gebeurtenissen in het collectieve geheugen gegrift.

Vooraf de laatste revolutie, die van de *soixante-huitards*, die in het voorjaar van 1968 in Parijs tot volle wasdom kwam, kreeg de afgelopen maanden aandacht. Een halve eeuw na dato moet je onder een steen hebben geleefd om niet geconfronteerd te zijn met de erfenis van die jaren. In de vele terugblikken, analyses en opinies is uitvoerig stilgestaan bij de miserie van de jonge generatie, die zich afzette tegen de burgerlijke samenleving. En bij wat er van die erfenis over is.

Vriend en vijand zijn het erover eens dat '68 een diepgaande invloed had op onze maatschappij. De jaren zestig verlost ons van een knellende seksuele moraal, van de vanzelfsprekendheid van 'rassenongelijkheid', van de geaccepteerde ondergeschikte rol van de vrouw, van de bevoorrechte positie van gevestigde elites, van de macht van de kerk, en zo verder. De Nederlandse samenleving werd seculier en egalitair, en alles wat naar machtsongelijkheid zweemde werd verdacht. Onze identiteit kreeg er een aantal onomstotelijk geaccepteerde eigenschappen bij. Voortaan waren we vrijgevochten, tolerant, seculier en antiautoritair.

Maar de erfenis houdt daar niet op. Want wat jarenlang als vanzelfsprekend gold, werd in de jaren tachtig en negentig, een generatie na '68, weer ter discussie gesteld. Waren we wel zo vrij en tolerant als we zeiden? Was die antiautoritaire, anti-spruit-

evenwicht

jescultuur wel zo'n vooruitgang? Hadden we niet het kind met het badwater weggegooid? In de jaren voor de millenniumwissel kwam een nieuw soort conservatisme op, dat zich afzette tegen de verworvenheden van de jaren zestig. Links – sinds jaar en dag vereenzelvigd met de erfenis van '68 – kwam in de verdrukking. Een nieuwe revolutie diende zich aan: die van nieuw rechts. *Law and order*, normen en waarden en de vrije markt stonden daarin centraal. Echt krachtig ontwikkelde die beweging zich na de millenniumwissel. Inmiddels heeft zij een aanzienlijke aanhang onder de bevolking.

De herdenking van vijftig jaar culturele revolutie liet nog iets anders zien, namelijk dat de nieuwrechtse bewegingen in Nederland en daarbuiten een aantal opvallende en onverwachte gelijkenissen vertonen met de linkse hemelbestormers uit de jaren zestig. En dat veel van de linkse voormalig revolutionairen en hun nazaten die gelijkenis veronachtzamen. Dat heeft consequenties, waarvan de teloorgang van de sociaaldemocratische instituties misschien wel de meest in het oog springende is.

Consensuscultuur

Om dat te begrijpen, moeten we een stapje terug zetten en kijken hoe de revolutie van '68 zo succesvol kon worden. Daar zijn boekenkasten over volgeschreven, maar voor de Nederlandse situatie is de reconstructie van de Amerikaanse historicus James Kennedy een aanrader. Kennedy analyseerde hoe in de jaren zestig het Nederlandse anti-establishment activisme van de jonge generatie in korte tijd convergeerde met de belangen van de oudere elite. Dat gebeurde eigenlijk nergens anders zo. De protestgeneratie zette zich af tegen de generatie boven zich, in de verwachting dat er een *clash of cultures* ontstond. Zo ging dat in veel van de ons omringende landen, maar niet hier. In Nederland zochten we consensus.

De zittende elites maakten ruimte voor de wensen van de nieuwe generatie. In plaats van het gevecht aan te gaan, schikte de heersende klasse in, ging het gesprek met de activisten aan, wikte en woog, tot er een nieuw evenwicht ontstond.

Kennedy verklaart dat als een typisch Nederlandse manier van doen. In Nederland, zo betoogt hij, hebben we weinig op met conflicterende ideeën. Laat staan met botsende politieke ideologieën. In onze consensuscultuur vermijden we ideologische strijd. Dat heeft te maken met de manier waarop we in Nederland naar ideologie kijken, die het meest lijkt op wat de Amerikaanse socioloog Lipset al in de jaren zestig het 'einde van de ideologie' noemde. Lipset verbond ideologie aan grote politieke stromingen van de twintigste eeuw, met name het communisme en het fascisme. De claim die deze ideologieën op de heilstaat legden, zou niet alleen haar failliet in de praktijk hebben bewezen, maar volgens Lipset ook helemaal niet meer van nut zijn. In de vertaling van Bart Tromp: "De oorzaak daarvan was volgens hem [Lipset, RB] dat 'the fundamental political problems of the industrial revolution have been solved.' De arbeiders zijn geëmancipeerd tot volwaardige burgers, de conservatieven hebben de verzorgingsstaat geaccepteerd en democratisch links ziet in dat de staat niet alles vermag." Met andere woorden: de beloofde heilstaat was ondanks, en niet dankzij de grote ideologieën uitgebroken.

Ideologie in Nederland wordt ofwel als verdacht gezien, een hobby van politieke extremisten of dagdromers, ofwel als overbodig in de consensus- en coalitiecultuur die we hier hooghouden.

Anti-establishment

De revolutie van de jaren zestig was dus in korte tijd geëvolueerd tot een nieuw en behaaglijk evenwicht. De rust hersteld, al polderend hadden de uitersten

/

Denkbeelden die in de jaren negentig als abject en onfatsoenlijk golden, zijn doorgedrongen in de standpunten en beginselen van traditioneel rechtse en middenpartijen.

zich met elkaar verzoend.

Maar ondertussen, in de jaren tachtig van de vorige eeuw, ontsproten de kiemen van wat wel degelijk ideologische politieke bewegingen werden. Niks *end of ideology* na de val van de Muur, maar ontluikende strijd tussen opkomend nationalisme en globalisering, ideologisch verzet tegen doorgeschoten neoliberalisme en de opkomst van neoconservatieve stromingen die de herintroductie van normatieve morele systemen bepleitten. Op de golven van deze stromingen kwam nieuw rechts tot wasdom. En nieuw rechts trok zich weinig aan van de consensus zoekende cultuur in Nederland. Integendeel, de vertolkers van dit gedachtengoed gingen er met gestrekt been in. De samenleving zou verrot zijn, de linkse revolutie van '68 zou verantwoordelijk zijn voor alles wat voos, vies en verloederd was en nieuw rechts ontwikkelde een alternatieve maatschappijinrichting, gebaseerd op *law and order* en een vrije markt.

Opvallende paradigmawisseling: de tegen het establishment trappende nieuwkomers waren rechts en het aangevallen establishment links. Kenmerkend: nieuw rechts zet zich af tegen de heersende elite (Thierry Baudets 'partijkartel' en Wilders' 'nepparlement') en tegen haar spreekbuis (de traditionele media). Jongeren voelen zich aangetrokken tot het nieuwe nonconformisme van nieuw rechts en gebruiken hun verbeelding en humor om wat in hun ogen het establishment vertegenwoordigt aan te pakken. Ze doen dat online, met *memes* (snel verspreidende grappig bedoelde foto's of video's) als hun middel. Het vergt allemaal niet veel inspanning om de parallellen met de methodes van de links-progressieve *soixante-huitards* te zien. De ironie van deze geschiedenis is dat die revolutionaire voorgangers uit de jaren zestig de hedendaagse aanhangers van nieuw rechts vlekken in de nek bezorgen.

Wonderlijke spagaat

Niet alleen in de vorm, maar ook inhoudelijk zijn er overeenkomsten tussen nieuw rechts en de progressieve voorgangers. Dat wordt op overtuigende manier aangetoond in het recente proefschrift van Merijn Oudenampsen, *'The Conservative Embrace of Progressive Values'*.

Oudenampsen onderzoekt hierin de opkomst van nieuw rechts in Nederland vanuit de gedachte dat we hier te maken hebben met een politieke ideologie.

En wat zien we? We zien hoe nieuw rechts niet alleen de activistische methodes van de generatie '68 overneemt, maar zich ook de inhoudelijke erfenis toe-eigent. En tegelijkertijd die erfenis van '68 als grootste vijand ziet.

Die wonderlijke spagaat zien we terug bij de twee politici Frits Bolkestein en Pim Fortuyn. Ze worden door Oudenampsen als wegbereiders van nieuw rechts gezien. Beide heren zetten zich expliciet af tegen de omwenteling die in de jaren zestig tot stand kwam. Ze richtten hun pijlen op de multiculturele samenleving en, wat zij noemden, de politieke correctheid van links. Tegelijkertijd zijn ze de verdedigers van enkele van de belangrijkste verworvenheden uit de jaren zestig. Vrouwen- en homorechten en de vrije meningsuiting werden door beide politici verdedigd, individualisme en secularisatie niet bestreden.

De jaren zestig als bron van alle kwaad en tegelijkertijd pronken met enkele van de meest in het oog springende kroonjuwelen: dat gaat natuurlijk niet zo maar samen en daarom maken nogal wat mensen zich druk om de inconsistentie ervan. Recent publiceerde voormalig GroenLinks-leider Femke Halsema een essay waarin ze haar ongenoegen hierover uiteenzet. Links, betoogt ze, moet zich

Nieuw rechts neemt niet alleen de activistische methodes van de generatie '68 over, maar eigent zich ook de inhoudelijke erfenis toe.

/

weer sterk maken voor de waarden die in de jaren zestig werden veroverd op de conservatieven. In plaats van zich de oren te laten wassen door nieuw rechtse politici die links, verwijzend naar de jaren zestig, alle onveiligheid, verloedering en verwording in de schoenen schuift, moet links met nieuwe verbeeldingskracht en gebaseerd op de erfenis van '68 komen met wat filosoof Hans Achterhuis een nieuwe 'kleine utopie' noemt. In het essay is er – begrijpelijke – verongelijkheid over de manier waarop progressieve waarden als stok worden gebruikt om de islam te slaan en buiten te sluiten. Maar na de analyse hoe links als progressieve, veranderingsgezinde stroming door nieuw rechts in de hoek is gedrukt, moet de lezer het uiteindelijk doen met een wat magere aanbeveling waarin Halsema teruggrijpt op de politieke linkse samenwerking die in de jaren zeventig tot het kabinet-Den Uyl leidde. Het is bekend dat Halsema dit in haar tijd als politiek leider ook probeerde. Tot op de dag van vandaag is dat niet gelukt. En gevreesd moet worden dat met een dergelijke 'kleine utopie' een nieuwe lente niet tot bloei gaat komen.

Nieuwe consensus

Sinds de millenniumwissel, en meer specifiek: sinds de moord op Pim Fortuyn, is nieuw rechts een gegeven in het maatschappelijke en politieke debat geworden. De PVV is een gevestigde partij geworden en de stormachtige opkomst van Baudets Forum voor Democratie bewijst dat er nog geen einde is gekomen aan de aantrekkingskracht van deze nieuwe anti-establishment beweging.

En vergelijkbaar met de progressieve revolutie van '68 vindt er opnieuw een *appeasement* plaats. Denkbeelden die in de jaren negentig als abject en onfatsoenlijk golden, zijn doorgedrongen in de standpunten en beginselen van traditioneel rechtse

en middenpartijen. Er is nieuwe consensus aan het ontstaan. Over de onmogelijkheid van een multi-culturele samenleving, de noodzakelijkheid van een hard *law and order* beleid, de te ver doorgeschoten normloosheid en de onvermijdelijkheid van op z'n minst gedeeltelijk gesloten grenzen. Je zou kunnen spreken, de titel van Oudenampsens proefschrift indachtig, van een *progressive embrace of conservative values*.

Die consensus is gericht op het herstel van het evenwicht. Op het voorkomen van scherpe ideologische debatten. Op het faciliteren van een polderend en door coalities gedreven openbaar bestuur. Dat brengt een nieuwe periode van rust.

Het wachten is op een nieuwe uitdager, die de consensus aanvalt en nijpende maatschappelijke problemen agendeert.

Links-progressieve revolte

De opdracht voor linkse progressieve bewegingen is dan helder. Het evenwicht moet opnieuw uitgedaagd worden. Een nieuwe revolte is nodig. Probleem voor links is dat een deel van de partijen en instituties die hier traditioneel onder vallen tot de gevestigde machtspartijen zijn gaan behoren. Ze hebben jarenlang in het centrum van de besluitvorming geopeerd. En ze worden daar, begrijpelijk, door nieuw rechts nu op aangevallen.

Een deel van de verklaring van de teloorgang van de sociaaldemocratische beweging – niet alleen in Nederland – ligt ongetwijfeld in de miskennis van het feit dat haar rol als uitdager van het establishment veranderd is in het uitgedaagde establishment. Het identiteitsconflict dat dat oplevert, wordt, zo lijkt het, door iedereen behalve de sociaaldemocraten zelf gezien. De verwarring die hieruit voortvloeit, doodt iedere aantrekkingskracht voor een progressief gerichte achterban. En beperkt haar

Wat nodig is, is de brede verbinding van links-progressieve krachten, dwars door maatschappelijke sectoren en lagen heen.

/

geloofwaardigheid als uitdager van nieuw rechts.

Andere links-progressieve bewegingen zijn kansrijker en beter gepositioneerd om de strijd voor een nieuwe omwenteling aan te gaan. Met een nieuw verhaal, dat het establishment uitdaagt. Dat gaat over een samenleving waarin iedereen die er deel van uitmaakt volwaardig mee kan doen. *Inclusiviteit* als basiswaarde. Een samenleving waar op basis van eerlijk delen toegang tot kansen wordt geboden. *Gelijkwaardigheid* als tweede basiswaarde. Een samenleving ook die het recht van de sterkste inwisselt voor het belang van het collectief. Met *solidariteit* als basiswaarde. En een samenleving waarin de belangen van komende generaties worden meegewogen bij besluitvorming. Vanuit de waarde *duurzaamheid*.

Scherpe keuzes

Voor u nu denkt: 'Wie kan er nou tegen zulke waarden zijn?', kan een eerste invulling helpen. Allereerst de op *inclusiviteit* gebaseerde samenleving. Die wordt niet ingericht op basis van economische opbrengsten. Niet de afweging tussen kosten en baten is daarin leidend. Links-progressieve inclusiviteit betekent dat de mate waarin maatschappelijke inspanningen leiden tot sociaal-maatschappelijke en ecologische opbrengst minstens even zwaar weegt. *Gelijkwaardigheid* is op eenzelfde manier een onderscheidende waarde voor links-progressieve politiek. Kiezen voor gelijke beloning voor vrouwen en mannen bijvoorbeeld, gelijke kansen. Niet alleen in de top en in Raden van Bestuur, ook in de lager betaalde banen.

Als derde het principe van *solidariteit*. Maar met wie? De links-progressieve agenda vraagt om solidariteit met de mensen die tussen wal en schip vallen. Die het door een stapeling van problemen op eigen kracht niet meer redden. Die, getroffen door domme pech, een speling van het lot of slechte

gezondheid buitengesloten raken.

Duurzaamheid tenslotte. Keuzes die leiden tot de noodzakelijke omslag naar het circulaire gebruik van grondstoffen en het tegengaan van onnodige verspilling, dat zijn de keuzes die de links-progressieve agenda moeten leiden. Die staan haaks op keuzes waarin kortetermijnbelangen of de winstgevendheid van een bedrijf de overhand hebben.

Dus: nee, deze vier uitgangspunten krijgen in de vertaling naar beleid en praktijk niet iedereen aan hun kant. Het links-progressieve verhaal is een verhaal van scherpe keuzes. Een verhaal dat de neoliberale orde uitdaagt. Dat de bijl zet aan de wortel van discriminatie en oneerlijke verdeling. En dat kortetermijnbelangen ondergeschikt maakt aan langetermijninzichten. Kortom: het daagt de door nieuw rechts gedomineerde neoliberale en conservatieve consensus uit.

Brede coalitie

Om het initiatief naar links te verplaatsten moeten we de veelheid aan initiatieven die aan de vier genoemde kernwaarden voldoen beter met elkaar verbinden. Niet alleen die van GroenLinks, maar ook die van maatschappelijke initiatieven over de volle breedte van de samenleving. Van burgers die hun energie buiten de grote leveranciers om regelen, die autodelen, op kleine schaal voedsel produceren, eenzaamheid bestrijden, buurthulp opzetten, en zo verder. Van ondernemers die niet geïnteresseerd zijn in winstmaximalisatie of groei om de groei, maar die hun producten of diensten ontwikkelen met het vizier op duurzaamheid en een eerlijke verdeling. Van maatschappelijke organisaties die met lobby en campagnes bijdragen. Van de overheid en de publieke sector, die met selectief inkoopbeleid een impuls kunnen geven aan die betrokken ondernemers en voor de consument een inspirerende

voorbeeldrol kunnen vervullen. En van de politiek, waar de waarden en uitgangspunten van een nieuw links-progressieve revolte in beleid moeten worden omgezet.

Zo'n brede coalitie gaat ver voorbij het achterhaalde idee van verengde samenwerking tussen linkse politieke partijen. Wat nodig is, is de brede verbinding van links-progressieve krachten, dwars door maatschappelijke sectoren en lagen heen. Op weg naar verstoring van de zich vormende consensus. De tijd is rijp.

/

Literatuur

- Achterhuis, H. (2016) *Koning van Utopia*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Halsema, F. (2018) *Macht en Verbeelding*. Rotterdam: Lemniscaat
- Kennedy, J. (1995) *Nieuw Babylon in aanbouw: Nederland in de jaren zestig*. Amsterdam: Boom uitgevers.
- Lipset, S. (1981) *Political Man*. Johns Hopkins University Press, 1981
- Oudenampsen, M. (2018). *The conservative embrace of progressive values: On the intellectual origins of the swing to the right in Dutch polics*. Tilburg University.
- Tromp, B. (2002) *De Wetenschap der Politiek*. Amsterdam University Press.

Circulair²²

van Oogstkaart tot Pulsapp

circulaire
economie:
bouwen
in 2050

ontwerpen

De bouw moet in 2050 omgevormd zijn tot een circulair werkende sector. Wat betekent dit voor de architectuur? Volgens architect Jos de Krieger van het Rotterdamse Superuse Studios vraagt dit een fundamenteel andere manier van denken en ontwerpen. Het architectenbureau experimenteert volop met tools om hergebruik van materialen mogelijk te maken. Een blik op de toekomst van de architectuur in tekst en beeld.

Door **Jos de Krieger**

De wereld is bezig met een omslag die onze traditionele denkpatronen en gewoonten onvermijdelijk op zijn kop zet. De klimaatdoelen van 'Parijs' stellen ons voor een mogelijke, maar geen makkelijke opgave: duurzame initiatieven die slechts de korte termijn dienen, het zogeheten greenwashing, zijn niet voldoende meer om de nieuwe doelen te halen. Met een paar zonnepanelen op het dak komen we er niet; circulair denken en doen is de enige echt duurzame oplossing. De uitdaging is groot voor alle vakgebieden, niet in het minst voor de gebouwde omgeving.

In de Transitieagenda Circulair Bouwen staat onder andere dat de overheid vanaf 2023 alle opdrachten 100 procent circulair uit gaat vragen (zie ook het interview met Elphi Nelissen op pagina 32). Dit is een ambitie die lijkt op het huidige beleid van 'duurzaam inkopen', waarmee de rijksoverheid zich al in 2005 ten doel stelde om uiterlijk in 2010 bij alle inkopen en investeringen duurzaamheid als zwaarwegend criterium mee te nemen. Voor provincies gold 2015 als uiterlijke termijn om de ambitie van 100 procent duurzaam inkopen te halen. In de circulaire bouwagenda valt op dat deze 'oude' ambitie nergens wordt genoemd. Betekent dit dat we als het ware *from scratch* beginnen, of bouwen

we (letterlijk) voort op de vorige agenda? Het moet duidelijk zijn dat we met de circulaire bouwagenda de duurzame ambities van weleer op een hoger duurzaamheidsniveau voort moeten zetten. De definitie van 'duurzaamheid' verandert regelmatig: waar tien jaar geleden *cradle to cradle* de invulling (en het modewoord) was, is dat nu 'circulariteit'. Wie nu duurzaam wil bouwen, noemt dat circulair. En waar volledig circulair nog niet lukt, moet 'duurzaam' volgens de oude definitie de ondergrens zijn – om te voorkomen dat we het opgeven en terugvallen op niet-duurzaam gedrag. Circulair is het mooiste; duurzaam volgens de oude definitie in ieder geval tijdelijk een acceptabel alternatief.

Stoppen met niet-circulaire contractanten

Want als het om circulair aanbesteden en bouwen gaat, hebben we geen tijd te verliezen. Wachten tot 2023 is geen optie, net zo min als pilots die vijf jaar duren. Natuurlijk weten we nog niet precies hoe we volledig circulair moeten bouwen, maar dat is geen argument om circulariteit op de lange baan te schuiven. Veel weten we wél, en zouden we morgen kunnen invoeren. De verplichte gasaansluiting voor woningen schaffen we waarschijnlijk per 1 juli af, dus snelle besluitvorming is mogelijk. Dit zouden we bijvoorbeeld ook met dakrenovaties moeten doen: een dak komt alleen in aanmerking voor toepassing wanneer het energie opwekt, water bergt en/of fijnstof afvangt.

Vaart maken vraagt om lef en overtuigingskracht. Het betekent dat ieder bedrijf, binnen en buiten de bouwketen, grondig moet worden doorgelicht. Van alle langlopende contracten moet duidelijk worden wanneer ze aflopen en dus wanneer een verandering in gang gezet kan worden. Dat betekent: goed nadenken over met wie je in zee gaat, en geen overeenkomsten met niet-circulair denkende bedrijven ongemerkt met tien jaar verlengen. Binnen gemeenten en provincies is die houding cruciaal. Van aanbesteding tot beheer en onderhoud, van nieuwbouw tot verbouw en sloop: genoeg nemen met minder dan de meest ambitieuze bedrijven op circulair gebied kan niet langer.

Windmolenwiek als speeltoestel

Voor mij als architect is die verandering op meerdere vlakken voelbaar. Ons bureau, Superuse Studios, werkt al twintig jaar met restmaterialen. Deze zijn afkomstig uit de sloop van gebouwen, einde levenscyclus, industriële restproducten en/of ongebruikte voorraad. Zo bouwden we van windmolenwieken een speeltuin (zie p. 26). Gelukkig zijn we allang geen vreemde eend in de bijt meer: circulair bouwen is inmiddels *booming* onder architecten.

Iedere opdracht start met een inventarisatie van locatie en omgeving. Waar staat de zon, dus waar kunnen we zonnepanelen kwijt? Hoeveel regen valt er? Wie zijn de burens? Onderdeel van die inventarisatie is wat wij de oogst noemen: een zoektocht naar restmaterialen in de buurt. Welke materialen zijn er om de hoek beschikbaar, wat vinden we mooi, en wat past bij de functie die we moeten maken? Hoe meer materiaal lokaal hergebruikt kan worden, hoe minder (inter)nationaal transport er nodig is om een gebouw te realiseren. Deze zoektocht is een tijdrovend proces, dat we met het platform oogstkaart.nl proberen te vereenvoudigen. Hier delen we onze kennis open source en kunnen ook andere bedrijven hun netwerk van bronnen ontsluiten.

Esthetisch ideaalbeeld niet langer leidend

De gevonden materialen en het programma van eisen vormen het uitgangspunt voor het ontwerp. Hier zit dus de grote verandering ten opzichte van een traditioneel ontwerpproces. Door eerst te kijken naar materiaal dat al een geschiedenis heeft, ontstaat een ander soort vormgeving. De architect begint niet meer met een blanco vel papier: maatvoering wordt niet alleen gedicteerd door het esthetische ideaalbeeld van de architect. Het is ook van belang ogenschijnlijk niet-gerelateerde materialen samen te brengen in een compositie, die ook nog gebouwd moet kunnen worden. Windmolenwieken hadden geen enkele verwantschap met speeltoestellen. Toch zagen we er vorm in, en kwam het tot bruikbare speelobjecten.

Door deze nieuwe werkwijze wordt het vakgebied van architecten breder. Onderdelen van het proces die voorheen voor de architect van ondergeschikt belang waren, worden ineens belangrijk. De architect werkt van oudsher naar de oplevering toe, om zich vervolgens terug te trekken uit het project. Bij circulair bouwen is het van belang dat het gebruikte materiaal beschikbaar blijft, en goed gedocumenteerd wordt. Daar is een belangrijke rol voor de architect weggelegd. Bij Tivoli Vredenburg is de architect van het oude gebouw gevraagd om het ontwerp voor de nieuwbouw te maken. Vanuit circulair oogpunt is niemand beter geschikt om een gebouw te verduurzamen dan de architect van het oorspronkelijke ontwerp: deze wil vaak zoveel mogelijk behouden van wat goed was.

Zoals de bouwmeester vroeger het hele proces aanstuurde, komt een deel van de duurzaamheidsclaim nu bij de architect te liggen. Voor architectenbureaus zoals Superuse Studios, de Architecten Cie. en RAU heeft dit geresulteerd in branche-overstijgende ideeën en idealen. Hieronder vallen Madaster, oogstkaart.nl de Pulsapp en het materialenpaspoort (zie volgende pagina's).

Eerlijk verhaal

Ik kan alleen maar hopen dat we met de vooruitstrevende denkers die Nederland rijk is de uitdagingen van de komende jaren gaan oplossen. Sneller dan in Parijs afgesproken is, beter dan we hadden verwacht toen we begonnen. Dat kan namelijk, mits we er vaart achter zetten en daarbij ons gezond verstand niet verliezen. Kostenramingen worden nu vaak gemaakt op basis van alleen arbeid en materiaal. Gevolgen voor milieu en gezondheid worden als 'externaliteiten' beschouwd zonder economische waarde, zoals ook Kate Raworth beschrijft in haar boek Donuteconomie. Daar gaat het mis. Het kan financieel gezien een stuk goedkoper zijn om een gebouw te slopen, maar de zogeheten externaliteiten als fijnstof dat vrijkomt en slijtage aan wegen hebben ook een prijs – die heel serieus genomen moet worden. Circulariteit is gebaat bij een eerlijk verhaal.

Drie voorbeelden van circulair ontwerpen, bouwen & (her)gebruiken

Circl door de Architecten Cie.

- Gebruik van zonnepanelen en groene gevel geïntegreerd in architectuur
- Hergebruik van materiaal oa kozijnen, jeansvezels als isolatie
- Materialenpaspoort waarin bijvoorbeeld terugleverafspraken zijn opgenomen met o.a. de leverancier van de houten balken

1

Hoofdkantoor netbeheerder Liander door RAU

- 80 procent van bestaand gebouw opgewaardeerd en hergebruikt metaanvullend nieuwbouw
- Zonnepanelen geïntegreerd in functionele elementen zoals parkeerplekken
- Architect en hoofdaannemer VolkerWessels Vastgoed zijn 15 jaar verantwoordelijk voor beheer van het gebouw. De Groot Vroomshoop Houtbouw leverde de gevelelementen.

2

Foto: Scagliola Brakkee

Afvalbrenghuis door Wessel van Geffen in samenwerking met Superuse Studios

- Hergebruik van oa damwanden, oud ijzer opgewaardeerd tot gevelbekleding, alleen de draagconstructie is nieuw
- Zonnepanelen en groendak (fijnstof afvang) opgenomen in zaagtanddak
- Regenwater wordt opgevangen en gebruikt om de hal mee schoon te spoelen

3

Wikado Terneuzen en REwind Willemsplein door Superuse Studios

Foto: Denis Guzzo

Foto: Superuse Studios

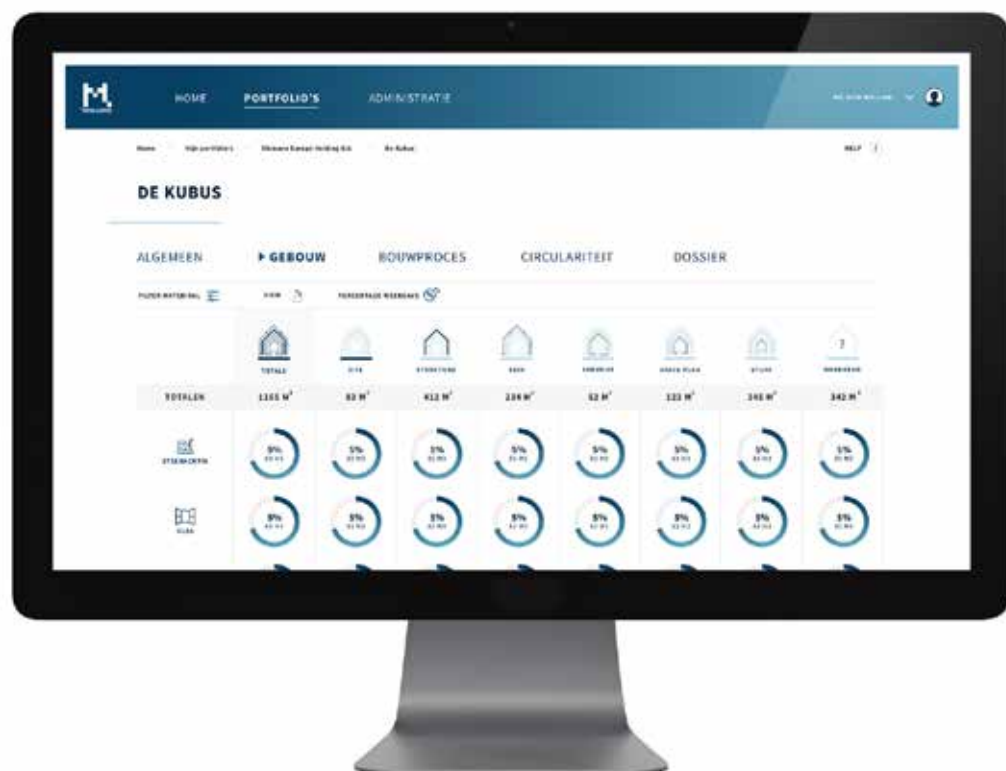

n de praktijk

Windmolenwijken zijn prachtige restproducten voor een tweede leven. Nadat ze energie opgewekt hebben en zijn afgekeurd vanwege kleine beschadigingen, worden ze vaak nog gestort of verbrand. Dit is zonde van een hoogtechnologisch product waar nog zoveel meer mee kan. Kinderparadijs de Meidoorn in

Rotterdam was het hier mee eens, en was de opdrachtgever van de eerste speeltuin van windmolenwijken, Wikado (boven). Vijf wiken van 25m lang zijn getransformeerd tot een uniek speeltoestel dat minder dan 10% CO₂ uitstoot heeft ten opzichte van een traditionele speeltuin van dit formaat. Inmiddels is er ook een Wikado

in Terneuzen, waar de gemeente opdrachtgever van is. Zij hebben ook de bankjes (links) besteld voor het havenhoofd aldaar. In Rotterdam wilde de gemeente een sculpturaal en demontabel straatmeubel met veel zitplekken naast de Erasmusbrug. Er kunnen nu wel 50 personen zitten op deze 9 wiken van 6m lang!

OOGSTKAART

marktplaats voor professionele upcyclers

DE NIEUWE

Superuse

Materiaal Gebruikers

← Zoek:

Materiaaltype

- ☐ Hout
- ☐ Kunststof
- ☐ Textiel
- ☐ Metaal
- ☐ Glas
- ☐ Elektrisch
- ☐ Steenachtig
- ☐ Chemisch
- ☐ Organisch
- ☐ Papier & Karton

Categorie

- ☐ Publicatiedatum
- ☐ Beschikbaarheidsdatum
- ☐ Beschikbaarheid
- ☐ Frequentie

Geef je materiaalvoorkeur

HARVEST MAP

Marketplace for professional upcyclers

BEGIN MET HET GEBRUIK VAN OOGSTKAART!

- Welk soort afvalstroom kies je
- Waarom is het geplaatst
- Bepaal de periode van het aanbod
- Zoek naar aanbod in het verleden
- Hoe vaak komt het nog
- Click en klaar!

Oogsten en oogstkaart.nl

Spullen die we niet meer nodig hebben, zetten we op Markt-plaats. Voor partijen in de bouwketen is er oogstkaart.nl, een platform om waardevolle restmaterialen uit sloop en industriële processen onder de aandacht te brengen en te (ver)kopen. Dit is een belangrijk stap om per direct duurzamer te gaan bouwen.

Materialenpaspoort en Madaster

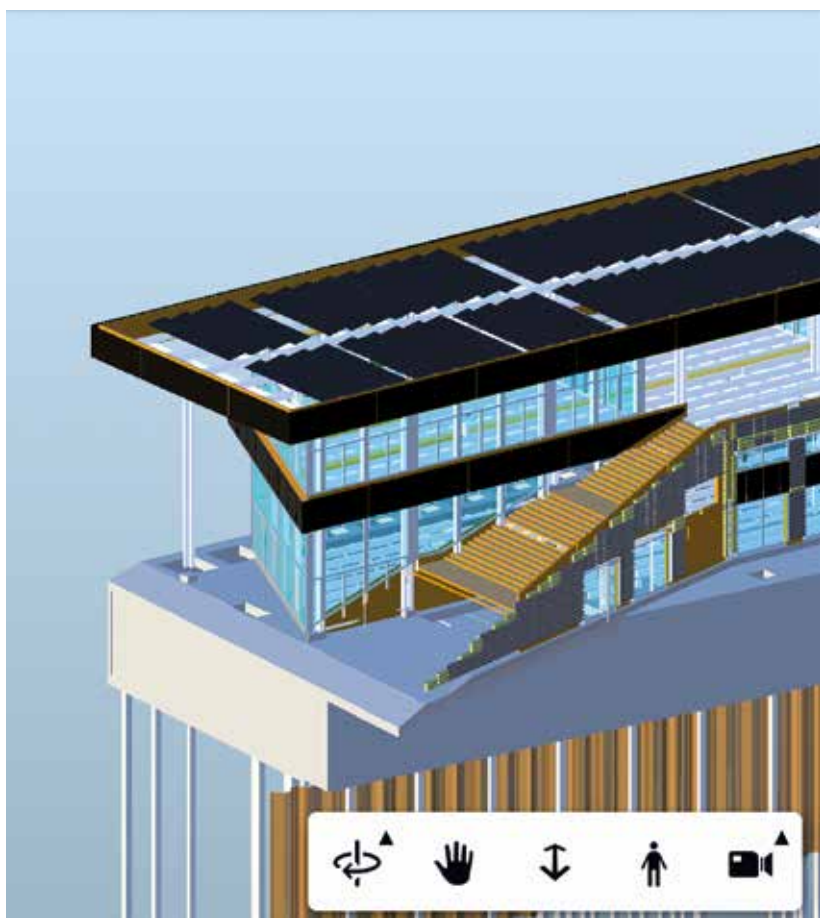
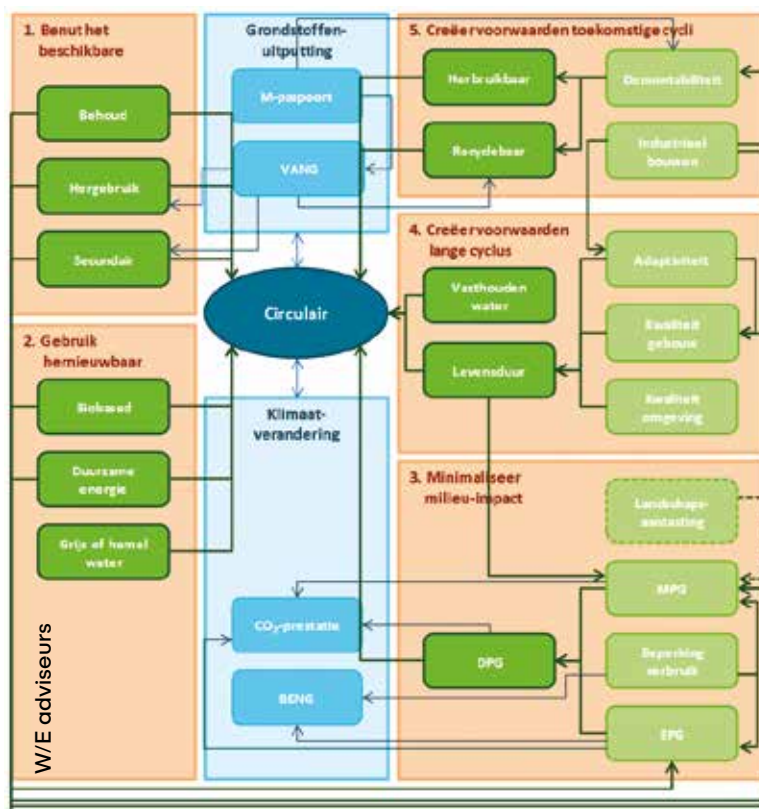
Het Kadaster voor materialen documenteert de identiteit van materialen, waardoor materialen altijd beschikbaar blijven. Via Madaster is precies te achterhalen waaruit een gebouw bestaat – zeer belangrijk voor hergebruik in de toekomst. Gebouwen met een materialenpaspoort kunnen hierin opgenomen worden.

EPC, BENG en CPG

Op dit moment moeten gebouwen binnen het Bouwbesluit nog voldoen aan een EPC-waarde (Energie Prestatie Coëfficiënt). De opvolger is BENG (Bijna Energie-Neutrale Gebouwen). Hopelijk in de toekomst aangevuld met bijvoorbeeld de CPG (Circulariteits-Prestatie-Gebouwen). De CPG geeft met eenvoudig beschikbare data weer hoe circulair een gebouw is. Hiermee kan op een eerlijke manier vergeleken worden.

BIM en materialenpaspoort

Door het Bouw Informatie Model (BIM) van een gebouw te koppelen aan het materialenpaspoort kan het beheer en onderhoud op elementniveau worden bijgehouden. Bij sloop of verbouw kunnen elementen makkelijk aangeboden worden aan platforms zoals oogstkaart.nl. Belangrijk voor hergebruik van materiaal over 10 of 20 jaar.

9	9	6	3	9
0	0	7	4	0
1	1	8	5	1

CO₂ besparing per jaar

GTF / ORGANISCH

MATERIAAL

VERVOER

RUIMTE

WATER

ENERGIE

ARBEID

Pulsapp

De applicatie Pulsapp bevordert de uitwisseling en optimalisatie van bestaande stromen in industriegebieden, in dit geval de Spaanse Polder in Rotterdam. Stromen zijn alles waar een verplaatsing in zit. Inzicht in stromen kan helpen om circulariteit te begrijpen en te realiseren. Hiervoor is nodig dat bedrijven

in industriegebieden veel meer samenwerken.

De gevestigde bedrijven vertonen grote verschillen in dynamiek, ruimtevrage, levensduur en ambities; samen ook wel puls genoemd. Dit heeft bedrijventerreinen gemaakt tot verzamelingen van individualisten, die veel

winst kunnen behalen door beter samen te werken. Door betere communicatie tussen bedrijven over elkaars tekort en overschot ontstaat meerwaarde: verspilling van energie, geld en materiaal blijft beperkt. Voor veel bedrijven is dit een grote stap, aangezien concurrentiegevoelige informatie gedeeld gaat worden. Het is dan

ook van groot belang de bedrijven controle hebben over welke informatie ze delen en met wie.

Traditioneel gezien wordt al het organisch restmateriaal opgehaald door een afvalbedrijf dat het decentraal verwerkt. In Pulsapp kan dit materiaal lokaal aangeboden en verwerkt worden,

waardoor transport beperkt is en CO₂-uitstoot verminderd wordt. Daarnaast bevordert Pulsapp de ontwikkeling van een 'ecosysteem' bestaande uit bedrijven. Op de kaart is te zien hoe tekort (-) en overschot (+) van bedrijven aan elkaar gekoppeld worden.

circulaire
economie:
bouwen
in 2050

Elphi Nelissen:

– ‘Als het aan de bouw lag, was deze agenda er niet gekomen’

De grondstoffenhonger van de bouwsector is onhoudbaar, stelt Elphi Nelissen. De hoogleraar Duurzaam Bouwen aan de TU Eindhoven leidde de projectgroep die in januari dit jaar de zogeheten Transitieagenda voor de bouw presenteerde, met ambities richting een circulaire bouweconomie in 2050. Van Nelissen had de groep de lat nog veel hoger mogen leggen. “Als we blijven bouwen zoals we dat tot nu toe hebben gedaan, maken we de natuur, de aarde en uiteindelijk onze toekomst kapot.”

Door Suzanne van den Eynden en Richard Wouters

De komende tien jaar heeft Nederland een miljoen extra woningen nodig om aan de vraag te kunnen voldoen. De hele wereld bouwt bij: in 2050 moeten tien miljard wereldbewoners een dak boven hun hoofd hebben. “Denk je eens in wat een enorme impact dat heeft op ons grondstoffenverbruik en op de ecologie”, zegt Elphi Nelissen in haar kantoor op de campus van de TU Eindhoven. “We kunnen niet doorgaan met bouwen zoals we dat tot nu toe hebben gedaan. Het roer moet echt om.” De Transitieagenda die onder haar leiding werd opgesteld, moet de omslag naar circulair bouwen realiseren, oftewel ‘het ontwikkelen, gebruiken en herge-

bruiken van gebouwen, gebieden en infrastructuur, zonder natuurlijke hulpbronnen onnodig uit te putten, de leefomgeving te vervuilen en ecosystemen aan te tasten. Bouwen op een wijze die economisch verantwoord is en bijdraagt aan het welzijn van mens en dier. Hier en daar, nu en later’. Concreet betekent dit onder meer dat zowel de woning- en utiliteitsbouw als de grond-, weg- en waterbouw vooral hernieuwbare grondstoffen gebruiken en bouwmaterialen recyclen. De bouwsector en onze gebouwde omgeving mogen geen broeikasgassen meer uitstoten.

Er bestaan 114 definities van een

circulaire economie. Waren jullie het snel eens over de te hanteren omschrijving?

“Nee, dat is een lange zoektocht geweest. En met woorden als ‘onnodig’ in de uiteindelijke definitie ben ik ook niet zo blij. Maar soms moet je wat water bij de wijn doen. De VNO-NCW’s in de projectgroep wilden duidelijk minder ver gaan dan anderen. Zij zeggen: als we de benodigde grondstoffen niet hebben, moeten we die kunnen verkrijgen op de manier waarop we dat nu doen, dus uit de winning van primaire grondstoffen zoals zand, grind, kalksteen en metaalertsen. Ik snap dat wel. Als de bevolking zo hard groeit dat we de huidige voorraad van 7,5 miljoen woningen moeten verdubbelen, is het voorstelbaar dat dat niet kan met de hoeveelheid grondstoffen die we nu al in gebruik hebben. Maar persoonlijk was ik liever een stap verder gegaan.”

U zou het een grotere uitdaging hebben gevonden als er had gestaan: in 2050 gebruiken we geen primaire, niet-vernieuwbare grondstoffen meer.

“Tenzij het herbruikbare materialen of elementen betreft. Als we toch primaire grondstoffen gebruiken, moeten we ervoor zorgen dat ze opnieuw gebruikt kunnen worden in de toekomst, bijvoorbeeld door gebouwen demontabel te maken.

De normen voor circulariteit zullen we langzaam moeten opschroeven, zodat toeleveranciers van materialen de kans krijgen zich aan te passen en producten in ruime mate en betaalbaar op de markt te brengen.

Uitgangspunt voor onze agenda was overigens het Grondstoffenakkoord, dat door meer dan 300 partners is ondertekend – ook industriële bedrijven. Dat akkoord gaat minder ver dan de regeringsdoelstelling. De huidige definitie was het hoogst haalbare.”

Kan de bouwsector deze toch enorme opgave aan?

“Ze zal wel moeten. We kunnen het ons niet langer permitteren om niet naar circulair bouwen te streven. Bij de gemiddelde aannemer ontbreekt het inderdaad nog aan voldoende kennis en bewustzijn. Daarom blijf ik mijn boodschap herhalen, in de hoop dat ook het bedrijfsleven doordrongen raakt van de noodzaak om zich te ontwikkelen richting circulair bouwen. Ik begrijp de remmende rol van aannemers overigens wel hoor. Iedere bouwster is blij als hij zijn orderporte-

feuille voor dit jaar en het volgende jaar heeft gevuld, en daar ook nog wat mee kan verdienen. Als het aan de bouwbedrijven lag, was deze agenda er niet gekomen. Er staat hun, net als de rest van de sector inclusief de ontwerpende en toeleverende partijen, een grote verandering te wachten. Maar nogmaals, we moeten ze mee krijgen, met stimulerende of desnoods bestraffende maatregelen.”

Hoe zien die maatregelen eruit?

“Allereerst moet er vraag komen naar circulair bouwen. Dat begint bij de overheid: die moet bij de aanbesteding van bouwprojecten eisen stellen op het gebied van circulariteit. Bij een veranderende vraag moet de sector wel mee. Er moet ook een verplicht materialenpaspoort komen voor gebouwen, zodat bij renovatie of sloop bekend is welke materialen zich waar in

het gebouw bevinden. De overheid moet tenslotte circulariteitsprestaties gaan afdwingen en deze steeds opschroeven, via wetgeving, net zoals zij dat doet met de energieprestatienorm voor gebouwen. Dit vereist een goed meetsysteem, met een nulmeting en een goede monitoring voor circulariteit. De criteria hiervoor zijn nog niet opgesteld, nee. We hebben aangegeven wat we nodig hebben om in 2021 het ‘basiskamp’ te hebben ingericht, van waaruit we verder kunnen. Die circulariteitsprestatienorm is een van de benodigdheden.”

Nederland heeft al een Bouwagenda die stelt dat er tussen nu en 2030 een miljoen nieuwe energieneutrale woningen moeten worden gebouwd en dat jaarlijks honderdduizend bestaande woningen moeten worden verduurzaamd. Wordt de bouwsector niet overvraagd als zij ook nog circu-

**Circulair
bouwen,
hoe doe je dat?**

In 2050 moet de Nederlandse economie circulair zijn, aldus de regering. We hebben dan een economie die zuinig is op grondstoffen, geen afval of vervuiling meer produceert en op schone energie draait. Deze denkrichting wordt breed onderschreven. In 2017 sloot de regering met bedrijven, vakbonden, kennisinstituten en milieuorganisaties een Grondstoffenakkoord. De ondertekenaars hebben vijf Transitieagenda's opgesteld voor sectoren die nu nog veel grondstoffen verbruiken, waaronder de bouw.

Zie ook www.circulaireeconomienederland.nl

lair moet gaan werken? En zullen die woningen betaalbaar zijn?

“Dat is een goede vraag. De normen voor circulariteit zullen we langzaam moeten opschroeven, zodat toeleveranciers van materialen de kans krijgen zich aan te passen en producten in ruime mate en betaalbaar op de markt te brengen. Dan nog bestaat de kans dat de eerste groep circulaire woningen kostbaarder wordt. Ik vind dat de overheid deze onrendabele top moet subsidiëren. Corporaties zouden een deel van de kosten gedekt kunnen krijgen als de overheid de verhuurdersheffing zou verlagen. Maar die heffing is weer nodig om de schatkist te vullen. Het is een kwestie van keuzes maken.”

Verwacht u dat de regering uw voorgestelde agenda overneemt?

“We hebben te maken met de ministers van Economische Zaken,

Binnenlandse Zaken en Infrastructuur en Waterstaat. Ik denk dat ze onze voorstellen graag willen overnemen, maar alleen al voor de eerste vier jaar vragen we zo'n honderd miljoen euro. Dat is serieus geld. Niemand is tegen circulariteit, maar om het ook voor elkaar te krijgen... dat is nog wel even een dingetje. De officiële reactie van de regering komt in juni. In regeerakkoord staat overigens tot mijn verbazing dat de regering de transitieagenda's circulaire economie zal uitvoeren. Maar ik verwacht echt niet dat het geld zomaar op tafel komt. Veel van het 'hoe' is ook nog niet duidelijk. Hoe gaan we dat doen, circulair aanbesteden? Ik wil zelf een circulaire woning laten bouwen, die volledig demontabel is, maar loop tegen intrigerende obstakels aan.”

Zoals?

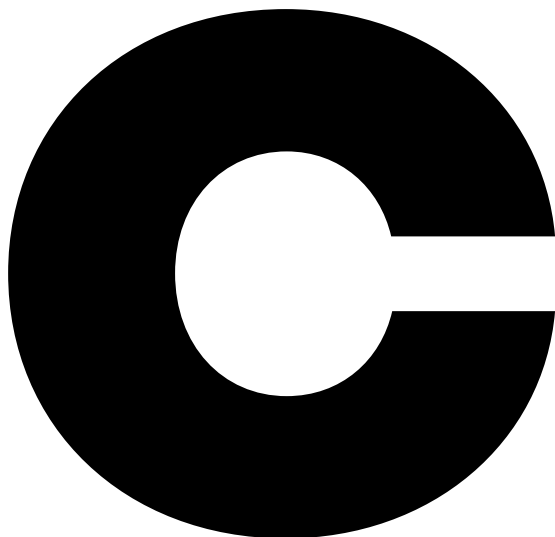
“Het begint al bij de vloer. In een

vochtig klimaat is een houten vloer op de begane grond ongewenst. Maar wat dan wel? Je zou kunnen denken aan een prefab betonnen begane-grondvloer die demontabel is, net als het vloerverwarmings-systeem, dat gekoppeld wordt aan warmte-koudeopslag en een warmtepomp. Maar de afwerkvloer die daarbovenop komt moet verlijmd worden. Weg demontabiliteit! Dat soort dingen is technisch gezien onvoldoende uitgewerkt. Ook wil ik graag tweedehands materialen gebruiken. Maar waar vind ik deze? We hebben nog geen omvangrijke materialenbank.”

Is er overheidsbeleid dat haaks staat op de ambities voor circulair bouwen?

“Bij aanbesteding van gebouwen eist de overheid duurzaam geproduceerd hout. Maar een FSC-keurmerk wordt niet toegekend aan gebruikt hout. Terwijl hergebruik

De bouwsector is verantwoordelijk voor circa 50 procent van het grondstoffenverbruik en 40 procent van het afval in Nederland. Gebouwen zijn met 35 procent de grootste bron van CO₂-uitstoot. Een circulaire economie vraagt dus om een revolutie in de bouw. Deze sector moet bij voorkeur hernieuwbare grondstoffen gaan gebruiken, zoals hout. Bij de sloop van gebouwen dienen de materialen te worden hergebruikt of hoogwaardig gerecycled – op dit moment keert slechts 3 procent van de grondstoffen in hun oorspronkelijke functie terug in gebouwen. Gebouwen moeten energieneutraal worden en de CO₂-uitstoot in de keten, van de cementfabriek tot de bouwplaats, tot nul gereduceerd.

*Gemeenten geven de grond uit;
dat geeft macht. Ze kunnen circulaire
eisen stellen bij de gronduitgifte.*

van hout nu juist de meest duurzame optie is. Die eisen zouden dus aangepast moeten worden.”

Hoe kunnen gemeenten vooroplopen bij circulair bouwen?

“Bij iedere verandering die ze in hun stad of dorp willen doorvoeren, zouden gemeentebestuurders zich moeten afvragen: kunnen we dit op een andere manier aanpakken dan het aan de markt overlaten? Gemeenten geven de grond uit; dat geeft macht. Ze kunnen circulaire eisen stellen bij de gronduitgifte. Datzelfde geldt voor provincies bij de aanleg van wegen. Het is wel belangrijk om een goed circulair begeleidingsteam aan te stellen.”

Kent u positieve voorbeelden?

“Ik heb zelf veel te maken met de gemeente Helmond. Samen met GroenLinks-Kamerlid Paul Smeulders (tot voor kort wethouder in Helmond, red.) ben ik daar initiatiefnemer van de wijk Brainport Smart District. Die moet wereldwijd een voorbeeld worden van energieneutraliteit, circulariteit, slimme mobiliteit en sociale inclusiviteit. Een grote uitdaging, omdat we zoveel tegelijk willen veranderen. Soms staat landelijke wetgeving daarbij in de weg. Je kunt bewoners niet verplichten om gebruik te maken van elektrische deelauto's in plaats van een eigen

auto. Wel kun je autodelen stimuleren door daar meer parkeerplekken voor te maken. We willen de wijk ook voorbereiden op autonoom rijdende auto's die zichzelf buiten de wijk parkeren en komen voorrijden wanneer de bewoners ze nodig hebben.

In de slimme wijken van de toekomst zullen we overigens niet alleen vervoermiddelen delen, maar ook andere spullen, diensten en ruimten. We willen in Brainport Smart District met een nieuwe bouwtypologie gaan werken, waarbij we per pakweg tien woningen een gemeenschappelijke ruimte bouwen. Daar komen apparaten voor gedeeld gebruik, maar bewoners kunnen er ook samen eten of tv-kijken.”

Zal ons straatbeeld veranderen door circulair bouwen?

“Ja, dat denk ik wel. Zeker als we ons niet beperken tot circulaire gebouwen en wegen. Energieneutraliteit is onderdeel van circulariteit, en dat is weer onderdeel van duurzaamheid. Meer deelauto's en dus minder parkeerplaatsen zorgt voor een ander straatbeeld, met meer fietsers en voetgangers. Dat gaat fijnere steden opleveren. De uitdaging is daarnaast om hergebruikte materialen zodanig te upgraden dat je er aantrekkelijke gevels mee bouwt. Onze archi-

tecten hebben een dusdanig hoog niveau, dat ik er alle vertrouwen in heb dat circulair bouwen de maatschappij alleen maar mooier en beter maakt.”

Nu de bouwers nog.

“De bouw moet af van het denken op korte termijn, met criteria als ‘investeringen moeten binnen tien jaar terugverdiend worden’. Het zou triest zijn als een geciviliseerd land als Nederland niet in staat blijkt te zijn om deze agenda uit te voeren.”

/

Naar een circulaire bouw- economie: vier aanbevelingen voor overheden

- Overheden moeten bij de aanbesteding van bouwprojecten eisen stellen op het gebied van circulariteit
- Gemeenten kunnen en moeten circulaire eisen stellen bij gronduitgifte
- Er moet een verplicht materialenpaspoort komen voor gebouwen, zodat bij renovatie of sloop bekend is welke materialen zich waar in het gebouw bevinden.
- De overheid moet circulariteitsprestaties afdwingen en steeds opschroeven via wetgeving, zodat zij dit nu doet met de energieprestatienorm. Een 'circulariteitsprestatienorm' dus.

Milieudividend

vergroenen in tijden van populisme

De milieubelastingen die GroenLinks bepleit, zoals de kilometerheffing, stuiten op maatschappelijke weerstand en populistische kritiek. Er is een manier om in te spelen op het wantrouwen tegen fiscale vergroening: het milieudividend.

door **Richard Wouters**

Tijdens de verkiezingscampagne van 2017 werd GroenLinks door andere partijen onder vuur genomen vanwege de talrijke milieubelastingen in haar programma. D66-voorman Alexander Pechtold schuwde de populistische overdrijving niet: “U schaft het eigen risico in de zorg af, maar laat de mensen dat op een andere manier alsnog betalen door zeven nieuwe belastingen te introduceren”, verweet hij GroenLinks-aanvoerder Jesse Klaver in een tv-debat. “Die belasting op verpakkingen, op auto’s, op huizen, die gaat de mensen echt treffen”, kreeg Klaver tijdens het slotdebat naar het hoofd geslingerd door CDA-leider Buma.

Na het mislukken van de formatiepogingen met VVD, CDA en D66 liet Klaver zich ontvallen dat GroenLinks een van haar milieubelastingen – de kilometerheffing – best had willen opofferen voor een goed regeerakkoord. Het was wellicht niet toevallig dat Klaver juist dit tipje van de sluier over de formatieonderhandelingen oplichtte: met een kilometerheffing voor personenauto’s maak je weinig vrienden, zeker niet onder de politieagenten, buschauffeurs en zorgmedewerkers die GroenLinks sinds de verkiezingswinst van 2017 aan haar kant probeert te krijgen om door te groeien tot een brede volkspartij. Autorijden is voor velen

een ingesleten gewoonte, voor sommigen een noodzaak. Ook zonder kilometerheffing is het geloof in de populistische mythe van de auto als melkkoe voor de overheid al wijdverbreid.

Tegelijk laat het voorbeeld van de kilometerheffing zien dat het nog niet zo gemakkelijk is om effectieve milieupolitiek te bedrijven zonder pijnlijke belastingmaatregelen. Vooral dankzij een slim vormgegeven kilometerbeprijzing scoorde de mobiliteitsparagraaf van GroenLinks het best bij de doorrekening van de verkiezingsprogramma’s door het Planbureau voor de Leefomgeving: 20 procent minder CO₂-uitstoot door het verkeer in 2030 (bovenop de reeds voorziene daling door strengere Europese normen), 14 procent minder uitstoot van fijnstof en 10 procent minder uitstoot van stikstofoxiden. Daarbovenop nog eens 60 procent minder files, 8 procent meer loop- en fietskilometers en minder verkeersslachtoffers.

Hoe zou een maatregelenpakket zonder kilometerheffing eruit moeten zien om even effectief te zijn tegen klimaatverandering, ongezonde lucht en de verstopping van steden door een groeiend aantal auto’s? Zo’n pakket omvat nog altijd fiscale maatregelen: forse verhoging van de bestaande belastingen op aanschaf, bezit en brandstof van benzine- en dieselauto’s.

Bovendien wordt de toegang tot steden gerantsoeneerd voor automobilisten. De vrijheid van de auto-rijder wordt dus aanmerkelijk forser ingeperkt dan met een slimme kilometerheffing het geval zou zijn. Het voordeel van milieubelastingen is dat zij, veel meer dan verboden en geboden, ruimte laten voor de vrije keuzes van individuen. Groene politiek zonder nieuwe belastingen zou wel eens erg betuttelend kunnen worden.

Opbrengst voor de burgers

Is er een manier om de steun van politieagenten, buschauffeurs en zorgmedewerkers te krijgen voor nieuwe milieubelastingen? Om de populistische kritiek dat GroenLinks de gewone man geld uit de zak klopt, te pareren? Misschien helpt het om wat meer rekening te houden met het wantrouwen tegen fiscale vergroening. Als mythen zoals die van de auto als melkkoe zich niet laten uitbannen, kun je er altijd nog op inspelen.

Indien een groene belasting op wantrouwen stuit, zo suggereert de Wereldbank in een rapport over het beprijzen van CO₂-uitstoot, geef de opbrengst dan direct terug aan de burgers. "Overheden die voor deze aanpak kiezen, verwerven een zekere geloofwaardigheid met betrekking tot de beweegredenen voor de belasting. Het is duidelijk

dat de regering niet probeert extra inkomsten van belastingbetalers af te dwingen om haar eigen begroting of macht uit te breiden", aldus de Wereldbank.

Onder meer Zwitserland en een aantal Canadese deelstaten hebben ervoor gekozen om de opbrengst van CO₂-belastingen terug te sluisen naar burgers en bedrijven, in de vorm van lagere sociale premies of belastingen. In de Verenigde Staten lanceerde een groep prominente, van het gevaar van klimaatverandering doordrongen Republikeinen vorig jaar een plan voor CO₂-belasting dat nog meer transparantie belooft over de terugsluis: honderd procent van de opbrengst zou elke maand als 'dividend' worden uitgekeerd aan de Amerikaanse ingezetenen. Het plan maakt geen kans zolang de regering-Trump gedomineerd wordt door ontkenners van klimaatverandering. Maar eenmaal ingevoerd zou het dividend zo populair worden onder Amerikanen, dat niemand de CO₂-belasting ooit nog zou durven terugdraaien, zo stellen de 'groene' Republikeinen terecht.

Het plan keert aan elke Amerikaan, van baby tot grijsaard, een gelijk deel van de opbrengst van de CO₂-belasting uit. Zo'n hoofdelijke verdeling, stelt de Wereldbank, "kan essentieel zijn voor het bouwen aan politieke steun". Bij deze verdeling

is het zeer waarschijnlijk dat een modaal gezin een hoger bedrag aan milieudividend ontvangt dan het aan milieubelasting betaalt. Een minder verpest klimaat, schonere lucht en een rijkere natuur krijgt het er dan 'gratis' bij.

Serius geld

Nederland is Amerika niet. De achterban van GroenLinks roepen niet om een kleine overheid, zoals die van de Republikeinen. Bij de financiële onderbouwing van haar programma kan GroenLinks de opbrengsten van milieubelastingen niet missen: die financieren drie kwart van haar voorstellen voor een eerlijker beleid. Niet slechts de afschaffing van het eigen risico in de zorg, maar ook onder meer het verlagen van zorgverzekeringspremies, het verbeteren van het onderwijs, het verlagen van de lasten op arbeid en het terugdraaien van bezuinigingen op ontwikkelings-samenwerking. In de komende decennia zullen de opbrengsten van milieubelastingen ook nodig zijn om de lusten en lasten van de overgang naar schone energie eerlijk te verdelen.

Toch is er reden om voor een milieudividend te kiezen als een groene belasting erg controversieel is. Denk aan de kilometerheffing, de belasting op vliegtickets, de heffing op bestaande bebouwing of

Als mythen zoals die van de auto als melkkoe zich niet laten uitbannen, kun je er altijd nog op inspelen.

/

de verhoging van de btw op vlees en vis (allemaal maatregelen die in de financiële uitwerking van het GroenLinks-programma staan). De opbrengst van de belasting wordt dan zo rechtstreeks mogelijk teruggesluisd naar burgers en andere ingezetenen – bijvoorbeeld als een zichtbare korting op de inkomstenbelasting of als een uitkering door de Belastingdienst aan mensen die nauwelijks of geen inkomstenbelasting betalen.

Vanuit sociaal perspectief hoeft zo'n milieudividend bovendien geen weggegooid geld te zijn: als iedereen een gelijk bedrag ontvangt, draagt het 'Klaverdividend' bij aan grotere inkomensgelijkheid. Vanuit groen perspectief is aantrekkelijk dat een milieubelasting die gekoppeld is aan een dividend moeilijker terug te draaien valt door politieke tegenstanders. Wie herinnert zich de in 2008 ingevoerde vliegtaks nog? Die werd binnen een jaar weggeobbyd door de luchtvaartsector. Alleen al een kilometerheffing voor personenauto's kan, zelfs als de uitvoeringskosten worden afgetrokken van de opbrengst, een dividend van zo'n 170 euro per persoon per jaar opleveren. Dat is serieus geld, zeker voor modale gezinnen met kinderen. Die laten zich dat niet zomaar weer afpakken.

Geen knieval

Gaat het te ver om de populistische kritiek op de milieubelastingen van GroenLinks te beantwoorden met een milieudividend dat misschien ook een tikkeltje populistisch is? In dat geval moet GroenLinks het verhaal van de *green tax shift* nog vaker vertellen: we krijgen een betere samenleving voor onszelf en onze kinderen, op een gezondere aarde, als onze overheid niet belast wat waarde toevoegt (arbeid), maar wat waarde onttrekt (vervuiling) aan de samenleving en aan de aarde. Ook is het zaak om te blijven zoeken naar (Europese) instrumenten die vervuiling niet pas in de consumptiefase belasten, maar al bij de bron: mijnbouw, industrie en landbouw. Dan krijgen bedrijven vaker de rekening gepresenteerd, in plaats van burgers.

Wat GroenLinks in elk geval niet moet doen, is afdingen op de noodzaak van fiscale vergroening. Dat zou pas echt een knieval voor het populisme zijn.

/

Literatuur

- Conservative Leadership Council,
The conservative case for carbon dividends, 2017
- Planbureau voor de Leefomgeving,
Analyse verkiezingsprogramma's 2017-2021, 2017
- Wereldbank, *Carbon Tax Guide: A Handbook for Policy Makers*, 2017

DECENTRA

De grootschalige decentralisaties in het sociaal domein verlopen nog niet vlekkeloos.

Wat te doen? Volgens Albert Jan Kruijer van het Instituut voor Publieke Waarden is het terugdraaien van de decentralisaties geen oplossing, net zo min als 'doordecentraliseren'.

Zijn aanbeveling: rust in de tent, en een sterker besef dat rechtvaardigheid ook schuilt in het behandelen van mensen op basis van hun verschillen in plaats van het nastreven van gelijke behandeling.

Door **Albert Jan Kruijer**

Volgens Aristoteles was de ergste vorm van ongelijkheid het gelijk behandelen van ongelijke gevallen. Dat was nog erger dan het ongelijk behandelen van gelijke gevallen. Een wijs uitgangspunt voor wie de decentralisaties in het sociale domein bestudeert. Immers, het leveren van 'maatwerk' en 'doen wat nodig is' staan daarin voorop. En dat is niets minder dan een fundamentele omwenteling in het denken over onze verzorgingsstaat. In de twintigste eeuw dreven de grote verzorgingsstatelijke projecten (zoals de WAO, AOW, AWBZ, Bijstandswet, Zorgverzekeringswet) voornamelijk op gelijkheid. Dit uitgangspunt had een ongekennd emancipatoire functie. Zorg en sociale zekerheid waren niet meer alleen toegankelijk voor de *happy few*, maar in principe voor iedereen. We waren als mensen gelijk, en we werden gelijk behandeld.

Maar naarmate de eenentwintigste eeuw in beeld kwam, brokkelde dat beeld langzaam af. Nog niet eens op waardenniveau (nog steeds vinden we in Nederland gelijkheid een belangrijke waarde), maar vooral op operationeel niveau. Sociale diensten en zorgkantoren vertaalden de waarde 'gelijkheid' in uitvoerige protocollen, regels, werkafspraken, *checklists*, afvinklijsten, noem maar op. De zorg, steun en hulp die de staat leverde, moest gelijk, maar ook vooral rechtmatig verstrekt worden. Dat sommige mensen 'meer' zouden krijgen dan anderen, moesten we zo veel mogelijk voorkomen. In de uitvoering van veel beleid kwam zo de waarde 'rechtmatigheid' centraal te staan, met de bijbehorende bureaucratie. Dit leverde grote bureaucratische organisaties op die bovendien langzaam vastliepen in technologie. Denk aan de Belastingdienst, het UWV en de Sociale Verzekeringsbank. De filosofen Alexis de Tocqueville en Michel Foucault lieten in respectievelijk de 19e en de 20e eeuw zien dat gelijkheid en bureaucratie twee kanten van dezelfde medaille zijn. Grote bureaucratische systemen draaien op rekenregels

/

Hoe meer de gemeenten regie kunnen voeren over de verschillende bureaucratische systemen, des te eenvoudiger maatwerk wordt en dit maatwerk te legitimeren is.

LISATIE vraagt om rust in de tent

en algoritmen die het liefste zo min mogelijk variabelen verdisconteren. Het helpt dan om mensen zo gelijk mogelijk te definiëren – ook al verschillen mensen in de praktijk uiteraard. Tocqueville sprak van ‘mild despotisme’: een geïndividualiseerde samenleving en een bureaucratische overheid die gezamenlijk de publieke zaak om zeep helpen. Foucault had het over commodificatie, het proces waarbij steeds meer aspecten van het menselijk handelen worden uitgedrukt in koopwaar. Oftewel: de burger als beleidsobject.

Jeugdzorgdrama's

Daarnaast betekenden al die regels en protocollen niet dat mensen goed geholpen werden. De grootste jeugdzorgdrama's, bijvoorbeeld met de kinderen Savannah en Rowena, vonden plaats voor de decentralisatie van 2015. Ook toen waren er wachtlijsten. Ook toen bestond er daklozenproblematiek. Keer op keer verbaasde het de onderzoekende inspecties dat betrokken partijen die elkaar niet kenden, wel individueel bekend waren met het gezin en dat niemand ingegrepen had. Langzaam groeide het besef dat mensen weliswaar gelijk waren voor de wet, dus in rechtstatelijke zin, maar dat ze in verzorgingsstatelijke zin (binnen hun sociale context) van elkaar verschilden. En dat voorzieningen die gebaseerd waren op de grootste gemene deler bij veel individuele problemen niet aansloten. Belangrijker, dat het leveren van zorg en hulp op maat door Rijksuitvoeringsinstellingen en de Rijksoverheid vrijwel niet mogelijk was. Daarvoor is de schaal te groot. De financiële crisis dwong tot ingrijpen in de verzorgingsstatelijke financiën. Daarnaast stonden de gemeenten klaar om nieuwe taken op te pakken. Zij kenden hun inwoners, zo heette het, en dus konden ze beter op maat en integraal werken. Vanaf 2005 en 2007 konden ze aan de slag met de Wet werk en bijstand en de Wmo. In 2015 kwamen daar de Jeugdwet, de nieuwe Wmo en de Participatiewet bij. Maar daar bleef het niet bij.

Het leveren van zorg en hulp op maat moest ook goedkoper kunnen. Naast nieuwe taken en wetten kregen gemeenten dus ook een bezuinigingsopgave te verwerken die vrijwel direct als budgetkorting werd ingeboekt door het rijk.

Verstoken van maatwerk

Nu, drie jaar verder, is de vraag hoe het ervoor staat. In het sociaal hospitaal helpt het Instituut voor Publieke Waarden zo'n 200-300 huishoudens per jaar die vastlopen in bureaucratie. 'Multiprobleemgezinnen', noemen beleidsmakers ze vaak. Het zijn in ieder geval gezinnen die volstrekt het overzicht kwijt zijn in het moeras van problemen en oplossingen waar ze in verzeild zijn geraakt. Of het nu gaat om een mevrouw die naar een verpleeghuis moest, terwijl ze prima thuis kon wonen maar de eigen bijdrage voor de dagbesteding waar ze ook zorg kon krijgen niet kon betalen, of de moeder met vijf kinderen die vanwege een huurschuld op straat wordt gezet (er waren al vijf crisispleegzorg plekke geregeld en een plek in de vrouwenopvang voor moeder). Het positieve nieuws is dat alle oplossingen die we ontwikkelen binnen de wet vallen. De decentralisatiewetten bieden erg veel ruimte. Binnen een middag regelden we de huurschuld van de moeder met vijf kinderen waardoor ze thuis konden blijven wonen. De mevrouw in het verpleeghuis kon weer terug naar huis. De gemeente hoefde de eigen bijdrage voor de dagbesteding niet te innen. Het mindere nieuws is dat er nog steeds mensen van kwalitatief hoogwaardig maatwerk verstoken blijven. Daarvoor zie ik een aantal oorzaken:

- 1 De decentralisaties in het sociale domein vormen een ongekend grote operatie in de geschiedenis van onze verzorgingsstaat. Deze operatie heeft consequenties voor financieringsmodellen, datasystemen, organisatievormen en organisatiecultuur. En dat allemaal tegelijk. Ik schat dat die ontwikkeling nog minimaal tien jaar zal voortduren. De verzorgingsstaat van de toekomst is niet zomaar af.
- 2 Gemeenten gaan over veel, maar nog lang niet over alles. Volkshuisvesting bijvoorbeeld, of geestelijke gezondheidszorg voor volwassenen. Daarnaast zijn ze bij schulden vaak afhankelijk van schuldeisers, waaronder de Rijksoverheid, die niet altijd meewerken. Dat compromitteert de regiefunctie. Zeker omdat we weten dat het meest voorkomende probleem van gezinnen die wijkteams bezoeken een palet aan huisvestings- en financiële problemen betreft.

- 3 Rechtmatigheid is nog steeds een dominante waarde. De decentralisatiewetten mogen in formele zin veel ruimte bieden; in werkafspraken, beleidsregels en andere productiemechanismen zit nog veel starheid. Zorgaanbieders die van gemeenten ruimte krijgen om zelf in te schatten hoeveel hulp iemand nodig heeft die hun medewerkers vervolgens instrueren om van 'gemiddeld twee uur uit te gaan', zijn geen uitzondering.
- 4 Integraal werken is weliswaar een veelgehoorde doelstelling, maar de meeste gemeenteraden verdelen de brede doeluitkering 'sociaal domein' (waar gemeenten de decentralisatiewetten mee moeten financieren) op een oude manier. Dat houdt in: verschillende wetten, verschillende budgetten en dus verschillende verantwoordingsmechanismen, controles en verantwoordingssystematiek. Het kan dus zijn dat een wijkteamlid 'integraal' moet werken, maar wel met drie gemeentelijke wetten (Participatiewet, Jeugdwet, Wmo, Zorgverzekeringswet, de Wet langdurige zorg en de Wet passend toewijzen) te maken krijgt. Dan kost maatwerk maken veel tijd.

Drie niveaus van ongelijkheid

Door deze meer technische oorzaken heen loopt een morele discussie: willen we mensen gelijk behandelen of de verschillen tussen mensen leidend laten zijn? De ongelijkheid die ik waarneem, speelt op verschillende niveaus:

- 1 Tussen steden, omdat steden de voorzieningen die voortvloeien uit de wetgeving anders invullen.
- 2 Tussen mensen binnen steden, omdat verschillende professionals verschillende werkwijzen hebben.
- 3 Tussen individuen en doelgroepen: daklozen jongeren, dakloze volwassenen, mensen die niet kunnen lezen en schrijven en ict niet begrijpen.

Het is de vraag in welke mate die ongelijkheid te billijken is. De verschillen tussen steden zijn evident, maar net zo zeer buiten het sociale domein. Een huis in Stadskanaal is goedkoper dan een huis in Amsterdam. Wie in een stad met een academisch ziekenhuis woont, is in het voordeel ten opzichte van iemand die daar

anderhalf uur voor moet reizen. Salarissen verschillen per stad, net als de kwaliteit van scholen. Bovendien zien we gemengde verschillen. Sommige steden zijn ruimhartiger op de Wmo, anderen op de participatiewet. Dat hangt samen met politieke verschillen per stad en dus met lokale democratie. Dat lijkt mij een goede ontwikkeling. Mensen kunnen lokale keuzes van de gemeenteraad meer dan ooit lokaal beïnvloeden, juist dankzij de decentralisaties; alleen al vanwege het feit dat die gemeenteraad meer ruimte heeft en meer verantwoordelijkheden dan voor 2015. Lokale democratie gaat nu echt ergens over.

Verschillen tussen mensen binnen steden lijken mij legitiem. Mensen verschillen van elkaar, en een goede kwaliteit van dienst- en hulpverlening betekent ook dat we die verschillen moeten incorporeren. En belangrijker: dat we ze moeten legitimeren. Het gaat immers om publiek geld. Waarom krijgt persoon A wel hulp bij zijn huurschuld en persoon B niet? En daar schuurt het. Het ontbreekt vooralsnog aan methoden om die verschillen zinvol uit te leggen. Dan lopen we het risico dat maatwerk willekeur wordt. Oftewel: willekeur is niet-gelegitimeerd maatwerk. Waar we in het verleden professionals trainden in het volgen van *flow-charts*, werkafspraken en *checklists* (het gelijk maken van ongelijke gevallen) hebben professionals en gemeenten behoefte aan instrumenten om verschillen zinvol inzichtelijk te maken. Ook rechters die oordeelden over Wmo-rechtzaken wezen daar keer op keer op: u heeft geen recht op een traplift, maar wel op een zorgvuldige afweging.

De verschillen die ontstaan tussen mensen met meerdere problemen en anderen zijn zorgwekkend, en soms merkwaardig. Al in augustus 2016 stelde een rechter in Delft dat gemeenten daklozen eerst moeten opvangen, dan pas kijken in welke regio zo thuis horen, om dan vervolgens een plek voor ze te regelen. En ze pas zorg te ontfangen wanneer die nieuwe plek geregeld was. Toch is dat nog lang geen standaard. Daarnaast bestaat er een groep van zeer kwetsbare jongeren van 16 tot en met 23 jaar. Immers, zodra ze 18 worden, vallen ze buiten de jeugdwet. Hier wrekt zich ook het gebrek aan concrete instrumenten. Het wettelijk kader is ruim

De morele discussie draait om de vraag: willen we mensen gelijk behandelen of de verschillen tussen mensen leidend laten zijn?

/

genoeg om deze jongeren hulp te bieden, maar niet dwingend genoeg voor gemeenten en aanbieders om dat ook te doen. Het doel van de decentralisaties was immers ook om gemeenten ruimte te bieden. Wel zien we gemeenten steeds vaker oplossingen ontwikkelen.

Kortom, de decentralisaties lopen nog niet vlekkeloos. Weinig mensen hadden die verwachting. De vraag is wat er beter kan. Meer toezicht? Meer terugbrengen naar het Rijk? Meer dwingende wettelijk kaders vanuit het rijk? Nog meer bureaucratie om de negatieve effecten van bureaucratie te bestrijden? Nog meer centralisatie om de gevolgen van decentralisatie te bestrijden? Dat lijkt mij de verkeerde weg. Ook binnen de domeinen die nog wel onder het Rijk vallen, zoals het UWV, de Sociale Verzekeringsbank, het CAK en de Belastingdienst, verloopt een en ander immers niet vlekkeloos. Bovendien zal recentralisatie leiden tot nog meer regels, nog meer wetten, nog meer bureaucratie, en nog omvangrijkere anonieme ict-systemen die weer ten koste gaan van mensen die de systeemwereld nu ook al niet begrijpen.

Rust in de tent

Wat dan wel? Doordecentraliseren kan een optie zijn, op de terreinen huisvesting, geestelijke gezondheidszorg voor volwassenen en inkomstenbelasting. Mensen met meerdere problemen zijn uiteindelijk het slachtoffer van oplossingen die aan verschillende financieringsstromen en verschillende bureaucratische systemen gekoppeld zijn. Hoe meer de gemeente daar regie over kan voeren, des te eenvoudiger maatwerk wordt (en dit maatwerk te legitimeren is). Maar gezien bovenstaande is het daar nog veel te vroeg voor.

Rust is dan ook het devies. Gemeenten zijn vol in ontwikkeling, in veel gevallen samen met zorgverzekeraars, woningbouwcorporaties en zorgaanbieders. Nieuwe decentralisaties of recentralisaties verstoren

die ontwikkeling. Bovendien hebben we zoals gezegd geen enkele garantie dat het Rijk het beter kan. Wat we nodig hebben, is rust in de tent. De ontwikkeling die sinds de Tweede Wereldoorlog dominant is, namelijk gestandaardiseerde bureaucratieën die op basis van rechtmatigheid en standaarden een gefingeerde gelijkheid produceerden, draaien we niet in drie jaar om. Daar is minimaal tien jaar voor nodig. Rust om door te ontwikkelen dus. Wat mij betreft mogen de volgende vragen niet op die ontwikkelagenda ontbreken:

- Hoe legitimeer je maatwerk?
- Hoe voorkom je dat groepen systematisch worden uitgesloten?
- Hoe kunnen gemeenten intensiever van elkaar leren?

En laten we tot slot Max Weber niet vergeten. Deze Duitse socioloog en econoom zag bureaucratie vooral als cultuurvorm. Mensen vragen om regels en wetten. Waar we bang zijn dat anderen beter behandeld worden, leidt dat tot perverse bureaucratie. En juist die angst is veel Nederlanders niet vreemd. Waar dit angst betreft voor een slechter behandeling van anderen, ligt een inclusieve samenleving in het verschiet. Maar daar is eveneens het besef voor nodig dat rechtvaardigheid ook schuilt in het behandelen van mensen op basis van hun verschillen, in plaats van het nastreven van gelijke behandeling. Met dank aan Aristoteles.

/

Slimme algoritmen in het sociale domein – zeven politieke

Gaat uw kind spijbelen? Komt uw buurman in de schulden? Wordt uw buurt criminel? Dankzij slimme algoritmen kan de overheid dit steeds vaker voorspellen voordat de leerplicht-ambtenaar of de schuldsanering daadwerkelijk aan de deur klopt. Hoewel door slimme algoritmen verzamelde data kunnen leiden tot het vroegtijdig opsporen van armoede of het veiliger maken van een stad, roept deze aanpak ook de nodige vragen op. Hoe houden we politiek grip op slimme algoritmen en zorgen we ervoor dat nieuwe technologieën ons ten goede komen? Zeven politieke lessen van Albert Meijer, hoogleraar Publieke Innovatie aan de Universiteit Utrecht.

Door Liesbeth Beneder

Gemeenten zetten steeds vaker slimme algoritmen in om vroegtijdig problemen bij burgers op te sporen. Te denken valt aan hoge schulden, schooluitval of criminaliteit. De mogelijkheden om data te koppelen en op basis daarvan voorspellingen te doen over menselijk gedrag, groeien snel. Daarmee lijkt de overheid haar grip op de samenleving te versterken. De bedoelingen zijn vaak goed, maar er zijn ook kritische juridische, ethische en bestuurskundige vragen te stellen bij de inzet van algoritmen in het sociale domein.

Albert Meijer, hoogleraar Publieke Innovatie aan de Universiteit Utrecht en verbonden aan het departement Bestuurs- en Organisatiewetenschap, houdt zich met deze vragen dagelijks bezig. Meijer onderzoekt hoe slimme algoritmen werken in het publieke domein, wat technologische innovaties betekenen voor democratische processen en hoe ze zorgen voor nieuwe samenwerkingsverbanden. Meijer: “Nieuwe technologieën overkomen ons niet zomaar, wij kunnen ze ook zelf sturen. Ik zoek manieren hoe we technologische ontwikkelingen zo kunnen inzetten dat ze leiden tot wenselijke uitkomsten.”

lessen

Niet nieuw

Meijer wijst erop dat de inzet van algoritmen niet nieuw is: de overheid maakt al sinds de jaren tachtig gebruik van computers die besluiten nemen en werk van ambtenaren uitvoeren. “Het Centraal Justitieel Incassobureau stuurt automatisch een bon als je te hard rijdt. Daar komt geen mens aan te pas. De hoogte van je studiefinanciering wordt volledig door algoritmen berekend. Dat er bepaalde waarden ingebakken zitten in deze technologische systemen, is ook niet nieuw. Dit zie je bijvoorbeeld duidelijk bij fraudeopsporingssystemen die de overheid heeft ontwikkeld om te voorkomen dat iemand ten onrechte een uitkering ontvangt.”

De afgelopen jaren is de inzet van algoritmen echter sterk veranderd. Meijer wijst daarvoor drie belangrijke redenen aan. “Ten eerste zijn er veel meer data beschikbaar, en daarmee meer mogelijkheden om algoritmen in te zetten. Ten tweede zie je dat nieuwe vormen van *fuzzy logic* allerlei nieuwe zoekvragen mogelijk maken. Deze vorm van logica werkt met meer dan de binaire waarden van waar (1) of onwaar (0), maar ook met alle waarden daar tussen in. Iets is niet meer warm of koud, maar een beetje warm. Ten derde is de belangrijkste ontwikkeling dat algoritmen slim zijn geworden:

ze zijn zelflerend. Waar algoritmen eerst heel statisch waren – ze konden alleen werken met vooraf door de makers van het algoritme ingevoerde taken – kunnen slimme algoritmen tegenwoordig deze taken op basis van beschikbare data en correlaties die ze hiertussen vinden, zelf verfijnen. Dit zelflerend vermogen zorgt ervoor dat algoritmen veel complexere opdrachten kunnen uitvoeren.”

Utopie of dystopie

Volgens Meijer wordt het debat over nieuwe technologieën meestal heel zwart-wit gevoerd. “Aan de ene kant heb je de optimisten die utopische beelden schetsen van een efficiëntere wereld waarin we ook nog gelukkiger zijn. Je ziet dit ook vaak terug in toekomstbeelden van ‘slimme steden’: het wordt hartstikke duurzaam, files bestaan niet meer en criminaliteit verdwijnt. Aan de andere kant worden juist dystopieën geschetst. Door slimme algoritmen krijgen we een *Big Brother*-achtige samenleving, bedrijven of overheden weten alles van ons en sturen ons volledig aan. We raken onze vrijheid kwijt en normaal menselijk contact bestaat niet meer. We raken geheel gevangen in technologieën.”

Meijer is meer genuanceerd. “Er zijn zeker kritische kanttekeningen te plaatsen bij de inzet van slimme algoritmen, maar ik zie

ook echt voordelen. Laat ik een voorbeeld geven: in Utrecht is de gemeente bezig met een project waarbij mensen met financiële problemen vroegtijdig worden geïdentificeerd, om te voorkomen dat zij in de schuldhulpverlening terecht komen. Het is bekend dat mensen daar namelijk heel moeilijk weer uit komen. Als het gebruik van algoritmen dit kan voorkomen, vind ik dat een goede vorm van zorg. Mooi is ook dat de gemeente een app ontwikkelt die mensen helpt beter inzicht te krijgen in hun financiële situatie. Daarnaast wordt het project gekoppeld aan allerlei maatregelen binnen de organisatie. Mensen die in de schulden dreigen te raken, kan de gemeente eerder te hulp komen.”

Les 1

Slimme algoritmen zijn geen wondermiddel

Naast mooie initiatieven ziet Meijer ook gebieden waar de inzet van slimme algoritmen problematischer is. Hij wijst op de ontwikkelingen van *predictive policing*, waarin op basis van data voorspeld wordt in welke wijken het verstandig is extra politiekrachten in te zetten om bijvoorbeeld inbraken tegen te gaan, en op de bezwaren die wiskundige Cathy O’Neill noemt in haar kritische werk *Weapons of Math Destruction*. “Mensen zijn geneigd te denken dat data beheersbaar zijn, maar dat is vaak

helemaal niet zo. Wanneer criminaliteitspatronen in bepaalde wijken zichtbaar worden en naar buiten worden gebracht, kan dat allerlei ongewenste effecten hebben. In plaats van veiliger kunnen bepaalde wijken juist een heel slechte naam krijgen. Nog onvoorspelbaarder worden de effecten wanneer deze data gekoppeld worden aan andere technologische systemen zoals Airbnb of Amazon. Ten tweede profiteert niet iedereen van de inzet van algoritmen. Het gebruik van data is sterk gebaseerd op informatie uit het verleden, waardoor ongewenst gedrag lang aan mensen blijft kleven. Om het plat te zeggen: bij algoritmen geldt de logica van 'eens een dief, altijd een dief'. Voor mensen die willen veranderen, helpen algoritmen niet om met een schone lei te beginnen. Het staat de vrijheid van burgers dan ook in de weg. Ten derde kun je vragen stellen bij de veronderstelling dat we met data de wereld beter leren kennen. Data worden vaak verkeerd ingevoerd of zijn niet volledig. Politieagenten weten meestal maar een paar codes van soorten meldingen en dat kleurt het hele politieregister. Daar komt nog eens bij dat veel kennis helemaal niet gevat kan worden in data. De sociale interacties die zich afspelen in de straat – de verhalen, roddels en ontmoetingen die daar uitgewisseld worden – zijn niet zo gemakkelijk in een datasysteem op

te nemen, terwijl ze wel een grote rol spelen bij wat er zoal gebeurt op straat. Een politieagent heeft dan ook vaak een veel rijker beeld van wat er speelt in de buurt. Correcter is dan ook om te zeggen dat data je de wereld niet leren kennen, maar dat zij een ander perspectief bieden dat niet noodzakelijkerwijs het juiste is. Laatste probleem is de aanname dat data onze problemen gaan oplossen. Technocriticus Evgeny Morozov noemt dit dataïsme. Deze aanname is natuurlijk onjuist. Bij het algoritme om mensen uit de schuldhulp te houden, is het al mooi als tien procent van de mensen geholpen kan worden. Het grootste gedeelte heeft bijvoorbeeld ook psychische problemen of foute vrienden. Zij hebben ook andere zorg nodig, niet alleen een app.”

Les 2

Weeg opties tegen elkaar af en experimenteer

Het is daarom voor Meijer heel belangrijk om altijd een open debat te blijven voeren over de inzet van algoritmen. "Leveren extra schuldhulpcoaches niet meer op dan een dure app? Dat soort vragen moeten we blijven stellen. Slimme algoritmen zijn niet de oplossing voor alles en zeker niet altijd de beste. Mensen moeten niet weggezet worden als ouderwets wanneer ze voor andere oplossingen pleiten." Aan

de andere kant ziet Meijer het wel als een belangrijke taak voor de overheid ermee aan de slag te gaan. "Gemeenten moeten ook gewoon risico durven nemen en experimenteren met de data die ze hebben. Belangrijk is wel om dan niet alleen de werkzaamheid van algoritmen te bestuderen maar ook de ethische vragen te stellen, zoals de vraag of het niet teveel de privacy of vrijheid van burgers aantast, te kijken hoe de effecten uitpakken voor verschillende groepen, en of deze wenselijk zijn."

Les 3

Zorg dat slimme algoritmen de democratie versterken

Het onderzoeken hoe nieuwe technologieën uitpakken voor verschillende groepen in de samenleving hangt voor Meijer nauw samen met het belang dat hij hecht aan een goed werkende Polis. Een Polis staat voor Meijer voor een groep burgers die samen vorm geven aan hun leven, zoals dat vroeger gebeurde bij de oude Grieken. Het betekent dat burgers weer meer betrokken moeten worden bij de samenleving. "Ik onderzoek hoe we invulling kunnen geven aan een toekomst die recht doet aan wat we gezamenlijk willen met het publieke domein. Dit is de reden waarom de term Polis ook zo leidend is voor mij. Natuurlijk", merkt Meijer op, "geloof ik niet dat er een eenduidig 'wij' is. Mensen

Maatschappelijk debat is nodig over de belangrijkste vraag: of slimme algoritmen besluiten voor ons mogen nemen of dat ze alleen ter ondersteuning van de mens mogen dienen.

/

hebben verschillende belangen en waarden. Maar het mooie aan onze samenleving is dat we gezamenlijk voor veel moeilijke problemen oplossingen hebben gevonden. We leven in een vreedzaam land, het afval wordt opgehaald en de criminaliteit is relatief laag. Natuurlijk kan alles altijd beter, maar ik heb vertrouwen in onze democratische kracht. Ik vind het dan ook belangrijk dat nieuwe technologieën zo worden ingebed dat ze die democratische kracht versterken in plaats van deze te ondermijnen. Technologieën moeten dan ook in dienst staan van hoe wij onze toekomst vorm willen geven, in plaats van andersom. Agressie op straat kan gesust worden door middel van slimme algoritmen die dit registreren en dan bijvoorbeeld lavendelgeur inzetten of de kleur van straatverlichting aanpassen, maar we moeten wel in zo'n samenleving willen leven met elkaar."

Les 4

Voer maatschappelijk debat

Wat slimme algoritmen onderscheidt van afvalproblemen of het aanleggen van een nieuwe weg, is hun abstracte karakter. "Het bewustzijn over algoritmen is wel toegenomen, maar een echt maatschappelijk debat is er nog niet over gevoerd." Meijer wil de ontwikkelingen concreter maken. 'Met mijn onderzoeksgroep willen we

een 'PROVOTYPE' ontwikkelen, een robotrechter, die via algoritmes recht spreekt. We willen deze robot inzetten om het gesprek aan te gaan met rechters, advocaten en verschillende groepen burgers. Wat vinden zij van zo'n soort rechter en de uitspraken die hij doet? Door het concreet te maken, kunnen we het onderwerp bespreekbaar maken en onderzoeken welke rol algoritmes in onze samenleving moeten spelen. Maatschappelijk debat is nodig over de belangrijkste vraag: of slimme algoritmen besluiten voor ons mogen nemen of dat ze alleen ter ondersteuning van de mens mogen dienen."

Een mooi voorbeeld van hoe goed maatschappelijk debat er uit kan zien is voor Meijer het energiedebat dat onlangs in Utrecht werd gevoerd over duurzame energie. "GroenLinks-wethouder Lot van Hooijdonk organiseerde een stadsgesprek tussen burgers die door loting waren aangewezen. Dit leidde tot een andere vorm van betrokkenheid die heel mooi was en ook goed past bij de ingrijpende ontwikkelingen op het gebied van duurzame energie. Deze vorm is voor gemeenteraadsleden wel even zoeken: hoe verhouden zij zich nu tot zo'n stadsgesprek? In zekere zin worden ze daar één van de velen, plotseling komen ze op gelijke voet met de burger te staan. Dat wil niet zeggen dat politici minder

belangrijk zijn, maar wel dat ze zich tot meer mensen en organisaties moeten verhouden die ook een rol spelen in het debat.'

Les 5

Slimme algoritmen vragen om richtinggevende principes

Het is bij nieuwe technologieën zoals slimme algoritmen lastig om tot een strak juridisch kader te komen. Meijer: "Wetten en regels kunnen heel bruikbaar zijn, laat ik daarover duidelijk zijn. Ze vormen alleen nooit de enige oplossing. Bij nieuwe technologieën moeten juridische kaders vanwege de snelle ontwikkelingen voortdurend aangepast worden. Je krijgt met een doorgaand leerproces te maken waarin technologie, praktijk en regelgeving elkaar constant uitdagen. Je hebt daarom bij nieuwe technologieën meer fluïde instituties nodig, instituties die flexibeler kunnen reageren op de praktijk. Dit is voor politici vaak best lastig. Het betekent dat hun politieke rol verandert: het zal meer gaan om het neerzetten van richtinggevende principes in plaats van het vaststellen van wetten. De uitwerking in regels zal veel dynamischer zijn. Het werk is daarmee niet zomaar klaar."

Les 6

Stel eisen aan algoritmen, maar kijk ook naar het technologische systeem als geheel.

Het stellen van duidelijke eisen waaraan slimme algoritmen moeten voldoen is belangrijk. Meijer denkt echter niet dat harde transparantie-eisen voor algoritmen het probleem volledig oplossen. “Het lastige aan het eisen van transparantie is dat algoritmen zelf-lerend zijn. Ze passen zich constant aan. Een ander probleem is dat er vaak niet goed genoeg gebruik van transparantie wordt gemaakt. Daarnaast vrees ik dat het met transparantie net zo kan gaan als bij het installeren van een app. De gebruiksvoorwaarden worden heel ingewikkeld gemaakt en iedereen klikt er gewoon op. Uit onderzoek blijkt dat zelfs bij de meest vreemde teksten in de gebruiksvoorwaarden meer dan 10.000 mensen akkoord gaven voordat iemand er achter kwam.

Binnen de EU wordt er nu ook veel gesproken over de ‘*right to explanation*’ en dat vind ik eigenlijk een elegantere benadering. Het principe van *right to explanation* houdt in dat algoritmen verplicht kunnen worden uit te leggen hoe ze tot bepaalde uitkomsten zijn gekomen. Algoritmen werken dan eigenlijk net zoals ambtenaren: naast een besluit moeten ze ook een motivatie geven. Je zou dit als ontwerpprincipe kunnen verwerken in algoritmen. Daarbij is het natuurlijk belangrijk om regelmatig te controleren of de

algoritmen wel echt doen wat ze zeggen te doen”

“De fout die we kunnen maken is denken dat de discussie maar om één specifiek algoritme gaat. Uiteindelijk hebben we te maken met één groot technologisch systeem waarin verschillende soorten data en netwerken aan elkaar gekoppeld zijn. De gevolgen van het gebruik van een technologisch systeem zijn niet zomaar te overzien. Airbnb is daar een goed voorbeeld van. Het is een vrij simpel concept, maar hoe het zou uitpakken in een stedelijke context en welke patronen het met zich meebrengt, was onmogelijk te voorspellen. Een heel concrete tip voor politici is: vraag niet alleen het algoritme goed te ontwerpen, maar vraag ook periodieke rapportages om na te gaan of de praktijk uitpakt zoals gewenst. Wat gebeurt er als je Airbnb gaat verbieden in de stad en levert dit het gewenste resultaat op? Zoek naar manieren om zo goed mogelijk te kunnen leren van deze ingrepen.”

Les 7

Stel de vraag wie de infrastructuur voor data moeten bieden

Tot slot de vraag hoe politici zich moeten verhouden tot slimme algoritmen en datagebruik in het sociale domein door burgers en commerciële partijen. Meijer: “Daar zijn we nog veel minder ver

in.” Hij vertelt over initiatieven in Rotterdam en Gent waar wordt nagedacht over een alternatief Facebook. “Facebook speelt een heel belangrijke rol in de stad, maar beide steden vinden het gek dat de data die het oplevert door een commercieel bedrijf in Silicon Valley gebruikt worden om geld aan te verdienen. Op eenzelfde manier is het ook gek dat de buurtapp die gebruikt wordt om de veiligheid te vergroten of de groenvoorziening op orde te houden, eigendom is van Whatsapp. Kan de gemeente hier geen rol in spelen? In bestuurskundige termen wordt dit ook wel de *overheid-als-platform* genoemd: de overheid zet de infrastructuur op voor allerlei initiatieven van burgers. Eigenlijk net zoals het aanleggen van autowegen, maar dan voor data. Het is dan ook een politieke vraag of overheden op dat onderliggende niveau – de basis voor al die algoritmen – niet ook veel meer voorzieningen moeten gaan creëren, dan wel reguleren. En zo ja, welke publieke waarden we daarbij van belang vinden. Het zijn vragen die we met elkaar moeten onderzoeken.”

/

NEONICS

Hoe lobby en framing gemakslandbouwgif buiten beeld hielden

Neonicotinoïden zijn de meest giftige én meest populaire insecticiden ter wereld. De grootschalige nevenschade van 'neonics' op ons ecosysteem is echter jarenlang weggemoffeld door onder meer een verkeerde framing van dit landbouwgif en intensive lobby van producenten. Het recente EU-verbod op neonics is een belangrijke stap, maar nog niet voldoende om het tij te keren, betoogt Jeroen van der Sluijs, universitair hoofddocent nieuwe risico's in Utrecht en hoogleraar risicocontroversen in Bergen: "Landbouwgif is een gemaksmiddel geworden."

Door **Jeroen van der Sluijs**

In haar boek *Stille Lente* schetste de Amerikaanse biologe Rachel Carson ruim een halve eeuw geleden met profetische precisie het nachtmerriescenario van systemisch landbouwgif. De technologie van het meest gebruikte insectengif ter wereld, de neonicotinoïden, lag toen nog op de tekentafel. In haar boek waarschuwde ze ons dat deze technologie een wereld zou voortbrengen waarin bossen giftig zijn geworden voor insecten, omdat het plantensap vergiftigd is. Waarin een vlo die een hond bijt, dood zal neervallen doordat het bloed van de hond is vergiftigd. Waarin bijen nectar van vergiftigde bloemen naar de bijenkast brengen en daarmee giftige honing produceren.

Rachel Carson's nachtmerrie is inmiddels werkelijkheid geworden. Een recente grootschalige studie vond in driekwart van alle honing wereldwijd neonicotinoïden terug. Dit landbouwgif bevindt zich overal: in de bodem, in ons oppervlaktewater, in het grondwater, in gezuiverd rioolwater, en zelfs in wilde bloemen en bomen. Als u een huisdier heeft, is de kans groot dat het bloed van uw kat of hond giftig is voor vlooiën dankzij vlooiendruppels.

Ondertussen stapelt het wetenschappelijk bewijs zich op dat de gehele insectenwereld op instorten staat. In nog geen dertig jaar is drie kwart van de insecten verdwenen. De Britse bioloog Dave Goulson spreekt van een 'insectenarmageddon'. Vogelonderzoekers luiden inmiddels de noodklok omdat de insectenetende vogels nu ook op instorten staan. Langzaam maar gestaag begint deze stille en sluipende ramp ook in het politieke debat door te dringen. Maar wat is er nu precies aan de hand en wat kan de politiek hier aan doen?

Dreigende bestuivingscrisis

De terugloop van insecten werd voor het eerst

duidelijk en zichtbaar via de snelle wereldwijde terugloop van de zogenaamde bestuivende insecten, zoals de bij. Zonder bestuiving is geen vruchtzetting of zaadvorming mogelijk. Naar schatting 94 procent van alle bloeiende planten op aarde is voor voortplanting en evolutie afhankelijk van dierlijke bestuiving (zie kader).

De terugloop van bestuivende en andere insecten kent een aantal elkaar versterkende oorzaken die allemaal te maken hebben met de moderne landbouw. Door schaalvergroting, monocultuur en moderne landbouwpraktijken zijn wilde bloemen grotendeels uit het agrarisch landschap verdwenen. Doordat er nergens meer 'rommelhoekjes' of ongebruikte stukjes land zijn, is er geen geschikte nestgelegenheid meer voor tal van wilde bijen. Tussen het koren vind je zelden nog korenbloemen. Ook tal van onschadelijke akkeronkruiden, zoals perzikkruid tussen aardappels, zijn verdwenen door routinematige onkruidbestrijding met onder meer de onkruidverdelger *roundup*. Door aanhoudend hoge ammoniakuitstoot en kunstmestgebruik komt steeds meer zogenaamd 'actief stikstof' via de lucht en de regen in de bodem van natuurgebieden terecht. Deze wordt daardoor zo stikstofrijk dat tal van wilde bloemen die alleen op schrale grond gedijen, verdwenen zijn en plaatsmaken voor nog slechts enkele plantensoorten zoals brandnetels die wel goed groeien op stikstofrijke grond. Door het grootschalig gebruik van landbouwgif krijgen insecten het hele jaar rond een cocktail van gifstoffen binnen. In een bijenkast vind je al snel residuen van meer dan honderd verschillende chemicaliën die in de landbouw worden toegepast om onder meer schimmels (fungiciden), onkruiden (herbiciden) en insecten (insecticiden) veelal preventief uit te roeien. De meest zorgwek-

kende factor vormen de systemische pesticiden en daarbinnen de neonicotinoïden. Naar in de afgelopen vijftien jaar steeds duidelijker is geworden, gaat het gebruik daarvan gepaard met een ongekende nevenschade voor het insectenrijk, en daarmee ook de insecteneters zoals vogels.

Gemakslandbouwgif

Begin jaren negentig deed een nieuwe generatie insecticiden zijn intrede in de landbouw: de zogenaamde neonicotinoïden, afgekort neonics. Waar de oude insecticiden alleen de buitenkant van het gewas giftig maken, werken neonics systemisch: ze worden vaak als coating preventief aangebracht op zaden. Tijdens de groei wordt de werkzame stof uit de zaadcoating opgenomen in de sapstroom van de plant. De plant wordt daardoor van binnen uit langdurig giftig voor insecten. Ook de nectar en het stuifmeel bevatten sporen van het zenuwgif. Bijen krijgen het binnen via het eten van stuifmeel en nectar.

Neonics worden op tal van gewassen routinematig preventief toegepast, zonder dat er al sprake is van een plaag die bestreden zou moeten worden. Het meeste gebruik is volstrekt onnodig: als het gewas niet behandeld was, zou er in de meeste gevallen geen insectenplaag zijn gekomen die de omvang van de oogst daadwerkelijk kan

beïnvloeden en daarom bestrijding behoeft. Het is in feite een gemakslanbouwgif. Veel toepassingen zijn bovendien louter esthetisch en tasten de andere kwaliteiten van het gewas niet aan, zoals het voorkomen van gele plekkjes in golfbaan-gras door emelten (larven van de langpootmug) te doden met neonics; of het voorkomen van vlekjes op rijstkorrels of op de bladeren van snijbloemen door preventief insecten te doden die plantenvirussen zouden kunnen overbrengen. Het voorkomen van een mislukte oogst is vaak niet eens het hoofddoel.

Neonicotinoïden zijn wereldwijd toegelaten in ruim 120 landen en zijn in zeer korte tijd uitgegroeid tot het meest gebruikte insecticide wereldwijd: ze maken ongeveer 40 procent uit van de wereldwijde insecticidenmarkt. In Europa zijn vijf neonics in gebruik: imidacloprid, clothianidine, thiamethoxam, thiacloprid en acetemiprid. Deze werkzame stoffen zitten in duizenden professionele en particuliere gewas-beschermingsmiddelen, in biociden (dat zijn middelen om insecten te doden in bijvoorbeeld stallen,

Het belang van bestuivende insecten

Bestuiving wordt aan het plantenrijk en de landbouw geleverd door onder meer de naar schatting 25.000 bijensoorten die op aarde voorkomen. Andere bestuivers zijn vlinders, zweefvliegen, motten en kevers. Ook de landbouw is aangewezen op bestuivers, met de door mensen gehouden honingbij en de gedomesticeerde hommels als

bekendste. Samen zijn deze goed voor iets minder dan de helft van alle dierlijke bestuiving in de landbouw. Het resterende en grootste deel wordt door wilde bestuivers verzorgd. Met alleen de honingbij is de huidige landbouw niet mogelijk. Wereldwijd zijn circa 90 belangrijke landbouwgewassen afhankelijk van bestuivende insecten. Samen zijn die goed voor ongeveer een derde deel van de totale wereldvoedselproductie: van

fruit en groenten tot oliegewassen zoals zonnebloemen, noten en sojabonen. Ook specerijen en kruiden, koffie en chocola, veevoergewassen (onder meer alfalfa) en vezelgewassen (katoen, vlas, hennep), bio-brandstofgewassen (koolzaad), hout (eucalyptus), sierplanten en tal van geneeskrachtige planten (denk aan kinine) zijn afhankelijk van bestuivende insecten.

Neonics worden op tal van gewassen routinematig preventief toegepast, zonder dat er al sprake is van een plaag die bestreden zou moeten worden.

/

bedrijfskeukens, vrachtwagens en containers) en in diergeneesmiddelen (zoals vlooiendruppels).

Slechts een heel klein deel van het toegepaste gif wordt door de plant opgenomen om deze tegen insecten te beschermen, ook bij zaadcoating. Meer dan 80 procent komt in de bodem en het water terecht. Neonics breken moeilijk af en blijven lang aanwezig in het milieu. In de bodem in het zeer schadelijk voor het bodemleven, denk aan regenwormen. Sinds 2004 staat imidacloprid consequent zeer hoog in de lijst van de meest normoverschrijdende stoffen in Nederlands oppervlaktewater. Aangetoond is dat waargenomen insectenaantallen in en om het water tot meer dan 70% afnemen met oplopende imidaclopridconcentraties in oppervlaktewater. Het gaat daarbij om alle insecten die in het water leven, inclusief een groot deel van de vliegende insecten die immers hun levenscyclus als larf in het water beginnen: juffers, libellen, dansmuggen, eendagsvliegen, zweefvliegen en tal van kevers.

Neonics zijn voor bijen ruim 7000 keer giftiger dan DDT, een van de eerste chemische insecticiden. Langdurige blootstelling aan zeer lage doses is op termijn dodelijk voor insecten, doordat de blootstellingsduur de giftigheid versterkt. In lage dosis verstoort het navigatie en vlieggedrag waardoor de bijen verdwalen, en verzwakt het de hele kolonie waardoor andere doodsoorzaken (varroamijt, infecties) meer kans krijgen. De geldende toelatingstests zijn sterk verouderd en nemen deze nieuwe eigenschappen van systemische insecticiden onvoldoende mee.

Dwaalsporen en framing

Toen de bijwerkingen van neonics voor bijen in de jaren negentig bekend werden, zijn de producenten in navolging van de tabaksindustrie met succes de toelatingskaders met zware lobby naar hun hand gaan zetten om hun lucratieve wondermiddel op de markt te houden. Ook zijn zij systematisch begonnen allerlei andere oorzaken van de bijensterfte te laten onderzoeken; de zogenaamde 'rode haringen' om mensen op een dwaalspoor te brengen. Zo is een groot deel van het onderzoek naar bijengezondheid en vooral de varroamijt, een parasiet die ziektes overbrengt bij de honingbij, door de producenten van neonics gefinancierd, vooral door Bayer Cropscience en Syngenta. Het gevolg is dat een zoektocht naar wetenschappelijke literatuur over bijensterfte veel gegevens oplevert over varroa en een reeks van honingbijziekten, en veel minder over de rol die insecticiden spelen. Het lijkt dan alsof varroa de belangrijkste oorzaak is. Maar bijenvolken die zijn blootgesteld aan neonics blijken aanmerkelijk vatbaarder te zijn voor varroainfecties. Wat de imker ziet is het terminale symptoom, de varroainfectie, en niet de onderliggende oorzaak waardoor het volk verzwakt is geraakt. Een gezond en sterk honingbijenvolk kan zonder in te storten samenleven met deze parasiet.

De wijze waarop de industriële lobby de focus van het onderzoek en van het debat stuurt, speelt nog subtieler op het diepere niveau van de zogenaamde *framing* van het vraagstuk. De nu dominante focus op alleen de honingbij en haar mijt is namelijk een fundamenteel verkeerde *framing* van het vraagstuk, waardoor de ware schade van neonics lange tijd effectief en doelmatig buiten het gezichtsveld is gebleven. Deze *frames* zitten heel diep en hebben het debat lange tijd bepaald.

De varroamijt komt alleen voor bij de door mensen gehouden honingbij. De honingbij is geen wild dier en kan zich zonder imker vrijwel niet in Nederland handhaven. Vergelijk het hiermee: zoals de legkip geen goede maat is voor de gesteldheid van de boerenlandvogels, zo is de honingbij geen goede maat voor de bijenstand. In Nederland leven 358 verschillende bijensoorten, zoals heidehommels, metselbijen en zandbijen. Bij slechts één van die 358 soorten, de honingbij, komt de varroamijt voor, terwijl het met vrijwel alle bijensoorten en tal van andere insecten bergafwaarts gaat. Omgerekend speelt de varroamijt dus slechts bij 0,3 procent van alle in Nederland voorkomend bijensoorten een mogelijke rol bij de sterfte, en dan nog eerder als terminaal symptoom dan als oorzaak. Bij de overige 99,7% van die soorten komt varroa niet voor. Die soorten zijn namelijk niet de gastheer van die parasiet. Ondertussen staan 181 van die soorten op de rode lijst. Ze worden bedreigd met uitsterven, of zijn al verdwenen. Toch blijft het sprookje van de spindokters van de industrie dat de varroamijt de oorzaak zou zijn van de bijensterfte eindeloos rondzingen in de echokamers van het maatschappelijke en wetenschappelijke debat. En zo steekt het ministerie al jaren lang vrijwel al het onderzoeksgeld in honingbijengezondheid – en dan vooral de varroamijt, een symptoom.

EU-verbod: te weinig, te laat

Nadat de Europese voedselwaakhond EFSA desgevraagd had onderzocht en geconcludeerd dat alle normaal gebruik van de drie meest problematische neonics onaanvaardbare nevenschade berokkent aan bijen, besloot de EU in april dit jaar het gebruik ervan te verbieden in alle buitenteelt van gewassen. Het verbod geldt echter voor slechts drie van de vijf in gebruik zijnde neonicotinoïden: clothia-

nidine, imidacloprid en thiamethoxam. In 2013 al werd het gebruik van deze drie neonics verboden in de buitenteelt van bloeiende gewassen. In de praktijk zagen we dat telers massaal overschakelden op een ander neonicotinoïde, namelijk thiacloprid. Iets minder acuut dodelijk, maar het zorgt er bijvoorbeeld nog steeds voor dat bijen hun navigatievermogen verliezen. Van de regen in de drup.

Met het verbod is ook de vervuiling van ons leefmilieu met de drie verboden neonics nog niet gestopt. In de glastuinbouw blijven ze grootschalig toegestaan. Gelukkig moeten kassen nu een waterzuiveringsinstallatie hebben, waardoor verreweg de meeste pesticiden eruit gefilterd worden voordat het spuiwater geloosd wordt in de sloten. Maar als door extreme regenval de kas overstroomt – wat met name in West-Nederland waar veel kassen staan, steeds vaker gebeurt – wordt dat wateroverschot rechtstreeks uit de kas in het oppervlaktewater gepompt, met gif en al. Ook zijn kassen niet hermetisch af te sluiten. Bestuivende insecten vliegen gewoon naar binnen. Bovendien moeten veel gewassen in kassen ook worden bestoven. De redenering achter de uitzondering voor kassen is in dat licht onbegrijpelijk.

Met name imidacloprid wordt op grote schaal ook buiten de teelt van gewassen gebruikt. Die zogenaamde biocide-toepassingen vallen ook buiten het verbod. Toch komt het langs die weg net zo hard in het leefmilieu terecht komt. In koeien-, varkens- en kippenstallen wordt routinematig tot vijf keer per jaar imidacloprid (bayt spray) op de muren en vloeren gespoten om vliegen te verdelgen. Dat komt uiteindelijk terecht in de gierkelder. De mest, van oudsher de bakermat van de rijkdom aan vliegende insecten op het boerenland (en daarmee van tal van boerenlandvogels zoals zwa-

Producenten van neonics hebben met succes de toelatingskaders met zware lobby naar hun hand gezet om hun lucratieve wondermiddel op de markt te houden.

luwen), wordt met gifrest en al over het boerenland uitgereden. Onbegrijpelijk dat deze toepassing nog steeds niet ter discussie staat.

Wat moet er veranderen in de landbouw?

We zitten al zestig jaar in een mallemol van pesticiden, waarbij opeenvolgende generaties op de markt worden gebracht en zo'n twintig jaar later weer verboden worden wanneer blijkt dat ze schadelijk zijn voor het milieu. Elke keer worden ze vervangen door iets nieuws, en elke nieuwe groep chemische stoffen brengt nieuwe, onverwachte en ernstige nevenschade. Om het tij te keren, moet het roer dan ook helemaal om. We moeten inzetten op een overgang naar het agro-ecologische model van landbouw bedrijven, waarbij we met de natuur meegaan in plaats van tegen de natuur in. Het gebruik van landbouwgif moet tot een minimum worden teruggedrongen. Het toelatingsbeleid voor landbouwgif moet onafhankelijk en transparant worden. Preventief middelengebruik, zoals het coaten van zaden, kan ook binnen de huidige chemische landbouw nu al stoppen als de politieke wil er is. De alternatieven zijn er al, zoals biologische bestrijding, wisselbouw, permacultuur, geïntegreerde gewasbescherming of een collectieve verzekering voor meer zekerheid voor de economische opbrengst voor individuele akkerbouwers. Preventief gebruik van landbouwgif, zoals zaadcoating, is een prachtig *business model* voor de industrie omdat het leidt tot grootschalig onnodig middelengebruik. Zo is gif een gemaksmiddel geworden in plaats van het laatste redmiddel op het moment dat er daadwerkelijk een plaag opkomt. In feite is juist dat preventief gebruik nu zelf de echte plaag geworden, een plaag voor ons ecosysteem dat er onder aan het bezwijken is.

op hol

COLUMN door Thomas Mertens

Het ziet ernaar uit dat referenda geen lang leven beschoren zijn. Misschien zijn referenda ook geen goed idee – democratie zou geen afspiegeling moeten zijn van enkel private voorkeuren – maar als het referendum bestaat, dan is zo'n donorwet nog geen slecht onderwerp. Want het gaat om een principiële zaak waarbij echt wat te kiezen is. Vind je – heel scherp gesteld – dat de staat in principe moet kunnen beschikken over jouw organen tenzij je daar expliciet bezwaar tegen maakt (opt-out)? Of vind je dat burgers alleen op eigen initiatief en door een positief besluit hun organen ter beschikking van anderen kunnen stellen (opt-in), ook al gaat dat ten koste van mensenlevens? Geen gemakkelijke zaak; hoe zou je over zoiets kunnen beslissen? Wellicht door middel van een analogie.

De analogie die bij mij opkwam, is afkomstig van wat wel eens lacherig 'trolleologie' wordt genoemd. Dat is de intellectuele bezigheid van het bedenken van steeds ingewikkelder 'trolley-problemen'. Het uitgangspunt ervan was een relatief simpel gedachtenexperiment. Stel dat je een trein ziet aankomen die op hol is geslagen, en dreigt vijf mensen die verderop op het spoor aan het werk zijn te doden. Je kunt die mensen niet meer waarschuwen; het enige dat je kunt doen, is een nabij gelegen wissel omzetten zodat de trein op een ander baan-

vak terecht komt waar één persoon aan het werk is. Mag dat, moreel gesproken? De meeste mensen, zo blijkt uit psychologisch onderzoek, vinden van wel: het omzetten van de wissel betekent de redding van vijf mensen ten koste van één. Een positief resultaat. Maar dat verandert wanneer de situatie wordt gewijzigd. Stel je voor dat je op een brug boven de rails staat en de trein alleen kunt stoppen door een dikke man die naast je staat, van de brug af te gooien. Hij blokkeert dan de trein, komt te overlijden en de vijf mogelijke slachtoffers worden gered. Mag dat? Uit dat onderzoek blijkt dat veel mensen in dit geval aarzelen: iemand de dood in duwen wordt moreel gezien als heel anders ervaren dan het verzetten van een wissel, ook al is de uitkomst hetzelfde.

Wat kan deze analogie ons leren? Het is niet onaannemelijk om het huidige opt-in systeem voor orgaandonatie te vergelijken met een op hol geslagen trein: er is een schrijnend gebrek aan orgaandonoren met een groot aantal sterfgevallen tot gevolg. Zijn die vermijdbaar? Kan die 'trein' gestopt of vertraagd worden? Ja, zo is de verwachting: een systeem waarbij iedereen zijn voorkeur wat donatie betreft moet vastleggen, zal – zeker op termijn – leiden tot meer beschikbare organen en dus tot minder onnodige doden. Maar voor de keuze voor een dergelijke

verplichte registratie moet een prijs worden betaald. Uiteraard niet die van het opofferen van een of meerdere personen, maar wel die van het opgeven van de intuïtief plausibele gedachte dat iedereen in principe mag beschikken over het eigen lijf, en enkel pas op eigen initiatief en met vrije instemming als donor kan worden aangemerkt. Hoe hoog die prijs is? Dat is nu precies de vraag. Lijkt het opgeven van die gedachte meer op het verzetten van de 'wissel' of op het 'duwen'? Is het invoeren van het nieuwe systeem, met andere woorden, een relatief kleine of een relatief grote inbreuk op wat wij moreel aanvaardbaar vinden? Eén ding maken de overeenkomsten tussen het huidige systeem van orgaandonatie en de 'dodelijke trein' in ieder geval duidelijk: ook de keuze voor het behouden van de opt-in situatie is allesbehalve vrij van morele problemen.

/

Sociaal ondernemerschap: *eerste hulp bij geldgebrek*

Werkloosheid, groenonderhoud, sociale cohesie.

Taken waar gemeenten verantwoordelijk voor zijn, maar waarvoor deze zich in de uitvoering belemmerd zien door beperkte budgetten. Steeds vaker springen sociaal ondernemers in het gat dat ontstaat. Met innovatieve oplossingen en externe financiers helpen zij mensen aan het werk en coachen ze jongeren. Hoe en onder welke voorwaarde kan een gemeente met sociaal ondernemers in zee gaan?

Door **Niels Bosma, Karin Geuijen, Willem Janssen** en **Veronique Schutjens**, allen verbonden aan het Utrecht University Social Entrepreneurship Initiative

Sinds de invoering van de participatiewet en de decentralisatieoperatie van jeugdzorg en AWBZ in 2015 hebben gemeenten meer verantwoordelijkheden gekregen. Zo is het bijvoorbeeld hun taak om uitkeringsgerechtigden en jonggehandicapten naar geschikt werk te begeleiden. Tegelijkertijd vormen beperkte budgetten daarbij vaak een belemmering. Steeds vaker gaan gemeente daarom in zee met sociaal ondernemers, die innovatieve businessmodellen gebruiken om maatschappelijke problemen aan te pakken. Een voorbeeld is de recent gestarte *Social Impact Bond* in Venlo, waarbij de lokale overheid via een langdurig contract samenwerkt met een sociaal ondernemer en een financier om mensen met een grote afstand tot de arbeidsmarkt te begeleiden naar duurzaam betaald werk. In hoeverre kunnen lokale overheden hun publieke taken 'uitbesteden' aan private partijen? En misschien nog belangrijker: welke positie kunnen lokale overheden het beste innemen om meer maatschappelijke waarde te creëren, zonder de controle op de publieke taak te verliezen?

Innovatieve probleemoplossers

Sociaal ondernemerschap richt zich op het oplossen van een maatschappelijk probleem (c.q. het creëren van publieke waarde) via een innovatieve, bedrijfsmatige aanpak. Geld is een middel om het uiteindelijke doel te bereiken – maar niet het doel op zich. Kenmerk van sociaal ondernemers is dat hun prioriteit ligt bij waardecreatie voor de maatschappij, door het aanpakken van problemen als jongerenwerkloosheid en voedselverspilling. Soms leveren hun activiteiten nauwelijks commercieel succes op voor henzelf, maar legitimeren ze hun activiteiten door binnen de samenleving draagvlak te creëren en daarbij een betalende partij te identificeren (al dan niet in samenwerking met een publieke organisatie) die bereid is bij te dragen aan de oplossing. Een bekend voorbeeld is microfinan-

ciering, geïntroduceerd door Muhammad Yunus die hiervoor de Nobelprijs voor de Vrede ontving. Micro-financiering viel buiten de *scope* van zowel banken als overheid maar wordt nu wereldwijd wordt toegepast.

De aandacht voor sociaal ondernemerschap neemt toe. Dat blijkt onder meer uit het SER-advies over sociaal ondernemen uit 2014, diverse actieplannen in de vier grote steden en door groeiende belangstelling vanuit de G40 en vele andere gemeenten. Ook in het huidige regeerakkoord wordt de waarde van sociaal ondernemerschap onderstreept.

Sociaal ondernemerschap en publieke taken

In hoeverre kunnen lokale overheden nu hun publieke taken uitbesteden aan private partijen zonder de controle daarop geheel te verliezen? Uitvoerende publieke organisaties zoals de politie worden uiteindelijk gecontroleerd door politici die worden gekozen – en mogelijk ook naar huis gestuurd – door burgers. Private organisaties hebben hier geen last van: niet de wet, maar de vraag van consumenten bepaalt hun legitimiteit. Het staat hen vrij om alleen die klanten te bedienen die de meeste winst opleveren. Dit kan het overnemen van publieke taken door bedrijven problematisch maken. Als bijvoorbeeld in de bestrijding van jeugdwerkloosheid vooral jongeren worden bediend die relatief snel en gemakkelijk bemiddelbaar zijn, vallen ‘zwakkere’ jongeren al snel buiten de boot. Het is dan ook belangrijk dat van tevoren duidelijke afspraken worden gemaakt tussen overheden en bedrijven. Bij het bestrijden van jeugdwerkloosheid bepaalt de overheid wie de deelnemers zijn.

Een tweede belangrijke vraag luidt: wie bepaalt wat de maatschappelijke waarde is die sociale ondernemingen zeggen te leveren? Voor sociale ondernemingen geldt dat ze noch democratisch gekozen of gecontroleerd worden, noch alleen op winst (dus klantkeuzes) afgerekend willen worden. Wat wel of niet als maatschappelijke waarde gezien wordt, moet de uitkomst zijn van een proces van overleg en samenwerking met hun cliënten en met de maatschappelijke omgeving, waarvan de overheid onderdeel is.

Sociaal ondernemerschap en lokaal beleid

Sociaal ondernemerschap kan nieuwe inzichten bieden die weer andere experimenten uitlokken.

Sociaal ondernemers zijn vaak innovatief, zoeken de randen op van de gangbare institutionele kaders en voorzien in legitimering door zowel resultaat te boeken als financieel duurzaam te zijn. Door meer ruimte te bieden aan sociaal ondernemers ontdekt een gemeente eerder wat leeft onder de burgers, en komt zij in aanraking met vernieuwende oplossingen voor bestaande uitdagingen. De overheid blijft echter eindverantwoordelijk voor het sociale domein. Het is dus van belang dat zij vinger aan de pols houdt bij sociaal ondernemers, maar ook bij de burgers, door regelmatig onafhankelijke evaluaties uit te voeren. Dus: ‘laat 1000 bloemen bloeien’, maar houd wel overzicht. Gemeenten die sociaal ondernemerschap willen stimuleren, hebben hiervoor verschillende instrumenten tot hun beschikking die in mindere of meerdere mate vernieuwing nastreven. Hiermee varieert ook de rol die de overheid in moet nemen met het oog op het borgen van het publieke belang.

Burgerinitiatieven

Sinds het vorige regeerakkoord ‘Bruggen slaan’ wordt een participatiesamenleving gestimuleerd. Burgerinitiatieven, die nu en dan de vorm aannemen van sociale ondernemingen, zijn er in alle soorten en maten. Het kan gaan om zorgtaken, groenonderhoud, beheer van een speeltuin of leerlingenvervoer. Burgers die denken dat zij bepaalde taken beter kunnen uitvoeren dan de gemeente kunnen ook een bewonersbod doen. Het gaat hier, net als in veel van de tientallen andere gemeenten waar deze ontwikkeling gaande is, om het ‘*right to challenge*’: de gemeente wordt uitgedaagd door een collectief van bewoners. In onder meer Utrecht wordt expliciet gevraagd om initiatieven die een bestaande taak van de gemeente overnemen, waarbij de kosten niet hoger mogen zijn. Daarnaast moet het voorstel maatschappelijke waarde of kwaliteit toevoegen. Zo heeft bijvoorbeeld het Spinoza-plantsoen in Utrecht een ‘eetbare ontmoetingstuin’ opgericht. Vaak worden deze initiatieven ondersteund met subsidies. Mocht dat binnen de grenzen van de wet lukken – zo is een terechte vraag of er geen aanbestedingsverplichting geldt – dan is het in ieder geval duidelijk dat de overheid hier een stap terugzet en ruimte biedt aan burgers die zelf willen bijdragen aan voorheen klassieke overheidsdoelstellingen.

Door meer ruimte te bieden aan sociaal ondernemers ontdekt een gemeente eerder wat leeft onder de burgers.

/

Social Impact Bonds

Bij een Social Impact Bond (SIB) werken drie partijen samen om een specifiek maatschappelijk probleem aan te pakken, zoals jongeren met een moeilijke achtergrond die langdurig werkloos zijn. Een sociaal ondernemer leidt het project, externe financiers nemen het financiële risico op zich. De (veelal lokale) overheid betaalt alleen terug als de ondernemer succesvol is, bijvoorbeeld wanneer het lukt om mensen uit een uitkering te krijgen. De overheid maakt met de ondernemer langetermijnafspraken op basis van een *business case*, waarin wordt vastgesteld hoeveel de overheidsuitgaven verminderen bij het bereiken van bepaalde resultaten door de sociaal ondernemer. Bij goede resultaten krijgt de financier zijn *return on investment*, en de sociaal ondernemer een premie.

Het is hierbij in de eerste plaats belangrijk dat de gemaakte afspraken uitvoerbaar zijn. Kan de gemeente inderdaad zorgen voor voldoende deelnemers voor het programma van de sociale ondernemer? De resultaten moeten vervolgens meetbaar zijn en bijgestuurd kunnen worden. Daarnaast moeten de afspraken recht doen aan de daadwerkelijke situatie en de verwante kosten. Een *business case* houdt bijvoorbeeld, als het gaat om het integreren van mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt, rekening met de gemiddelde tijd die het duurt voor de doelgroep om aan een baan te komen. Overheidsmedewerkers die aan tafel zitten bij het opstellen van een SIB moeten net als de andere partijen uiteraard zeer scherp kijken of de criteria op basis waarvan uitbetaald inderdaad voor verbetering zorgen. Vanuit de lopende en afgeronde SIB's wereldwijd is het nog moeilijk vast te stellen hoe efficiënt dit instrument is. Wel geven de betrokken partijen aan veel van elkaar én van de doelgroep te leren, wat indirect ook tot impact kan leiden. Een concreet voorbeeld: medewerkers van ABN AMRO, investeerder in het SIB programma van de Buzinezzclub in Utrecht en

Eindhoven dat jeugdwerkloosheid bestrijdt, coachen vrijwillig jongeren die deelnemen aan dit programma.

Aanbestedingen

De overheid besteedt jaarlijks meer dan 73 miljard euro aan, waarvan 25 miljard door lokale overheden wordt uitgegeven. Ze zou sociaal ondernemerschap ook kunnen stimuleren door deze ondernemingen te laten meedingen in reguliere aanbestedingstrajecten. De Aanbestedingswet 2012 biedt daarvoor veel mogelijkheden. Een veel toegepaste mogelijkheid is om de inzet van mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt (het zogeheten *social return*) te belonen met een hogere *ranking* in een aanbesteding. Een andere optie is te vragen om producten met een levenscyclus die de minste impact heeft op het milieu. Door het vaker toepassen van dergelijke sociale en duurzaamheidseisen kan de kracht van sociale ondernemingen in competitie met andere 'normale' ondernemingen worden getoetst. Aan sociaal ondernemers kan zelfs voorrang worden gegeven. Om hiervoor in aanmerking te komen, moet ten minste 30 procent van de werknemers een afstand tot de arbeidsmarkt hebben. Ook is het mogelijk om alleen sociale ondernemingen toe te laten tot een aanbesteding, waarin zij met elkaar concurreren om een opdracht. Binnen aanbestedingen liggen er dus duidelijke kansen voor het stimuleren van sociale ondernemingen.

Invloed van de omgeving

Om bovenstaande mogelijkheden goed tot hun recht te laten komen, is de omgeving van sociaal ondernemers van belang. De omgeving heeft op minimaal twee manieren invloed op (het ontstaan van) sociaal ondernemers. Ten eerste omdat hier de 'pijn' wordt gevoeld, de problemen gesignaleerd, en daarom vaak de ideeën ontstaan voor oplossingen. Sociaal ondernemerschap wordt vaak gevoeld door lokale

sociale problemen: tastbare, zichtbare en merkbare maatschappelijk uitdagingen waar een ondernemer of ondernemende burger de schouders onder wil zetten. De lokale of regionale context is daarom ook van groot belang voor het ontstaan van sociale initiatieven: de bereikbaarheid van voorzieningen (winkels, bibliotheken) is pregnanter in krimpgebieden dan in de grote steden; de werkloosheid onder ouderen in Groningen en Drenthe kleiner dan elders (Bureau Bries 2018).

Ten tweede hebben (beginnend) sociaal ondernemers vaak lokale netwerken – binnen gemeenten, maar ook bij andere (sociale en commerciële) bedrijven. Dit helpt om legitimiteit en financiers te genereren. Voor sociaal ondernemers geldt bovendien dat netwerkontwikkeling niet ophoudt, willen ze hun maatschappelijke invloed behouden of vergroten.

Ondernemende bestuurders

Nederland kent een rijke geschiedenis van burgerparticipatie en het uitbesteden van taken aan private actoren. Bovenstaande laat zien dat er tegenwoordig goede kansen zijn om samen te werken met sociaal ondernemers om, waar de ruimte ligt, tot een efficiënte en effectieve invulling van de publieke taak te komen. Overheden blijven ‘eigenaar’ van de publieke taak en dat brengt verantwoordelijkheden met zich mee. Afhankelijk van de vorm waarin met sociale ondernemers wordt samengewerkt, kan de rol van de overheid om dit eigenaarschap in te vullen verschillen (zie de tabel). Het is duidelijk dat er tegenwoordig veel wordt gevraagd van beleidsmakers. Het is daarom raadzaam er voor te zorgen dat beleidsteams verschillende capaciteiten in huis hebben. Daarnaast vereist een succesvolle invulling ondernemende, betrokken bestuurders – met een lange adem.

/

Literatuur

- Brookings (2015). *The Potential and Limitations of Impact Bonds: Lessons from the First Five Years of Experience*. Worldwide Global Economy and Development Program.
- Bureau Bries (2018). *Sociaal ondernemerschap in Noord-Nederland*.
- G40 (2018). *Meer impact met sociaal ondernemerschap. Roadmap voor Gemeenten*. Stedennetwerk G40 (tweede druk).
- Mair, J., & Marti, I. (2006). *Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction, and delight*. Journal of World Business, 41(1).
- SER (2015). *Sociale ondernemingen: een verkennend advies*. Den Haag: Sociaal Economische Raad.

Samenwerkingsvormen van sociaal ondernemerschap

<i>Instrument</i>	<i>Doel</i>	<i>Geografische schaal</i>	<i>Rol overheid</i>
Right to challenge	Participatie	Lokaal (buurten, dorpen)	Mobiliseren, improviseren
Aanbestedingen	Invulling publieke taak	Divers	Balanceren, coördineren
Social Impact Bonds	Samenwerking op maatschappelijk probleem	Veelal stedelijk	Balanceren, vitaliseren

recept voor het democratisch tekort?

Dorpsraden

Hoe organiseer je als gemeente inspraak van burgers zonder je grip op het lokale initiatief te verliezen? Veel gemeenten worstelen met deze vraag. Het systeem van dorpsraden zorgt momenteel voor hoofdbreken in het Brabantse Eersel: volgens de gemeente zijn dorpsraden over hun houdbaarheidsdatum heen, volgens de raden zelf zijn ze harder nodig dan ooit. Een gesprek met Jeroen Weekers, projectleider dorpsparticipatie bij de gemeente Eersel, dorpsraadvoorzitter Rob Hauser en hoogleraar burger-schap Evelien Tonkens. "Dit een van de vormen van nieuwe democratie waarbij niet zo goed over het ontwerp is nagedacht."

Door **Socrates Schouten**

Waar dorpsraden in Eersel niet langer 'het juiste instrument' lijken, is het landelijke beeld anders. De Nederlandse trend met betrekking tot burger-adviesraden op het gemeentelijke niveau is omhoog: er ontstaan steeds meer dorpsraden, wijkraden, Sociaal Domeinraden en andere participatieve organen. Dat gebeurt in reactie op decentralisatie van voorheen nationale taken en groter wordende gemeenten door de talrijke herindelingen die plaatsvinden. De herindelingen gaan stug door. Zeker vanaf 1960 daalt het aantal gemeenten sterk. Van de kleine duizend is nog iets meer dan een derde over, 380 gemeenten per 1 januari 2018. De komende jaren zet deze daling zich onverminderd voort. Van de wederopbouw tot begin jaren tachtig was een efficiëntere ruimtelijke ordening het

voornaamste argument om tot herindeling over te gaan. In de laatste dertig jaar is de gemeente een steeds belangrijker bestuurslaag geworden, met de recente decentralisering van rijkstaken als nieuw hoogtepunt. De recente samenvoegingen staan dan ook in het teken van bestuurlijke efficiëntie

Van gemeenten wordt steeds meer verwacht – door het Rijk en door de burger. In 2012 besloot de regering om de decentralisatie strak te trekken met enkele aanpassingen in de Gemeentewet. Dat dwong Rotterdam en Amsterdam bijvoorbeeld om de deelgemeentes of stadsdelen af te schaffen; die zijn inmiddels omgezet in wijkraden (Rotterdam) of stadsdeelcommissies (Amsterdam). Een vierde bestuurslaag met territoriale 'bestuursdwang' mag niet meer. Een lichtere vari-

ant, een bestuurscommissie met adviserende en uitvoerende bevoegdheden, is nog wel toegestaan. Dorps- en wijkraden zijn meestal stichtingen of verenigingen die louter advies geven, maar soms zijn ze, publiekrechtelijk, als zo'n bestuurscommissie opgezet. Veel herindelingsgemeenten nemen beleid op om dorpsraden in te stellen. Veel gemeenten experimenteren ook met andere vormen van vertegenwoordiging en burgerparticipatie. Het kan gaan over digitale klankborden, gelote burgertoppen, adviesraden en buurtbudgetten; maar ook uitvoeringsbevoegdheden kunnen in beperkte mate aan de samenleving worden gegeven. Onder het kopje 'vernieuwing van de lokale democratie' kiezen veel gemeenten hun eigen, voorlopige lijn.

Eersel is een Brabantse gemeente van bescheiden formaat ten zuidwesten van Eindhoven. Naast het dorp Eersel met een krappe tienduizend inwoners, zijn er de vijf kerkdorpen Duizel, Knegsel, Steensel, Vessem en Wintelre met elk tussen de 1200 en 2200 inwoners. Alle zes de kernen hebben een eigen dorpsraad: een groep inwoners die namens hun dorp in nauw contact staan met het gemeentebestuur.

Niet iedereen is even tevreden over de dorpsraden, een fenomeen waar de helft van de Nederlandse gemeenten bekend mee is. Zeker niet in het licht van de geplande fusie van Eersel met enkele nabuurgemeenten tot één grote Kempengemeente. Volgens Jeroen Weekers, projectleider dorpsparticipatie bij de gemeente Eersel, zijn dorpsraden in zo'n fusiegemeente "niet meer het juiste instrument": ze vertegenwoordigen het dorp niet goed en ontberen de nodige legitimiteit. Welk probleem speelt de Eerselse dorpsraden parten en hoe organiseer je nu, in de woorden van Weekers, je participatie op een goede manier?

Zak geld

De eerste Eerselse dorpsraden gingen rond het jaar 2000 van start, toen burgerparticipatie geleidelijk opkwam. Weekers: "De lokale democratie is erg veranderd. In de jaren voordat de dorpsraden ontstonden, kende iedereen wel een raadslid en wist iedereen zelf via-via toegang te krijgen tot het gemeentehuis. Dat veranderde met de eerdere herindeling tot de gemeente Eersel in 1997, en daarna met het dualisme in 2002. Toen werd zoiets als een dorpsraad nodig, wilden burgers een ingang krijgen bij de gemeente." Tien jaar geleden werd in ieder dorp in Noord-Brabant een dorpsontwikkelingsplan opgesteld, vanuit de vraag: wat moeten we in dit dorp doen om het leefbaarder te maken? De provincie heeft daar een flinke zak geld voor beschikbaar gesteld waar de dorps-

raden mee gefinancierd werden. Na het beëindigen van het programma hebben de dorpsraden allemaal hun eigen vorm gezocht. "De ene dorpsraad werkt nog op projectbasis, de andere organiseerde zich in werkgroepen zoals voor verkeer of wonen. Voor de gemeente is het lastig dat de raden allemaal anders ingericht zijn." Ook de groei van zijn gemeente maakt dat dorpsraden volgens Weekers niet meer voldoen als middel om het toenemend aantal inwoners bij de gemeente te vertegenwoordigen. "De gemeente wordt straks waarschijnlijk groter, terwijl we in de uitvoering juist meer op dorpskernniveau willen werken. Goede lokale aanspreekpunten blijven nodig, ook in een groeiende gemeente. Een dorpsraad heeft echter geen goede democratische legitimiteit: de leden worden direct verkozen en vooral ouderen zijn lid. Zeker in Eersel, de grootste kern, is het lastig om al die tienduizend inwoners te vertegenwoordigen met een orgaan van vijf mensen. Het risico is dat zij niet goed weten wat er leeft onder de inwoners, zoals dat in de kleinere dorpen wel het geval is."

Minister Plasterk zag dorps- en wijkraden als goede instrumenten om de afstand tussen bestuur en burger, die toeneemt bij gemeentelijke schaalvergroting, beperkt te houden. Weekers steunt het principe van een groep die namens het dorp meepraat over de uitvoering van beleid. "Dat heb je nodig om te kunnen opschalen en tegelijkertijd te doen wat er goed is voor de afzonderlijke kernen. Maar we krijgen straks misschien wel 29 kernen in de Kempen, waardoor de politiek op een nog grotere afstand komt te staan en er logisch gezien meer zeggenschap naar de dorpen zelf moet. De huidige dorpsraden zijn daar niet tegen opgewassen. De herindeling vereist een andere bandering van burgerparticipatie. Op basis van de doelstellingen die op gemeentelijk niveau worden vastgesteld, zouden we aan elke dorpskern een clubje ambtenaren moeten koppelen die voor dat dorp

\

"Dorpsraden zijn des te harder nodig om voor de leefbaarheid van het dorp op te komen."

bepaalt hoe de participatie wordt ingericht. Daarbij is het van belang dat niet alleen de dorpsraden, maar alle inwoners toegang blijven houden tot die ambtenaren."

Gemengde gevoelens

Rob Hauser, voorzitter van dorpsraad Steensel, geeft Weekers op een aantal punten gelijk. De gemiddelde leeftijd van de dorpsraden is te hoog, de animo te laag, en natuurlijk zou hij het liefst verkiezingen uitschrijven voor lidmaatschap in plaats van nieuwe leden aan te wijzen. Maar de ervaringen stemmen tot pragmatisme. Na de beëindiging van het dorpsontwikkelingsprogramma ging het nog een tijdje goed met diverse werkgroepen die in de lucht werden gehouden, maar de afgelopen periode was "niet bepaald geweldig". Hauser: "Het enige dat ons de afgelopen jaren nog lukte, was het tegenhouden van een aantal bezuinigingen, zoals op sportaccommodaties en de gymzaal. Maar veel is ook niet gelukt. Vaak wordt ons advies gevraagd over een bepaald onderwerp, bijvoorbeeld ten aanzien van een nieuw openbaar verlichtingsbeleid. In dat geval, helaas niet het enige, kregen wij geen terugkoppeling en werden we via een artikel in de buurtkrant verrast met een besluit dat door ons niet was geadviseerd. We proberen er met het college altijd zo goed mogelijk uit te komen, maar de gemeenteraad houdt vast aan haar eigen agenda."

Over de gemeentelijke herindeling heeft hij gemengde gevoelens. "Onze perceptie is: in Eersel wordt veel geïnvesteerd, in Steensel kan niks. Als we straks 29 kernen hebben, denk ik dat dat ontevreden gevoel nog veel sterker zal zijn. Voor mij betekent het dat dorpsraden des te harder nodig zijn om voor de leefbaarheid van het dorp op te komen. Ze zullen ook zelfstandig moeten kunnen opereren binnen door de gemeente gestelde grenzen en budgetten. De functie

en werkwijze van dorpsraden zouden wettelijk beter gedefinieerd moeten worden en door het ambtenarenapparaat worden ondersteund. Nu hangt het functioneren van de dorpsraden sterk af van de betreffende ambtenaar en het zittende college."

Meer overheids- dan burgerinitiatief

Evelien Tonkens, hoogleraar burgerschap aan de Universiteit voor Humanistiek in Utrecht, bekritiseerde de afgelopen jaren de makkelijke manier waarop vaak over participatie wordt nagedacht, vaak in het kader van bezuinigingen. Zijn gemeenten inmiddels goed op weg om burgerschap vorm te geven, terwijl zij meer taken hebben gekregen en vaak fuseren?

"Dorpsraden zijn vooral een poging tot het beheersbaar maken van herindelingen. Herindelingen zijn handig uit ambtelijk oogpunt, maar vervolgens is de vraag: hoe komen we in contact met de mensen die hier wonen? Wat hebben die mensen met elkaar gemeen, behalve dat ze straks één ambtenaar voor sport hebben? Een gemeente met 29 kernen: geen hond vindt dat nog een dorp – het is een bestuurlijke conglomeratie. Dan wil je dat de burger ook nog ergens te vinden is. De antwoorden daarop – zoals dorpsraden – gaan niet zozeer over het geven van zeggenschap aan burgers, maar over het vinden van draagvlak. Door die achtergrond is dit een van de vormen van nieuwe democratie waarbij niet zo goed over het ontwerp is nagedacht. Wie zitten er in en hoe zijn deze mensen daarin gekomen, wat hebben ze precies te zeggen, hoe representatief zijn ze voor de rest van de bevolking en wat is de aard van de bezigheden? Dan is het niet zo verwonderlijk als je uitkomt met een dorpsraad met vrijwel alleen 65-plussers – dat zijn de mensen met tijd."

Over de kwaliteit van het actuele debat over de participatieve democratie in Nederland heeft Tonkens haar twijfels. "Ik weet niet of we de vinger op de zere

\

"Bestuurders willen meestal niet dat mensen meer macht krijgen, ze willen dat mensen meer verantwoordelijkheid nemen en zelf het buurthuis en de bibliotheek gaan redden."

plek leggen. Het gaat er vooral om mensen te stimuleren meer verantwoordelijkheid te nemen voor hun eigen omgeving. Dus om ze zelf initiatieven te laten nemen. Het gaat meestal niet over kwesties die bij democratisering cruciaal zijn, zoals macht en belangen- en waardenconflicten.

Op dit moment doen wij onderzoek naar de democratische legitimatie van (en diversiteit binnen) burgerinitiatieven op het terrein van zorg en hulpverlening. Ik heb in het verleden in mijn onderzoek naar burgerinitiatieven ook wel eens dorpsraden bekeken. We kwamen erachter dat dorpsraden vaak meer overheidsinitiatief dan burgerinitiatief zijn – iets wat overigens vaker voor ‘burgerinitiatieven’ geldt.”

Bestuurders willen meestal niet dat mensen meer macht krijgen, ze willen dat mensen meer verantwoordelijkheid nemen, stelt Tonkens. “Ze willen dat burgers zelf het buurthuis en de bibliotheek gaan redden. De herziening van de verzorgingsstaat is een poging om mensen verantwoordelijkheid te laten nemen voor zaken waarvoor we eerder de verzorgingsstaat hadden opgetuigd. Responsibilisering noemen we dat. Dat zie je ook bij de G1000-burgertoppen: mensen worden uitgenodigd met het idee dat ze iets mogen zeggen, maar ze gaan naar huis met verantwoordelijkheid om iets te doen voor oude mensen of jongeren in de buurt. Sommigen doen dat graag maar met democratisering heeft het niet veel te maken. Het voorziet in twee dingen: draagvlak en verantwoordelijkheid. De machtsvraag – welke invloed kan wie uitoefenen – komt niet aan de orde.”

Wie is eigenlijk het volk?

Dorpsraden zouden om te beginnen democratischer ingericht kunnen zijn, stelt Tonkens. “Maar dan heb je toch wat meer gedachten nodig over: wie is eigenlijk het volk dat we vertegenwoordigen, waar gaan we dat volk vinden en hoe gaan ze elkaar vertegenwoordi-

gen? Wat voor belangen- en waardenconflicten leven er? Dat gebeurt nu niet. We zijn al blij als iemand in zo’n raad zitting wil nemen.

Bij een raad die is opgericht in het kader van de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) kun je nog zeggen: die mensen hebben wat met zorg en welzijn. Bij een dorpsraad is het enige criterium dat je inwoner bent – maar dat is niet genoeg. Als ik wethouder was en er waren dorpsraden, zou ik ze niet in het algemeen maar op onderwerpen organiseren. Zoals bij het Stadsgesprek Energie in Utrecht (zie Helling lente 2017, red.). Dan heb je mensen die ‘iets’ met dat onderwerp hebben en dan daadwerkelijk ergens naar toe werken.”

Tonkes constateert daarnaast dat het nog regelmatig schort aan democratische ‘cultuur’. “Burgers hebben wantrouwen in het bestuur maar het omgekeerde is ook aan de hand. In de ‘vermarkte’ samenleving hebben burgers meegekregen dat consumeren de belangrijkste manier van bestaan is. Mensen zitten vast in hun rol als consument, en als antwoord daarop krijgen bestuurders de neiging om ze verantwoordelijkheid te geven in de hoop dat ze vervolgens ophouden met claimen en klagen.

Burgerschap is een kunst en een ambacht. Democratische cultuur gaat vooral over de omgangsvormen en deugden die we in een democratie nodig hebben, bij zowel bestuurders als burgers. Het gaat er, in de woorden van Aristoteles, om te besturen en bestuurd worden. Om het met verschillende mensen uit te houden, om respect voor maar ook interesse in andersdenkenden. Veel projecten die zich nu als democratische vernieuwing presenteren, ontberen deze deugden en tonen weinig interesse in politiek debat. Daar zou het om moeten gaan.”

/

Met 'Het waagstuk van de politiek' schreef filosoof Hannah Arendt een bundel die hoog op de leeslijst van hedendaagse politici zou moeten staan.

Door **David Bogaers**

Had Hannah Arendt nu geleefd, dan zou ze de term 'post-truth tijdperk' een vreemd begrip gevonden hebben. Liegen is volgens haar immers goed beschouwd niet heel anders dan politiek handelen: beide zijn nauw verbonden met het vermogen om je voor te stellen dat dingen 'anders zouden kunnen zijn'. Politiek bedrijven is daarmee in zekere zin altijd 'post-truth': gewoon, omdat het de feiten juist veranderen wil.

Dit alles stelt Arendt in haar essay 'Liegen in de Politiek' uit 1971, dat voor het eerst in het Nederlands vertaald is en samen met het essay 'Burgerlijke Ongehoorzaamheid' gebundeld is in de uitgave 'Het Waagstuk van de Politiek', begin mei verschenen bij uitgeverij Klement. Het essay vormt een reflectie op de publicatie van *The Pentagon Papers*, een

document bestaande uit 47 delen dat het systematische gebruik van leugens in de berichtgeving door de Amerikaanse overheid over de Vietnamoorlog onthult. Volgens Arendt ontstaat er een probleem wanneer leugens door de heersende macht systematisch ingezet worden om zaken toe te dekken: de aldus gecreëerde schijnwerkelijkheid zal na verloop van tijd onherroepelijk botsen met de *echte* werkelijkheid – de feiten waarvan het publiek zich algemeen bewust is.

In een tijd van Brexit, Trumpisme en bonnetjesaffaires kunnen we zeker nog iets leren van Arendts analyse van het beleid van de Amerikaanse regering inzake de Vietnamoorlog. Waar we vandaag de dag bij politieke leugens vooral aan opportunisme of groothedswaan van individuele politici denken, stelt Arendt in haar ana-

lyse juist de rol van de bureaucratie centraal. Bij de systematische leugens over de Vietnamoorlog was namelijk een belangrijke rol weggelegd voor zogeheten 'probleemoplossers': vanuit universiteiten of denktanks aangestelde technocraten die vanuit een aantal rotsvast geachte premissen opereerden en alle feiten gladstreden die hier niet mee in overeenstemming waren. Deze beleidsmakers waren erop uit om wetmatige verklaringen en voorspellingen voor politieke en historische feiten te vinden. Onder meer de onbewezen 'dominotheorie' – als één land in de regio van Zuidoost-Azië ten prooi viel aan het communisme, zouden rap meerdere volgen – en het geloof in een communistische wereldsamenzwering waren uitgangspunten van hun beleid.

De achterliggende aanname hierbij was dat menselijke aanlegigheden dezelfde innerlijke noodzaak en onomstotelijkheid bezitten als natuurverschijnselen. Volgens Arendt schuilt er een gevaar in deze assumptie, omdat in haar optiek menselijk handelen juist gekenmerkt wordt door onvoorspelbaarheid en het vermogen om telkens weer iets nieuws te beginnen: proberen politiek handelen te verklaren vanuit wetten maakt het dan ook erg verleidelijk om allerhande feiten die

niet met de gehanteerde theorie stroken te ontkennen.

Deze probleemoplossers bedrogen daarmee volgens Arendt niet alleen andere mensen, maar in de eerste plaats zichzelf. Opvallend is bijvoorbeeld dat de rechtvaardiging van de beleidsmakers voor hun beslissingen tijdens de Vietnamoorlog vaak op gespannen voet stond met de feitenverslagen van de Amerikaanse inlichtingendiensten.

Of Arendts stellingname over menselijk handelen overtuigend is, staat uiteraard open voor discussie. Zien wij de wereldvreemdheid die Arendt signaleert in het Amerikaanse beleid echter als een risico van bureaucratie in het algemeen, dan is haar analyse nog steeds uiterst relevant in een tijd waarin dit verschijnsel schijnbaar alomtegenwoordig is en uitgangspunten van bestuurders vaak als 'neutraal' en wetenschappelijk worden geportretteerd – waarbij weinig ruimte wordt gelaten voor publiek debat. Naar heden-daagse voorbeelden van dergelijke beleidsvorming, waarbij beleidsmakers vanuit rotsvast geachte principes vertrekken en hun beslissingen als noodzakelijk voorstellen, hoeven we niet lang te zoeken: we kunnen bijvoorbeeld denken aan het neoliberalisme ('De overheid moet zich terugtrekken'); vredesmissies in door oorlog verwoeste ontwikkelingslanden, waarbij *topdown* democratische instituties worden ingesteld zonder te letten op de vraag of deze het land niet alleen maar verder zal destabiliseren; IMF-beleid en EU-politiek in een land als Bos-

nië-Herzegovina (na twintig jaar inmenging is er hier nog steeds geen stabiele democratie).

Relevant daarnaast is de aandacht die Arendt vestigt op het belang van beeldvorming: het belangrijkste doel van de beleidsmakers was om het imago van de VS als 'beschermheer' in stand te houden. Omdat er in feite in marketingtaal werd gedacht, daagde het geen van de beleidsmakers dat de door hen als 'onschuldig' geportretteerde beslissingen – te denken valt aan het opstarten van afleidende offensieven elders in de wereld – weleens verstrekkende en onvoorspelbare gevolgen konden hebben. Ook vandaag de dag maken schandalen als dat van *Cambridge Analytica* duidelijk dat in sommige gevallen politici het beïnvloeden van het publiek voorrang verlenen boven elke morele overweging. Het gevaar hiervan is uiteraard dat de wereld van gedeelde feiten verdwijnt, zonder welke ruimte voor de politiek – mensen moeten immers *iets* hebben om over te kunnen discussiëren en over van mening te verschillen – niet meer mogelijk is. De campagne over de Brexit kan dienen als illustratie van dit gevaar: voorstanders van uittreding van het Verenigd Koninkrijk uit de Europese Unie claimden stelselmatig dat er hoofdzakelijk economische voordelen aan uittreding verbonden waren, waarbij ze gemakshalve voorbijgingen aan de consequenties die aan uittreding uit de Europese interne markt verbonden zouden zijn. Als men in een politieke campagne vrijblijvend de belangrijkste fei-

ten kan negeren, op basis waarvan dan nog een discussie te voeren?

Een zwakte van het essay is dat Arendt te weinig duidelijk maakt hoe de twee centrale elementen van haar diagnose – namelijk het dogmatisme van de beleidsmakers en het 'tot doel-op-zich verheffen' van de beeldvorming – zich precies tot elkaar verhouden. Komen deze twee noodzakelijk tegelijk voor, en welke was ten tijde van de Vietnamoorlog nu van doorslaggevend belang?

Burgerlijke ongehoorzaamheid

Het andere essay van de bundel, 'Burgerlijke Ongehoorzaamheid', gaat over de heikele vraag of dit fenomeen, zoals in de jaren vijftig en zestig gepraktiseerd door de burgerrechtenbeweging in het zuiden van de VS, wettelijke bescherming verdient. Arendt stelt dat het feitelijk onmogelijk is om een dergelijke bescherming in de wet vast te leggen: dit zou natuurlijk aanleiding geven tot een contradictie. Toch wil zij proberen een zekere 'nis' in de wet voor dit instituut te vinden. Dit doet ze door te betogen dat burgerlijke ongehoorzaamheid in de geest is van de Amerikaanse Grondwet, die als het ware zou zijn opgesteld als een contract tussen regering en bevolking. Verbreekt de regering de beloften van dit contract, bijvoorbeeld door zwarte burgers systematisch hun rechten te ontfemen, dan zou het de bevolking vrij moeten staan hiertegen in opstand te komen. Arendts belangrijkste voorbehoud hierbij is dat deze opstand *geweldloos* is.

Al doet Arendt in het essay een

lovenswaardige poging om de mogelijkheid tot burgerlijke ongehoorzaamheid te verdedigen, toch overtuigt het essay niet, vooral omdat ze niet duidelijk maakt hoe het *toestaan* van dit soort acties verenigd kan worden met de onwettigheid ervan. Zo blijft de centrale tegenstelling intact, en de lezer in het ongewisse. Desondanks biedt dit essay een interessante blik op de politiek van Arendts tijd, inclusief de legitimatiecrisis van de toenmalige Amerikaanse politiek.

'Het Waagstuk van de Politiek' is een uitdagende bundel geworden, aan te bevelen voor elke hedendaagse politicus. De essays tonen op een bondige manier de legitimatiecrisis van de moderne democratie (die ook en juist speelde in het Amerika van 1970) en bieden een verrassend aantal aanknopingspunten naar de problemen en onvolkomenheden waarmee de politiek zich vandaag de dag geconfronteerd ziet.

/

Het waagstuk van de politiek
Uitgeverij Klement
2018, €19,99

We moeten succesvol beleid afmeten aan 'brede welvaart' in plaats van economische groei. Het boek *Kwetsbare welvaart* voorziet dit brede welvaartsbegrip van historische diepte.

Door **Richard Wouters**

Rond 1850 was de Nederlandse economie in hoge mate circulair. Boeren bedreven kringlooplandbouw, waarbij dierlijke en menselijke uitwerpselen de akkers bemestten. Bouwmaterialen werden eindeloos hergebruikt. De helft van de energie kwam uit hernieuwbare bronnen: wind, water, hout en spierkracht.

Deze circulaire economie was kwetsbaar. Ondanks bemesting raakten sommige landbouwboedems toch uitgeput. In de steden, nog zonder riolering en drinkwaterleidingen, leidde de verontreiniging van het oppervlaktewater met uitwerpselen ertoe dat besmettelijke ziekten om zich heen grepen. Een vijfde van de Nederlanders leefde in extreme armoede. Zij kregen net voldoende calorieën binnen om hun spier-

kracht in stand te houden – of overleden aan honger en kou.

Verhoging van de 'volkswelvaart' stond daarom voorop. Tegen 1910 was Nederland erin geslaagd om de extreme armoede terug te dringen tot 6 procent en de levensverwachting flink op te schroeven, dankzij riolering en waterleiding, nieuwe technologie (stoommachine en beton), handel (export van zuivel en vlees en import van steenkool, kalk, veevoer en kunstmest) én de uitbuiting van de koloniën.

De economie verloor haar circulaire karakter. Nederland verbruikte steeds meer grondstoffen en een deel daarvan eindigde als afval in het milieu. Deze omslag naar een lineaire economie legde de kiem voor de huidige milieuproblemen, zoals klimaatverandering, luchtvervuiling, het mestoverschot en verlies aan biodiversiteit.

Van de aantasting van ons 'natuurlijk kapitaal' lag nog haast niemand wakker. De meeste politici vonden dat ons land zijn natuurlijke hulpbronnen ten volle moest exploiteren. Want de sociale lat was inmiddels hoger gelegd, mede onder invloed van de arbeidersbeweging: niet het overleven van de armen, maar de kwaliteit van hun leven stond centraal. Dat vergde investeringen in volksgezondheid, voeding, huisvesting en onderwijs. In de loop van de twintigste eeuw werd de ambitie verder aangescherpt: Nederland werd een verzorgingsstaat. Intussen bleef ons grondstoffenverbruik stijgen: de gemiddelde Nederlander van nu verbruikt zevenmaal zoveel grondstoffen als die van 1850.

Welvaart en welzijn gaan ten koste van ons natuurlijk kapitaal, zo toont *Kwetsbare welvaart* aan met een rijkdom aan feiten en cijfers, maar deze afruil kan niet doorgaan. Natuurlijk kapitaal, zoals gezonde lucht, vormt immers de voorwaarde voor de instandhouding van economisch, menselijk en sociaal kapitaal. Natuur heeft bovendien een intrinsieke waarde, los van zijn nut voor de mens. De rechtvaardiging voor de aantasting van natuurlijke hulpbronnen is al sinds 1960 twijfelachtig. Nederland had toen zijn grootste sociale problemen

opgelost, zonder de kwaliteit van leven voor toekomstige generaties al te zeer in gevaar te brengen. De forse stijging van ons grondstoffenverbruik sinds 1960 doet dat wel. Onze 'brede welvaart' blijft sedertdien dan ook achter bij de economische groei.

Levenskwaliteit

Brede welvaart betreft de kwaliteit van leven in het hier en nu en de mate waarin deze ten koste gaat van die van latere generaties of van die van mensen elders in de wereld. Het begrip vond in 2014 ingang in de Nederlandse politiek dankzij een motie van de fractievoorzitters Van Ojik (GroenLinks) en Pechtold (D66), die constateerden dat het bbp een kortzichtige ijkpunt was voor beleid. Twee jaar later adviseerde een Kamercommissie onder leiding van GroenLinks-Kamerlid Rik Grashoff om jaarlijks een parlementair debat te voeren over brede welvaart, aan de hand van een meetsysteem. Hiertoe ontwikkelde het Centraal Bureau voor de Statistiek de *Monitor Brede Welvaart*, waarvan de eerste editie in mei 2018 verscheen. Het valt te prijzen dat de auteurs van *Kwetsbare welvaart* zich bij het verzamelen van gegevens over welvaart, welzijn en materiaalstromen sinds 1850 hebben laten leiden door

dit meetsysteem. Daardoor krijgt de *Monitor* historische diepte. De conclusie van *Kwetsbare welvaart* – al rond 1960 is ons verbruik van natuurlijke hulpbronnen binnen en buiten Nederland 'ontspoord' – onderstreept de urgentie van een breder welvaartsbegrip.

Om de levenskwaliteit *hier en nu, later en elders* te waarborgen moeten we meer circulair gaan produceren en consumeren. Zo sparen we grondstoffen en verminderen we vervuiling. De Nederlandse regering wil in 2050 circulair zijn en *Kwetsbare welvaart* schetst alvast het pad daarheen. Zo'n circulaire economie is in sommige opzichten 'vooruit naar vroeger', naar 1850. Maar dankzij het menselijk kapitaal dat we sindsdien hebben vergaard, zoals onze kennis van groene technologie, hoeven we niet per se in te leveren op de kwaliteit van (samen)leven.

/

Harry Lintsen, Frank Veraart, Jan Pieter Smits en John Grin, *'De kwetsbare welvaart van Nederland 1850-2050'*. Naar een circulaire economie', Prometheus, 2018, € 39,99

Aanbevolen door de redactie

& verder

Route Circulair – een roadmap voor een circulair bedrijfsmodel

- Dionne Ewen, Lieke Ossenblok, Helen Toxopeus, Guido Braam, Karen Maas

Voor managers die uit het lineaire systeem van 'nemen – maken – weggooiën' willen stappen voordat het keihard tegen planetaire grenzen aanbotst, biedt dit boek een introductie in de bedrijfskundige aspecten van de circulaire economie. Elk hoofdstuk bevat praktijkervaringen van bedrijven die al werken aan de grondstoffentransitie, bijvoorbeeld door het recyclebaar maken van materialen en producten, het verlengen van hun levensduur of het vervangen van producten door diensten. Deze voorbeelden dragen bij aan de leesbaarheid van het boek, net als het spaarzame gebruik van jukwoorden zoals *customer journey* en *intrapreneurship*.

Het boek kan ook beleidsmakers aansporen. Zo blijkt beddenfabrikant Auping – een circulaire voorloper nochtans – van consumenten tien euro te vragen voor het terugnemen van afgedankte matrassen. Zo'n boete op goed gedrag zou verdwijnen zijn als de overheid 'uitgebreide producentenverantwoordelijkheid' zou invoeren voor matrassen. Dan wordt gescheiden inzameling en recycling verplicht voor alle fabrikanten en importeurs.

€ 24,95 Koninklijke Van Gorcum

Energy Atlas – facts and figures about renewables in Europe

- Heinrich Böll Stiftung e.a.

Door middel van kaartjes, grafieken en compacte teksten vertelt de Energieatlas hoe Europa langzaam maar zeker overschakelt van fossiele op groene energie. De atlas brengt in beeld wie de koplopers en achterblijvers zijn, hoe wind- en zonnestroom snel goedkoper worden, hoe we groene stroom gaan opslaan en uitwisselen, hoe fossiele energiegianten een deel van hun macht kwijtraken aan 'energieburgers' en hoe belangrijk Europese samenwerking is. Afgaand op de atlas speelt Nederland geen noemenswaardige rol in de Europese energietransitie. Het nieuws dat ons land in 2022 het eerste subsidieloze windmolenpark op zee krijgt, kwam net te laat voor de makers van de atlas.

De informatieve atlassen die de Böll Stiftung – de denktank van de Duitse Groenen – met wisselende partners uitgeeft, vormen inmiddels een fraaie reeks. Eerder verschenen onder meer de Vleesatlas, de Bodematlas en de Oceaanatlas.

Gratis te bestellen of downloaden via www.boell.de/energyatlas

Werk in uitvoering

Green European Journal, voorjaar 2018

Waren vroeger 'fulltime werk' of 'geen werk' de enige twee mogelijkheden op de arbeidsmarkt, vandaag de dag zijn er beduidend meer varianten. Mensen werken in deeltijd, op een flexcontract of hopen van project naar project. Digitale platforms veranderen de traditionele plichten van werkgevers tegenover werknemers, robotisering biedt zowel kansen als bedreigingen. Het toenemende belang van werk voor mensen – niet alleen voor hun inkomen, maar ook voor hun zelfwaardering en persoonlijke ambities – in combinatie met de toenemende onzekerheid, was voor de Green European Journal (het Europese zusje van de Helling) aanleiding om een themanummer te wijden aan ons werkende leven. Centrale vraag: welke uitdagingen staan de groene partijen in Europa te wachten? Van armoede en uitbuiting tot een wereld zonder banen, van fundamentele vragen over wat werk nu precies is tot banenjacht in een steeds meer flexibele toekomst: de Green European Journal belicht 'werk' ver buiten het perspectief van broodwinning alleen. De onderliggende boodschap is evident, en de woordspeling niet geheel onbewust gekozen: voor een groene en eerlijke arbeidsmarkt is werk aan de winkel.

*De Green European Journal is te bestellen via gej@gef.eu
Meer informatie via www.greeneuropeanjournal.eu*

za 7 juli – conferentie Mobiliteit en Bereikbaarheid

Goede bereikbaarheid met minder milieuschade, hoe pakken we dat aan? Met Daan Zandbelt (Rijksadviseur voor de Fysieke Leefomgeving), Suzanne Kröger (Tweede Kamerlid GroenLinks) en Liesbeth van Tongeren (wethouder GroenLinks Den Haag), Lot van Hooijdonk (wethouder GroenLinks Utrecht) en vele anderen.

Georganiseerd door Milieunetwerk GroenLinks en GroenLinks provincie Utrecht. Tijd: 14-17 uur. Plaats: Utrecht. Info en aanmelding: <https://milieunetwerk.groenlinks.nl/agenda>

Publicaties Bureau de Helling

Julia van Aart en Tijs Sikma, **Tijd om aan de bel te trekken. Interview met Wim Gorissen over de kritiek op de Jeugdwet**, 20.3.2018
www.bureaudehelling.nl/artikel/tijd-om-aan-de-bel-te-trekken
> *Over maatwerk versus rechtsgelijkheid.*

Tijs Sikma, **Wmo: goede zorg voor de meest kwetsbaren**, 21.3.2018
www.bureaudehelling.nl/artikel/wmo-goede-zorg-voor-de-meest-kwetsbaren
> *Overzicht van risicogroepen binnen de Wmo en voorstellen voor verbetering.*

Suzanne Kröger & Richard Wouters, **'EU-belasting helpt tegen afvalberg'**, in: *Trouw*, 7.5.2018
www.trouw.nl/opinie/nederland-overwin-je-weerzin-en-steun-die-europese-plastic-taks--a45738e3/Pleidooi-voor-het-belasten-van-grondstoffenverbruik

Simon Otjes, **'Green Sweep: Lessons from the Dutch local elections'**, in: *Green European Journal online*, 8.5.2018
www.greeneuropeanjournal.eu/green-sweep-lessons-from-the-dutch-local-elections/
> *Het verkiezingssucces van GroenLinks verklaard voor groene campagnevoerders in Europa.*

Bureau de Helling

Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

BUREAU DE HELLING

Postbus 8008
3503 RA Utrecht
030-23 999 000

> bureaudehelling.nl

DIRECTEUR

· Robbert Bodegraven

MEDEWERKERS

· Dirk van Hoorn
· Suzanne van den Eynden
· Marnix Koopman
· Simon Otjes
· Richard Wouters

STAGIAIR

· Mirte Bruns

MEDEWERKERS 'DEMOCRACY DEVELOPMENT ABROAD'

· Anne de Boer
· Mirjam Tiems

RAAD VAN ADVIES

· Nevin Özütok (voorzitter)
· Jessie Bokhoven
· Martien Das
· Albert Faber
· Anita de Horde
· Jeroen Postma
· Theo Verstrael

OVER DE AUTEURS

Liesbeth **Beneder** (1984) studeerde wetenschapsfilosofie en Science and Technology Studies aan de Universiteit van Amsterdam. Zij werkt als adviseur duurzame en slimme mobiliteit bij Twynstra Gudde.

Arie **Bleijenberg** (1954) werkt, naast zijn functie bij TNO, als zelfstandig strategisch adviseur op het kruispunt van economie en duurzaamheid. Hij geeft regelmatig lezingen over de veranderingen die gaande zijn in onze mobiliteit, vooral in de stadsgewesten.

Robbert **Bodegraven** (1963) is directeur van Bureau de Helling. Hij werkte hiervoor als sociaal ondernemer en in diverse directeursfuncties bij *non-profit* organisaties. Robbert studeerde Nederlands en journalistiek aan de Universiteit Utrecht en Communicatie aan de Rotterdam School of Management.

David **Bogaers** (1994) volgt de research master Politieke Filosofie en de master *Conflicts, Territories and Identities* aan de Radboud Universiteit.

Niels **Bosma** (1974) is universitair hoofddocent op het gebied van sociaal en duurzaam ondernemerschap bij Utrecht University Social School of Economics. Hij is medeoprichter van het Utrecht University Social

Entrepreneurship Initiative, een multidisciplinair platform gericht op het stimuleren van meer kennis over sociaal ondernemerschap.

Suzanne **van den Eynden** (1978) is hoofdredacteur van tijdschrift de Helling. Ze studeerde Europese Studies, journalistiek en wijsbegeerte, en werkte in de journalistiek en bij diverse ngo's.

Karin **Geuijen** (1962) is als universitair docent en onderzoeker verbonden aan de afdeling Publiek Management van het departement Bestuurs- en Organisatiewetenschap en als *affiliate researcher* aan Oxford University.

Willem **Janssen** (1988) is docent en onderzoeker Economisch Publiekrecht bij de Universiteit Utrecht, tevens verbonden aan het Public Procurement Research Centre. Hij doet onderzoek naar regulering van de relatie tussen overheid en markt.

Jos **de Krieger** (1984) is architect bij Superuse Studios. Hij studeerde Bouwkunde aan de TU Delft en is gespecialiseerd in innovatieve architectuur en ontwerpen gemaakt van rest- en afvalmaterialen.

Albert Jan **Kruiter** (1976) is publisist en medeoprichter van het Instituut voor Publieke Waarden (IPW). Krui-

ter studeerde Public Administration aan de Universiteit Leiden. In 2010 promoveerde hij aan de Universiteit van Tilburg met zijn proefschrift 'Mild Despostime'.

Socrates **Schouten** (1985) is onderzoeker en projectleider bij Waag, instituut voor kunst, wetenschap en technologie in Amsterdam. Hij studeerde Milieuwetenschappen aan de Technische Universiteit Delft en de Universiteit Leiden. Socrates is redacteur van de Helling.

Veronique **Schutjens** (1963) is universitair hoofddocent aan de Universiteit Utrecht met expertise op het gebied van kleinschalig ondernemerschap, bedrijfsontwikkeling en wijkeconomie.

Prof. Dr. Jeroen P. **van der Sluijs** (1965) is parttime Universitair Hoofddocent nieuwe risico's bij de afdeling Milieu-Natuurwetenschappen, Copernicus Instituut voor Duurzame Ontwikkeling, Universiteit Utrecht en hoogleraar bij de Universiteit Bergen, Noorwegen.

Richard **Wouters** (1966) is medewerker van Bureau de Helling. Hij houdt zich onder meer bezig met de circulaire economie en de energietransitie.

Nieuwe Mobiliteit

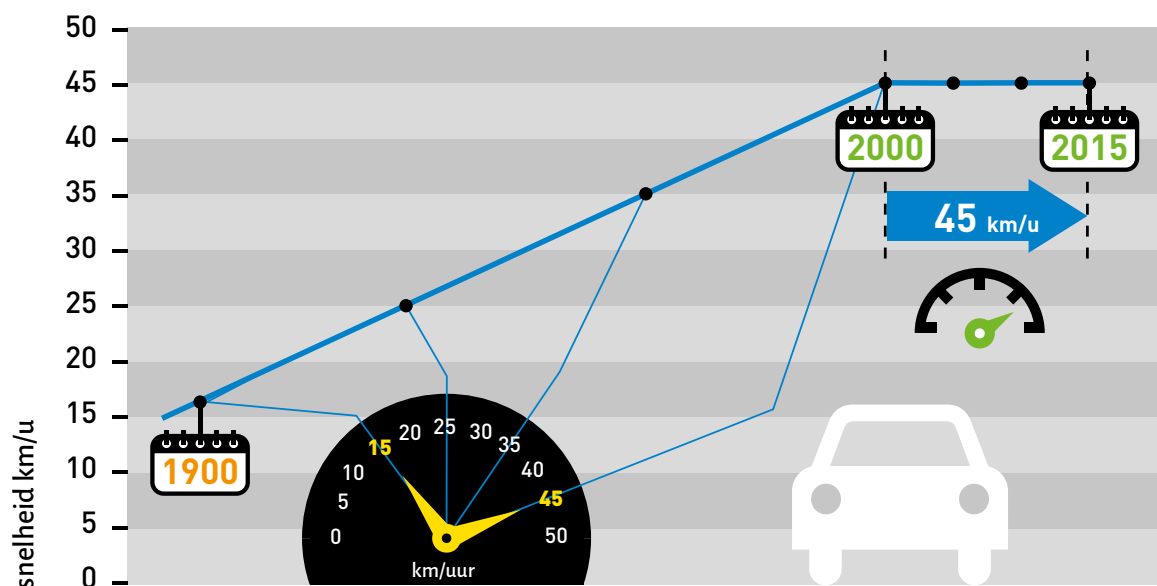

Arie Bleijenberg

De manier waarop we denken over mobiliteit is niet meegegaan met de tijd. Het streven naar betere bereikbaarheid wordt door de politiek momenteel vernauwd tot mobiliteit, oftewel meer snelheid.

Bereikbaarheid verbetert echter ook door verdergaande verstedelijking, waardoor korte afstanden ontstaan. Het is tijd om anders te gaan denken over mobiliteit en deze 'vergeten helft' van het bereikbaarheidsbeleid weer op het podium te zetten. Dat stelt Arie Bleijenberg, auteur van het boek 'Nieuwe mobiliteit'.

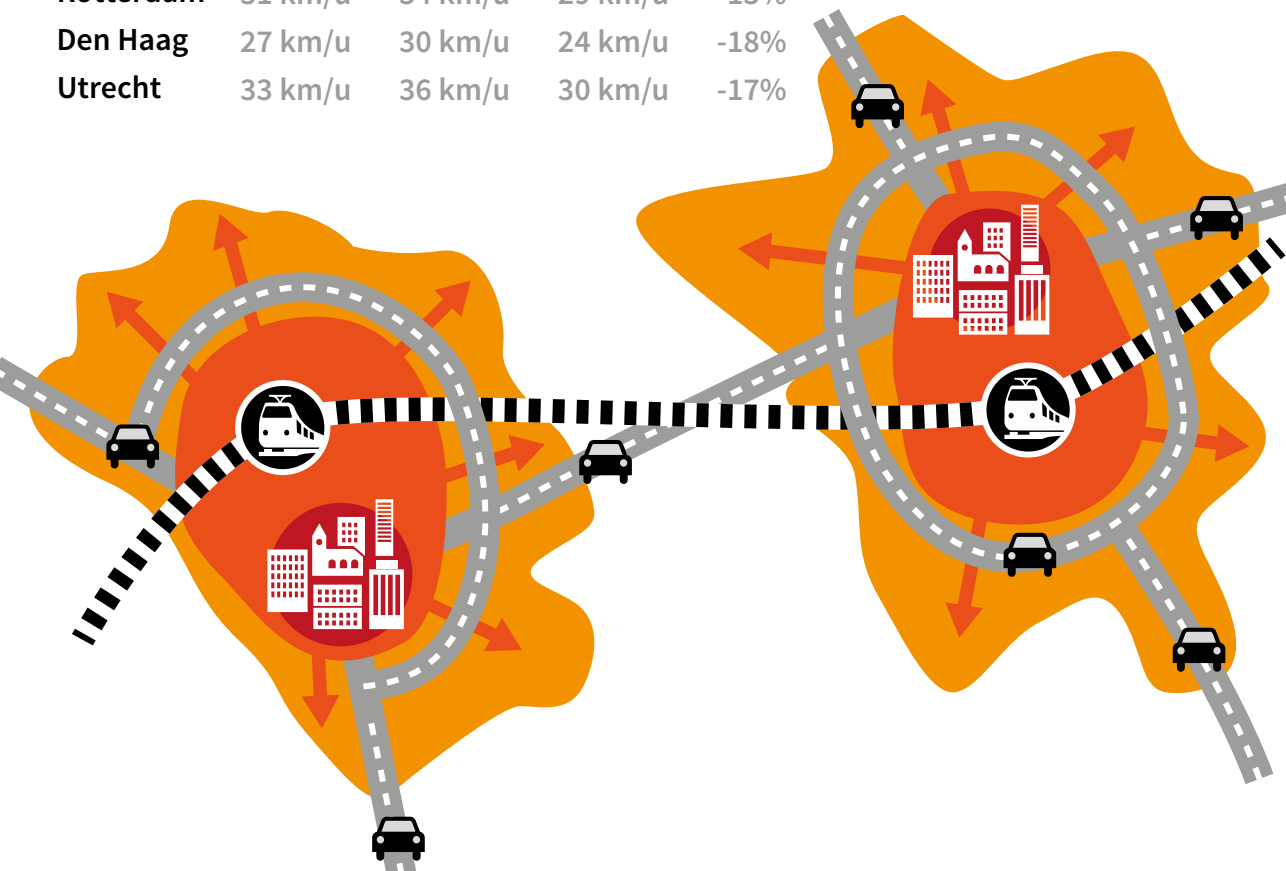
Figuur 2: Gemiddelde snelheid van de auto

De gemiddelde snelheid van de auto is al twintig jaar constant 45 km/uur. Hierdoor leggen we in het halfuur dat we per dag gemiddeld autorijden, niet steeds grotere afstanden af. Sinds 2005 heeft de gemiddelde Nederlander juist 3 procent minder kilometers per auto afgelegd.

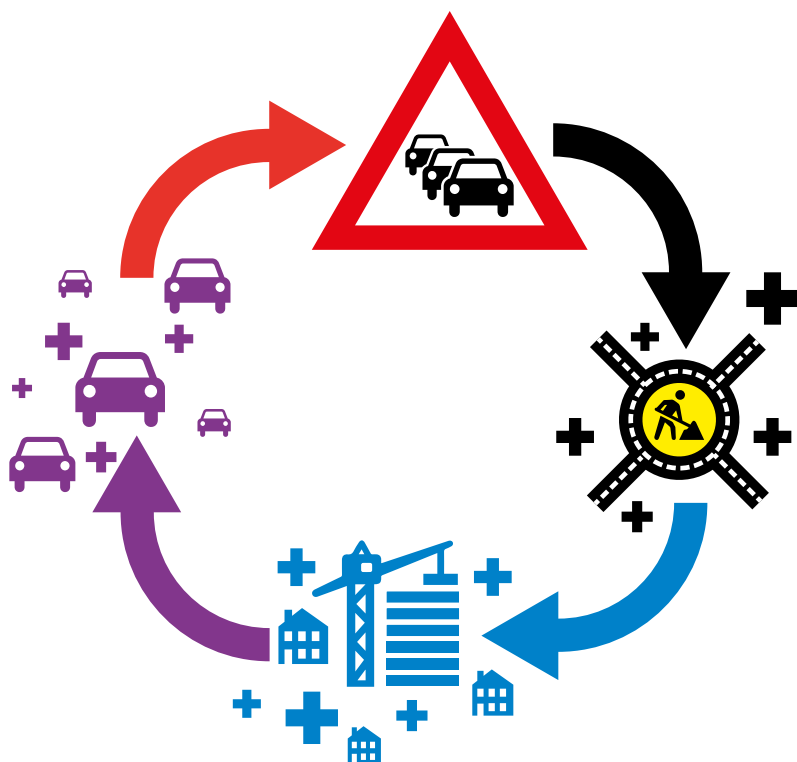
Snelheid auto in de stadsregio

	Dag 24/24	Free flow	Spits	Spits/free
Amsterdam	31 km/u	33 km/u	28 km/u	-17%
Rotterdam	31 km/u	34 km/u	29 km/u	-13%
Den Haag	27 km/u	30 km/u	24 km/u	-18%
Utrecht	33 km/u	36 km/u	30 km/u	-17%

De gemiddelde snelheid van de auto in de spits ligt in de grote stadsgewesten rond de 25 tot 30 km/uur. Hierdoor komen de files snel weer terug na uitbreiding van stadssnelwegen. Verbreding van een stadssnelweg trekt veel verkeer aan dat nu door de stad sukkelt.

Zoals de Telegraaf schreef: “We waren in het begin allemaal blij dat de snelwegen breder werden met het gebruik van de spitsstroken en nieuw asfalt, maar nu het wegennet is volgelopen, moeten we constateren dat we er niets mee zijn opgeschoten”.

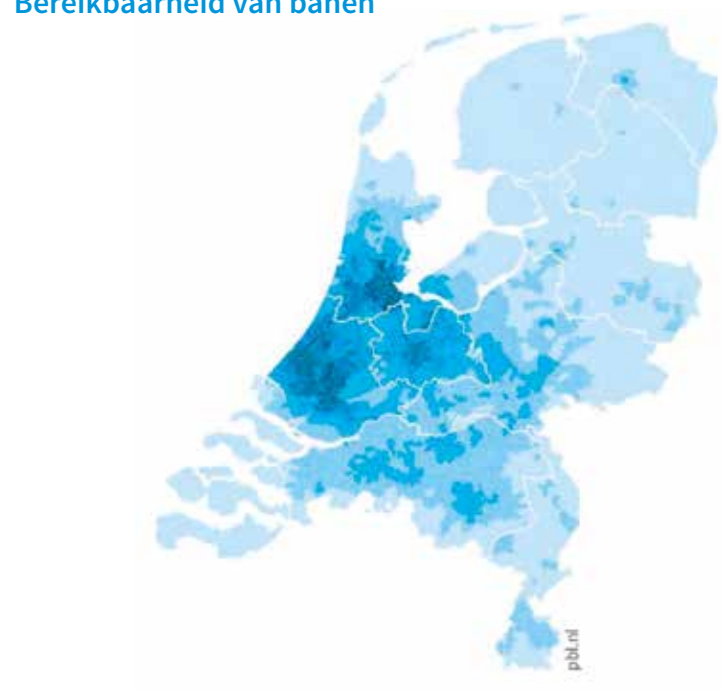

$$\text{Bereikbaarheid} = \frac{\text{snelheid}}{\text{afstand}}$$

Goed plekken trekken nieuwe bedrijvigheid, nieuwe bewoners en nieuw verkeer aan. Hierdoor kan de auto in alle grote steden in de wereld niet goed doorrijden. Oftewel: in stedelijke gebieden geldt de wet van behoud van files.

Niet het oplossen van files, maar verbetering van de bereikbaarheid zou het hoofddoel van het mobiliteitsbeleid moeten zijn. Bereikbaarheid verbetert door kortere afstanden – dus verstedelijking – en door hogere snelheid.

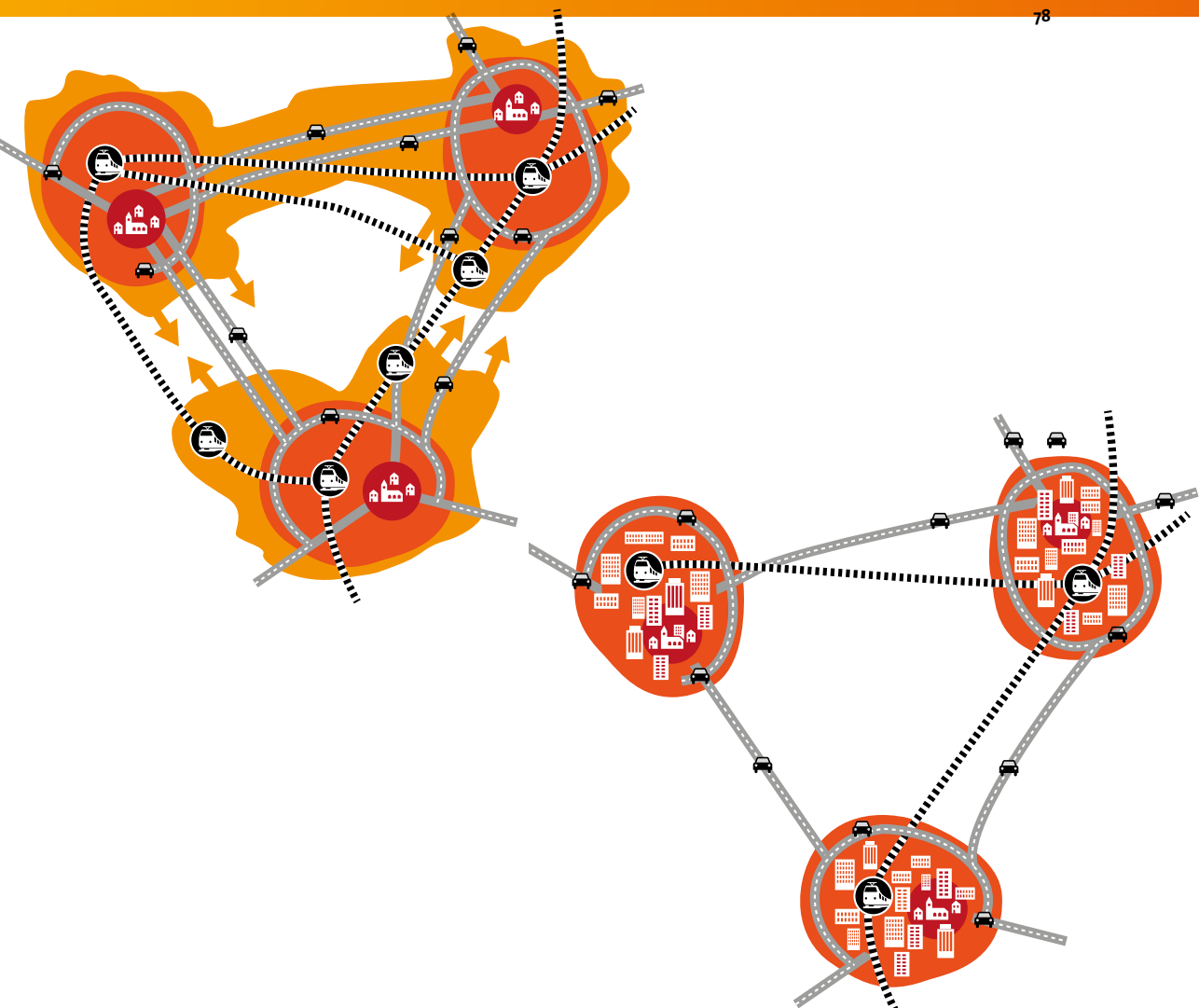
Bereikbaarheid van banen

AANDEEL VAN ALLE RITTEN	AMSTERDAM	MEEST STEDELIJK	LANDELIJK
Auto	23%	36%	55%
Openbaar vervoer	17%	10%	2%
Fiets en lopen	61%	53%	40%

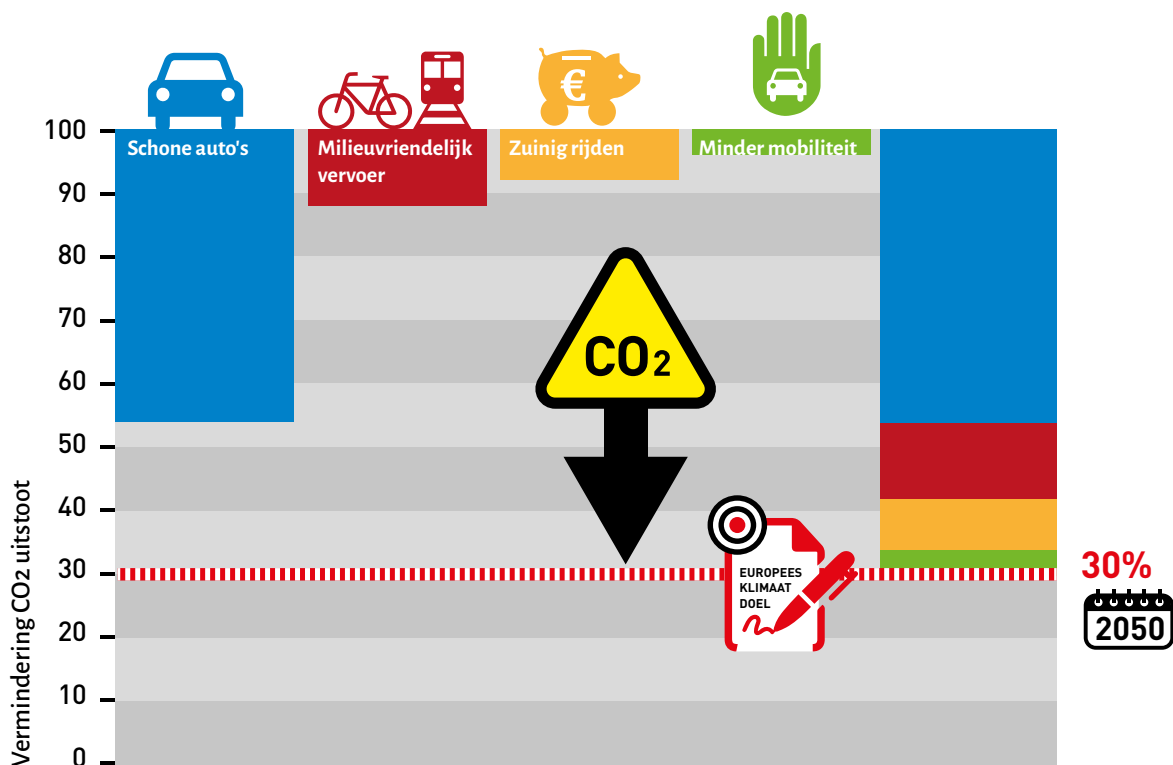
In de grote stadsgewesten is de bereikbaarheid het grootst. De korte afstanden in de steden wegen zwaarder dan de lage snelheid van de auto. Door de betere bereikbaarheid trekken de steden nieuwe bedrijven en inwoners aan.

Het mobiliteitsgedrag in de grote stadsgewesten verschilt sterk van dat in de rest van Nederland. Stedelingen rijden 40 procent minder kilometers in de auto, reizen vijf keer zoveel met het OV en fietsen vaker.

Door het verbeteren van de vervoersmogelijkheden binnen de steden, groeit de stad naar binnen in plaats van naar buiten. Stedelijke verdichting is goed voor de economie, zorgt voor goedkope bereikbaarheid en houdt het buitengebied aantrekkelijk.

Voor een goede bereikbaarheid binnen de steden zijn naast de auto ook hoogwaardig openbaar vervoer en goede fietsvoorzieningen nodig. Deze gebruiken minder schaarse ruimte.

Schone technologie levert de grootste bijdrage aan het halen van de klimaatdoelen voor mobiliteit. De achterliggende decennia zijn er veel illusies gekoesterd over een sterke beïnvloeding van de groei van de automobilititeit. Alleen verstedelijking blijkt tot andere mobiliteitskeuzes te leiden.

Samen met beleidsmaatregelen die afdwingen dat er alleen schone auto's op de weg komen, kan de uitstoot van CO₂ drastisch naar beneden.

	oud	Nieuw
Bereikbaarheid	Snelheid, geen files	Korte afstanden en snelheid
Economie	Industriële economie	Kennis- en ideeëneconomie
Ruimtelijke orde	Suburbanisatie	Urbanisatie
Economie en mobiliteit	Files oplossen, snelheid vergroten	Investeren in binnenstedelijke vervoerskwaliteit
Autoverkeer	Voortgaande groei	Naar nulgroei
Luchtvaart	Afzonderlijke vervoerswijze	Onderdeel van het totale mobiliteitssysteem
Infrastructuur	Tussen en rondom grote steden ('Intercity')	Binnen grote steden ('Intracity')
Maatschappelijke waarde van openbaar vervoer	Milieu en sociaal	Economie en sociaal
Bestuurlijk zwaartepunt voor infrastructuur en mobiliteit	Rijksoverheid	Metropoolregio's en stadsregio's
Sneller vervoer	Geeft tijdswinst	Geeft langere verplaatsingsafstanden
Verminderen CO ₂ -uitstoot	Bevorderen alternatieve vervoerswijzen en technieken	Verplichten en stimuleren schone technologie voor auto

De manier waarop we denken over mobiliteit is ruim vijftig jaar geleden ontstaan, toen het autoverkeer sterk groeide en de industriële economie op het hoogtepunt was. Inmiddels is dit veranderd en zitten we in een nieuwe verstedelijkingsgolf.

Deze veranderingen vragen ook om een nieuwe manier van denken over mobiliteit. Hoe we denken, bepaalt immers hoe we doen. Deze tabel schets het nieuwe denkkader.